

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΥΓΕΙΑΣ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΥΓΕΙΑ
2022-2023

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**“Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗ
ΕΛΛΑΔΑ”**

Συγγραφέας

ΝΕΚΤΑΡΙΑ-ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΖΑΓΟΡΙΑΝΑΚΟΥ

ΑΜ: 21040

Επιβλέπων Καθηγητής
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΤΟΥΝΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2023

**UNIVERSITY OF WEST ATTICA
SCHOOL OF PUBLIC HEALTH
DEPARTMENT OF PUBLIC HEALTH POLICY**

**POSTGRADUATE PROGRAM (MSc):
OCCUPATIONAL AND ENVIRONMENTAL HEALTH**

Diploma Thesis

Title

“MEDICINE AND NURSING IN ANCIENT AND MAGNA GREECE”

NEKTARIA-STAVROULA ZAGORIANAKOU

Registration Number: 21040

Supervisor Professor

GEORGIOS NTOYNIAS

ATHENS 2023

Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΑΔΑ

Μέλη Εξεταστικής επιτροπής συμπεριλαμβανομένου και του Εισηγητή

Η μεταπτυχιακή εργασία εξετάστηκε επιτυχώς από την κάτωθι Εξεταστική Επιτροπή:

A/a	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜΙΔΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ
	ΝΤΟΥΝΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ	
	ΠΑΝΑΓΙΑΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ	
	ΡΙΖΑ ΕΛΕΝΗ	ΕΔΙΠ	

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Νεκταρία-Σταυρούλα Ζαγοριανάκου του Στυλιανού, με αριθμό μητρώου, φοιτήτρια του προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Επαγγελματική και Περιβαλλοντική Υγεία του τμήματος Πολιτικών Δημόσιας Υγείας της Σχολής Δημόσιας Υγείας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, στον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από εμένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

**Επιθυμώ την απαγόρευση πρόσβασης στο πλήρες κείμενο της εργασίας μου μέχρι....
.....και έπειτα από αίτηση μου στη Βιβλιοθήκη και έγκριση του επιβλέποντα καθηγητή.*

Η Δηλούσα
Νεκταρία-Σταυρούλα Ζαγοριανάκου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Ιατρική και Νοσηλευτική στην αρχαία καθώς και στη μεγάλη Ελλάδα πέρασαν μεταβατικές περιόδους. Καθοριστική σημασία στον διαχωρισμό αυτών των εποχών ήταν μια από τις λαμπρές προσωπικότητες του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Ο Ιπποκράτης ο Κώος και για αυτό το λόγο συνηθίζεται να μιλούμε για την Προ Ιπποκρατική περίοδο, την Ιπποκρατική και την Μέτα Ιπποκρατική ή Ελληνιστική περίοδο.

Σκοπός της εργασίας είναι η παρουσίαση των πηγών οι οποίες μπορούν να διαφωτίσουν για τις αρχές των αρχαίων Ελλήνων θεραπευτών. Το υλικό αποτέλεσαν βιβλία, τα δυο Ομηρικά έπη, η Ιλιάδα και η Οδύσσεια. Η Ομηρική Ιατρική, και κυρίως η Ιλιάδα περιγράφει τους πρώτους στρατιωτικούς γιατρούς, τους γιούς του Ασκληπιού, Μαχάων και Ποδαλείριο. Θεραπεύουν είτε στο πεδίο της μάχης, είτε σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους, υγιείς στρατιώτες που έχουν όμως υποστεί τραύματα, άλλοτε επιφανειακά και άλλοτε κρίσιμα για την επιβίωση. Ο Πυθαγόρας και η Ιατρική Σχολή του Κρότωνα, στη Μεγάλη Ελλάδα επηρέασαν την Ιατρική σκέψη και κριτική.

Στην Προ Ιπποκρατική περίοδο στη συγκεκριμένη εργασία, παρουσιάζεται η θεοκρατική Ιατρική των Ασκληπιείων, ο Θεός Ασκληπιός, τα μεγαλύτερα Ασκληπιεία και η λειτουργία τους στον Ελλαδικό χώρο και στον ευρύτερο χώρο της Μεσογείου. Υλικό χρησιμο έδωσαν αρχαιολογικά ευρήματα που εκτίθενται σε διάφορα μουσεία της χώρας και του εξωτερικού από τα πιο σημαντικά Ασκληπιεία του Ελλαδικού και του ευρύτερου χώρου της Μεσογείου. Τα αναθήματα, οι στήλες με τις θεραπείες διαφωτίζουν τη θεραπευτική σκέψη της εποχής. Η ίαση επιτυγχάνεται μέσω της εμφάνισης του Θεού Ασκληπιού, στο Άβατον κατά τη διάρκεια της εγκοίμησης.

Μελετήθηκε και παρουσιάζεται ο Όρκος του Ιπποκράτη, καθώς και η Ιπποκρατική Συλλογή (*Corpus Hippocraticum*), μια σειρά από εξήντα περίπου ιατρικά συγγράμματα, στα οποία παρουσιάζονται οι ιδέες, οι θεωρίες και οι πρακτικές της Ιπποκρατικής Ιατρικής.

Την περίοδο που όλες οι μεγάλες αλλαγές στη διανόηση συντελούνται στον Ελλαδικό χώρο, ο Ιπποκράτης κατορθώνει με το έργο να οδηγήσει την Ιατρική σε επιστήμη βασισμένη στον ορθολογισμό, την παρατηρητικότητα, την έρευνα. Αποδεσμεύει την Ιατρική από δεισιδαιμονίες, από θαύματα, προκαταλήψεις.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: Ιατρική, Ασκληπιός, Ιπποκράτης, Υγεία, Ασκληπιεία, Επίδαυρος, Κως, Πυθαγόρας, Ιπποκρατική Συλλογή, Όρκος του Ιπποκράτη.

ABSTRACT

Medicine and Nursing in ancient and Great Greece (Magna Grecia), went through transitional periods. Of decisive importance in the separation of these eras, was the influence of one of the great personalities of the 5th century BC. Hippocrates from Kos. For that reason it is customary to refer to the Pre-Hippocratic period, the Hippocratic and the post Hippocratic or Hellenistic period.

Purpose of this study is to present the sources which can enlighten us on the principles of the ancient Greek healers. The sources are the two Homeric epics, the Iliad and the Odyssey. Homeric Medicine, mainly the Iliad, describes the first military doctors, the sons of Asclepius, Machaon and Podaleirius. They treat, either on the battlefield, or in specially configured places, healthy, slightly injured or grievously wounded soldiers. Pythagoras and the Medical School of Croton, in Magna Grecia, influenced the way of thinking in Medicine.

In the Pre-Hippocratic period, in this study, is presented the theocratic Medicine of the Asclepiads, God Asclepius, the largest Asclepia and their function in Greek area and in the wider area of the Mediterranean. Archaeological findings, in various museums of the country and abroad, provided material from the most important Asclepia of Greek and Mediterranean area. The anthemata, the columns with the cures illuminate the healing through that period of time. Healing was achieved through the appearance of God Asclepius, to the Avaton, during the sleep.

The Hippocratic Oath as well the Hippocratic Collection (Corpus Hippocraticum), has been studied and is being presented, a series of approximately sixty medical writings. In them the ideas, theories and practices of Hippocratic Medicine are being presented.

During the period in which all the great changes in human thinking are carried out in the Greek area, Hippocrates manages through his great work to establish medicine as a science based in reasoning, observation and research. He liberates Medicine from the bonds of superstition, miracles, prejudices.

KEYWORDS: Medicine, Asclepius, Hippocrates, Health, Asclepius, Epidaurus, Kos, Pythagoras, Hippocratic Collection, Hippocratic Oath.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	v
ABSTRACT.....	vi
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	vii
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	ix
Κεφάλαιο 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
1.1 Ιατρική και Αρχαία Ελλάδα.....	2
Κεφάλαιο 2: Ομηρική Ιατρική.....	7
2.1 Ιλιάδα και Οδύσσεια.....	8
2.2 Ο πόνος.....	9
2.3 Η Στρατιωτική Ιατρική στα Ομηρικά Έπη.....	11
2.4 Τα όπλα των στρατιωτών.....	13
2.5 Τα φάρμακα στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια.....	17
2.6 Η Νοσηλευτική στα Ομηρικά Έπη.....	20
2.7 Ορφικοί Ύμνοι.....	24
Κεφάλαιο 3. Κρότωνας, Μεγάλη Ελλάδα.....	27
3.1 Ελληνικές αποικίες. Μεγάλη Ελλάδα Magna Grecia.....	29
3.2 Πυθαγόρας, ο Σάμιος.....	31
3.3 Αλκμαίων ο Κροτωνιάτης.....	38
3.4 Δημοκίδης. Πυθαγόρειος Ιατροφιλόσοφος.....	39
3.5 Διάσημοι Πυθαγόρειοι Φιλόσοφοι.....	40
Κεφάλαιο 4. Ασκληπιός.....	42
4.1 Η λατρεία του Θεού.....	50
4.2 Τα ιερά ζώα του Θεού.....	52
4.3 Λατρεία και οργάνωση των Ασκληπιείων.....	54
4.4 Ασκληπιεία στην Ελλάδα και την ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου.....	57
4.5 Ασκληπιεία Μεγάλης Ελλάδας και Μεσογείου.....	60
4.6 Εγκοίμηση.....	61
4.7 Ιερείς, μάγοι και ιατροί.....	65
4.8 Αναθήματα.....	67
4.9 Ιάματα. Επιγραφές Επιδαύρου.....	70

4.10 Ο Ασκληπιός και ο Αριστοφάνης.....	78
4.11 Χειρουργικές Επεμβάσεις.....	81
4.12 Οι βιβλιοθήκες στα Ασκληπιεία.....	84
4.13 Η βιβλιοθήκη του Ασκληπιείου της Περγάμου.....	85
4.14 Ιατρικές σχολές πριν τον Ιπποκράτη.....	86
Κεφάλαιο 5. Η Νοσηλευτική στα Ασκληπιεία.....	87
Κεφάλαιο 6. Γυναίκες Ιατροί.....	90
6.1 Αφιέρωση αγάλματος στην Φανοστράτη.....	92
Κεφάλαιο 7. Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου.....	93
Κεφάλαιο 8. Το Ασκληπιείο της Κω.....	99
8.1 Η Ιατρική και το Ασκληπιείο της Κω.....	109
Κεφάλαιο 9. Το Ασκληπιείο της Κορίνθου.....	111
Κεφάλαιο 10. Το Ασκληπιείο των Αθηνών.....	112
Κεφάλαιο 11. Ιπποκράτειος Όρκος.....	115
11.1 Απόδοση από τα αρχαία Ελληνικά.....	116
11.2 Ιπποκράτης ο Κώος.....	117
11.3 Ιπποκρατική Συλλογή.....	121
11.4 Η Ιπποκρατική Φυσιολογία.....	126
11.5 Φαρμακολογία.....	130
11.6 Φαρμακευτικά όργανα.....	133
Βιβλιογραφία.....	134

Πρόλογος

Η διπλωματική μελέτη, δημιουργήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Ειδίκευσης στην Διοίκηση Υπηρεσιών Υγείας του Τμήματος Πολιτικών Δημόσιας Υγείας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής. Υπεύθυνος Επιβλέπων καθηγητής για την παρακολούθηση της προόδου της εργασίας ήταν ο καθηγητής, κύριος Γεώργιος Ντουνιάς. Θα ήθελα να τον ευχαριστήσω για τη βοήθεια στην επιλογή του θέματος, την επίβλεψη και τις σημαντικές παρεμβάσεις του. Η συμβολή του στον τομέα είναι καθοριστική καθώς και οι γνώσεις του στον τομέα της Ιστορίας της Ιατρικής.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές που συμμετείχαν στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα, διότι μέσα από τις διαλέξεις τους, δεν μας μετέδωσαν μόνο τις γνώσεις τους αλλά κυρίως μια άλλη οπτική στην άσκηση της Ιατρικής επιστήμης. Η ερώτηση στον ασθενή «τι δουλειά κάνετε;» με την ολοκλήρωση του συγκεκριμένου μεταπτυχιακού έχει πάρει μια τελείως διαφορετική υπόσταση.

Η διδασκαλία της καθηγήτριας κυρίας Αναστασίας Ξυδέα- Κικεμένης ήταν συναρπαστική, και οι κατευθυντήριες οδηγίες της όσο αφορά την υγεία και την ασφάλεια στο χώρο εργασίας είναι ανυπέρβλητες.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω την κυρία Ιωάννα Γιαννάκη, όχι μόνο για τη γραμματειακή υποστήριξη αλλά για τη στήριξη και την καθοδήγηση που πρόσφερε καθ' όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού. Η ολοκλήρωση ενός απαιτητικού προγράμματος, όπως είναι το συγκεκριμένο μεταπτυχιακό, σε μεγάλη απόσταση από τα Ιωάννινα, μιας και τα μαθήματα γίνονται στην Αθήνα στη Σχολή Δημόσιας Υγείας, ήταν μια πρόκληση. Το ερώτημα που έμπαινε κάθε φορά ήταν θα τα καταφέρω; Την απάντηση έδιναν πάντα η καλή διάθεση και η δημιουργικότητα των καθηγητών που διδάσκουν και που οραματίστηκαν το συγκεκριμένο πρόγραμμα.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τη συνάδελφο, ιατρός παιδίατρος, κα Δήμητρα Παπαδημητρίου, αγαπημένη φίλη, που με προέτρεψε με επιμονή να παρακολουθήσω το συγκεκριμένο μεταπτυχιακό, την κα Ελένη Σίντου, συνάδελφο αναισθησιολόγο, με την οποία ταξιδεύαμε μαζί, δυο Σαββατοκύριακα κάθε μήνα, για ένα χρόνο ώστε να παρακολουθήσουμε τα μαθήματα. Ευχαριστώ τη συνάδελφο κα Κωτσαντή Αγγελική, συνάδελφο παιδίατρο, για τη συνεργασία και την καλή διάθεση στην ολοκλήρωση του προγράμματος.

Κυρίως όμως ευχαριστώ το σύζυγό μου, για την υπομονή και την κατανόηση, χωρίς τη δική του στήριξη και προτροπή τίποτα δεν θα είχε ολοκληρωθεί. Αφιερώνω την εργασία αυτή στα παιδιά μου, ώστε να μην ξεχνούν ότι η μόρφωση, η ολοκληρωμένη παιδεία, η εξειδίκευση σε νέους τομείς ανοίγει μόνο νέους δρόμους και διαφορετικές προοπτικές.

*Αφιερωμένο στα παιδιά μου,
Βασίλη και Στέλιο*

*Επιτύμβια μαρμάρινη στήλη η οποία απεικονίζει τη στιγμή που καταρρέει θνήσκων
εμφραγματίας οπλιτοδρόμος. Ίψασως να είναι το μνημείο του μαραθωνομάχου/δρόμου,
ο οποίος ανήγγειλε στην Αθήνα τη νίκη στο Μαραθώνα και αφού φώναξε το
«Νενικήκαμεν» εξέπνευσε. Θησείο, Αθήνα μετά το 490 π.Χ.
Η τυπική σημειολογία ενός βαρέως εμφράγματος είναι το προκάρδιο άλγος, συχνά η θέληση του
ασθενή είναι να ανοίξει με τα χέρια, να ξεσκίσει το στήθος του. Η θέση των χεριών είναι τυπική
καθώς επίσης και η έκφραση των δακτύλων.*

E.A.M. αρ.1959

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, WHO (1), στον πρόλογο του καταστατικού του, περιλαμβάνει τον ορισμό που υιοθετήθηκε από τη Διεθνή Διάσκεψη για την Υγεία, στην Νέα Υόρκη, τον Ιούνιο του 1946, και παραμένει αναλλοίωτος από τη μέρα που τέθηκε σε ισχύ, τον Απρίλιο του 1948.

«Υγεία είναι μια κατάσταση πλήρους σωματικής, νοητικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι απλώς η απουσία νόσου ή αναπηρίας». Η υγεία, είναι μια πολύπαραγοντική κατάσταση, η οποία επηρεάζεται όχι μόνο από ιατρικούς αλλά και από οικονομικούς, εργασιακούς, κοινωνικούς, περιβαλλοντολογικούς παράγοντες. Ο άνθρωπος, όταν ασθενεί, νιώθει και ας μην το ομολογεί τις περισσότερες φορές, ανασφάλεια και φόβο. Η διακοπή της φυσιολογικής ζωής και η ανάγκη αντιμετώπισης ενός θέματος που φέρνει πίσω την καθημερινή ροή της ζωής, ταραξίζει τον ψυχισμό. Ένας ώριμος, με επίγνωση και καλή διανοητική και συναισθηματική κατάσταση άνθρωπος θα αναζητήσει θεραπευτική βοήθεια από τους επαγγελματίες υγείας (γιατρούς, νοσηλευτές, φαρμακοποιούς, φυσικοθεραπευτές) γενικά από θεραπευτές ώστε να δώσει λύση στο πρόβλημα. Βέβαια υπάρχει και μια κατηγορία ανθρώπων η οποία θα αρνηθεί την ύπαρξη του προβλήματος, και θα το παραγκωνίσει μέχρι που αυτό θα απειλήσει πραγματικά τη ζωή του.

Η ασθένεια, η απουσία υγείας, είναι μια κατάσταση που χρήζει αντιμετώπισης. Τι προκαλεί την ασθένεια; Είναι ένα ερώτημα που απασχολεί θεραπευτές και ασθενείς. Γιατί σε εμένα; Είναι μια συχνή ερώτηση του ασθενή με πολλούς αποδέκτες. Ο αποδέκτης είναι ο θεός; Η μοίρα; Κάποιο αγαπημένο του πρόσωπο; Η αγανάκτηση είναι μια από τις πρώτες αντιδράσεις. Από που προέρχονται οι αρρώστιες; Από εσωτερικούς παράγοντες; Από εξωτερικούς; Είναι υπεύθυνα τα άτομα για την ασθένειά τους; ή είναι θύματα ιών, βακτηρίων, κληρονομικών νόσων, αλλαγών στο περιβάλλον;

Η δυτική σκέψη έχει προχωρήσει μέσα από ερευνητικά πρωτόκολλα, κι ενώ αντιστεκόταν συστηματικά και απέρριπτε την επίδραση των συναισθημάτων, των σκέψεων, των εσωτερικών συγκρούσεων, της κακή διατροφής, των κακών

εργασιακών συνθηκών τα τελευταία χρόνια ενσωματώνει στην αιτιολογία της ασθένειας όχι μόνο το ψυχικό κομμάτι, αλλά και τις κακές ή ακόμη και νοσηρές συνθήκες εργασίας και τις περιβαλλοντικές αλλαγές.

Τι προκαλεί την ασθένεια; Η απάντηση, το 2023, είναι ότι μια σειρά από παράγοντες που σχετίζονται με βιολογικές, ψυχολογικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές, διατροφολογικές, εργασιακές αιτίες. Υπάρχουν αιτιολογικοί παράγοντες αναστρέψιμοι και μη αναστρέψιμοι. Η ηλικία, το φύλλο η κληρονομικότητα είναι μη αναστρέψιμοι, ενώ η διατροφή, η φυσική κατάσταση, το βάρος, ο ύπνος, η άσκηση, το στρες είναι αναστρέψιμοι. Εάν κάποιος έκανε την ερώτηση αυτή στην αρχαία Ελλάδα, η απάντηση ήταν μία. Την αρρώστια την έστειλαν οι Θεοί.

Σκοπός της μελέτης είναι η ανάδειξη της προόδου της τέχνης της Ιατρικής σε επιστήμη, το πώς κατόρθωσε να απεγκλωβιστεί από τις θεϊκές παρεμβάσεις, τις δεισιδαιμονίες, τα θαύματα, τις προσωπικότητες των ανθρώπων που συνέβαλαν στην πορεία αυτή. Πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική ανασκόπηση, χρησιμοποιήθηκαν βιβλία, αλλά και αρχαιολογικά ευρήματα τα οποία βρίσκονται σε μουσεία.

1.1 Ιατρική και Αρχαία Ελλάδα

Η αρρώστια συνοδεύει τον άνθρωπο από την εποχή που εμφανίστηκε στη Γη. Έχουν βρεθεί οστά (κρανία καθώς και μακρά οστά, όπως το μηριαίο οστό) τα οποία χρονολογήθηκαν και αποδείχθηκε ότι ανήκουν στη λίθινη εποχή. Τα ευρήματα αποδεικνύουν μια σειρά από νοσήματα που έπασχαν οι άνθρωποι εκείνη την εποχή. Αρθρίτιδα, φυματιώδης σπονδυλίτιδα, χρόνια σιδηροπενική αναιμία. Εκτός από τις ασθένειες είχαν να αντιμετωπίσουν και τους τραυματισμούς (2).

Οι άνθρωποι εκείνη την εποχή αντιμετώπιζαν την ασθένεια βασιζόμενοι είτε στο ένστικτό τους είτε μιμούνταν, αντέγραφαν τη συμπεριφορά των ζώων. Υπάρχουν ευρήματα που υποδεικνύουν την εκτέλεση χειρουργικών παρεμβάσεων, όπως η ανάτρηση κρανίου. Βέβαια δεν μπορούμε να μιλήσουμε για ιατρική πράξη με βεβαιότητα, είναι μια υπόθεση. Στις πρωτόγονες φυλές, οι ιατρικές πράξεις είτε είχαν σχέση με μαγικές τελετουργίες, είτε ήταν θεοκρατικές (3).

Στους επόμενους αιώνες η Ιατρική γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη σε πολιτισμούς που γεννήθηκαν γύρω από τη Μεσόγειο, όπως ήταν η Αίγυπτος. Η Ιατρική, από την αρχή έως και στις μέρες μας, ήταν συνδεδεμένη με τη θρησκεία και την πίστη του ασθενή. Οι Αιγύπτιοι ιερείς είχαν μεγάλη γνώση των βοτάνων και των ιδιοτήτων τους (3). Ο Ηρόδοτος αναφέρει μάλιστα ότι υπήρχαν και εξειδικεύσεις, δηλαδή ο καθένας γνώριζε καλά ένα συγκεκριμένο ιατρικό πεδίο. Υπήρχαν θεραπευτές που ασχολούνταν για παράδειγμα αποκλειστικά με τα δόντια. Σε αυτό τον τομέα ειδικά, οι Αιγύπτιοι, ήταν πρωτοπόροι. Σε ανασκαφές, έχουν βρεθεί μούμιες με χαλασμένα δόντια, τα οποία είχαν προκαλέσει το θάνατο, πιθανώς από γενικευμένη μόλυνση. Από ένα σημείο και μετά, ένα τέτοιο εύρημα, δεν ξαναβρέθηκε σε μούμια, που σημαίνει ότι αντιμετωπίστηκε από τους γιατρούς ιερείς. Άλλοι θεραπευτές ασχολούνταν με το κεφάλι, με τα μάτια, την κοιλιά και έχαιραν μεγάλης εκτίμησης στον αρχαίο κόσμο. Βέβαια η Ιατρική παρέμεινε προνόμιο των ιερέων και δεν μπόρεσε να εξελιχθεί στην Αίγυπτο. Κληροδότησαν όμως τη γνώση για τα βότανα (2, 3).

Η Ιατρική στην αρχαία και στη μεγάλη Ελλάδα (Magna Grecia) παρουσιάζει ομοιότητες με τη σύγχρονη Ιατρική. Ένα μεγάλο μέρος της σύγχρονης ιατρικής ορολογίας έχει τη βάση της στην ελληνική γλώσσα. Οι Έλληνες ως λαός ήρθαν σε επαφή, εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης της χώρας, και επηρεάστηκαν από τον πολιτισμό, την κουλτούρα και τον τρόπο σκέψης λαών όπως οι Αιγύπτιοι, οι Μεσοποτάμιοι, οι Φοίνικες στους οποίους η Ιατρική είχε ήδη διαμορφωθεί χιλιετηρίδες πριν. Βέβαια οι Έλληνες δεν μπόρεσαν ποτέ να ξεπεράσουν τις μεταξύ τους ακραίες διαφωνίες, κι ήταν τελικά η αιτία καταστροφής τους. Η κριτική σκέψη όμως, μπόρεσε να αναπτυχθεί πολύ περισσότερο απ' ό,τι συνέβη στις υπόλοιπες ανατολικές περιοχές.

Τον 14^ο αιώνα η Ιατρική ασκούσαν από μάντιες, όπως ήταν ο Αμφιάραος και το ομώνυμο μαντείο στον Ωρωπό. Τα μαντεία αποτέλεσαν πρόδρομο των Ασκληπιείων. Στις θεραπείες που πρότειναν ήταν η διαιτητική αγωγή, βοτανοθεραπεία, λουτροθεραπεία, ψυχοθεραπεία και χειρουργικές επεμβάσεις. Τον 8^ο αιώνα π.Χ. ο Ησίοδος στη Θεογονία, αναφέρει την μήκωνα, την υπνοφόρο, το φυτό από το οποίο εξάγεται το όπιο (5). Στα Ορφικά έπη, 6^{ος} αιώνας, αναφέρονται ο

κέδρος, το ψύλλιον, ο κνίκος, η αγχούσα, το χαλκάνθεμον, η ανεμώνη ως βότανα θεραπευτικά (6).

«Μαρμάρινο ανάγλυφο των θεών»

Ζεϋς, Λητώ, Απόλλων, Άρτεμις

Βραυρώνα, Αττική, τέλος του 5^{ου} αιώνα π.Χ.»

Ο Ζεϋς ήταν στην αρχαιότητα ο ύψιστος θεός και για αυτό συχνά τον επικαλούνταν οι ασθενείς για τη σωτηρία τους. Η Λητώ μητέρα των δίδυμων αδερφών Απόλλωνα και της Άρτεμις, αναγνωριζόταν ως θεά και προστάτης της μητρότητας και μαζί με τα δυο της παιδιά προστάτης των νέων. Ο Απόλλων πατέρας του Ασκληπιού, θεωρείται ο πρώτος θεός της ιατρικής και ιατρός των Θεών. Η Άρτεμη, θεά του κυνηγιού, ήταν συγχρόνως και προστάτης των παρθένων, της γέννας και των νέων κοριτσιών.

Οι Έλληνες λάτρευαν πολλούς θεούς, ο καθένας από αυτούς είχε χάρες, προτερήματα, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Θεραπευτικές δυνάμεις δίνονταν στους θεούς του Ολύμπου, οι οποίοι εκτός από προστάτες της υγείας είχαν και την

εξουσία να εξαπολύουν ασθένειες και επιδημίες στους ανθρώπους. Οι θεοί και οι θεές της Ιατρικής, είναι η Παλλάδα Αθηνά, η κόρη του Δία και θεά της Σοφίας, η θεά Άρτεμις, η οποία όταν η ίδια ήταν εννέα ημερών, βρέφος, βοήθησε την μητέρα της, να γεννήσει τον αδερφό της και έκτοτε θεωρείται η προστάτιδα των τοκετών, των βρεφών και των νηπίων (7). Ο Απόλλωνας ήταν ο θεός της ανθρώπινης αρρώστιας και της ίασης και διατήρησε τη θέση του αυτή ως τον 5^ο αιώνα π.Χ. Η φήμη του θεού για τις θεραπευτικές, μαντικές ικανότητες ήταν μεγάλη. Πολλές φορές μάλιστα τον αναπαριστούν να πραγματοποιεί θεραπείες με ανεξήγητους τρόπους, χωρίς εκπαίδευση ή εφαρμογή συγκεκριμένων ιατρικών μεθόδων ή τεχνικών. Τον 6^ο αιώνα π.Χ. στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας τον αποκαλούσαν ο Απόλλων ο Ιατρός και αργότερα τον αποκαλούσαν έτσι και στην Αθήνα (8).

Στη Μινωική Κρήτη, λατρευόταν η μεγάλη Θεά Μητέρα, η οποία ήταν η προστάτιδα της γονιμότητας και της μητρότητας. Από την Κρήτη κατάγεται και η Ειλείθια ή Ελεύθ(υ)ια στην Αρχαία Μεσσήνη ή Ελευθώ, κόρη του Δία και της Ήρας, η οποία ήταν η θεά του τοκετού και βοήθουσε στην ομαλή του εξέλιξη. Το όνομα της έχει σχέση με τα ρήματα είλειςθαι και ελεύθω, ήταν η κραυγή της ετοιμόγεννης γυναίκας η οποία εκλιπαρούσε τη θεά να έρθει κοντά της για να την απελευθερώσει από τους πόνους αλλά και για να έρθει το παιδί στον κόσμο. Από την Κρήτη η λατρεία της θεάς ταξίδεψε στη Δήλο. Ο μύθος λέει ότι η Λητώ κυνηγημένη από την Ήρα, βρήκε καταφύγιο στο νησί. Οι πόνοι του τοκετού όμως διαρκούσαν πολύ, εννέα μερόνυχτα. Πρώτη γεννήθηκε η θεά Άρτεμις. Η θεά του του κυνηγιού, η προστάτης της γης, των βουνών, των δασών, των ζώων, της μητρότητας, της αγνότητας. Με του που ήρθε στη ζωή βοήθησε πολύ την εξουθενωμένη μητέρα της για να γεννηθεί ο δίδυμος αδερφός της, η πιο διάσημη **δίδυμη κύηση** στην Αρχαία Ελλάδα, ο Απόλλωνας. Στον τοκετό αυτό γίνεται και η θεά Άρτεμις μαία, όπως η Ειλείθια, «ελεύθω» και «υιός». Η Άρτεμις ήταν στη γέννηση της Αφροδίτης, της Αθηνάς και του Ασκληπιού (9,10).

Παράλληλα με την μινωική αναπτύχθηκε και η μυκηναϊκή Ιατρική. Και στους δυο πολιτισμούς η γνώση και η χρήση των βοτάνων ήταν γνωστή, όπως π.χ. το δίκταμο, η κωδία. Επίσης γνώριζαν τη σημασία της υγιεινής και το επίπεδο που διατηρούσαν ήταν πολύ υψηλό. Σε ανασκαφές που έγιναν στην Πύλο, βρέθηκαν επιγραφές

μυκηναϊκής περιόδου, σε γραμμική Β με τις λέξεις ιατήρ (γιατρός) και τη λέξη φάρμακο (2).

Η Ιατρική της αρχαιότητας κατόρθωσε να απαλλαγεί σταδιακά από τις δεισιδαιμονίες, τις θεϊκές παρεμβάσεις, τα θαύματα, τις ανεξήγητες ιάσεις. Ήταν ένα τεράστιο άλμα ότι η αρρώστια, σταδιακά δεν θεωρούνταν πια ως ένα υπερφυσικό φαινόμενο, αλλά, ως μια διαδικασία που απαιτούσε μια επιστημονική προσέγγιση. Η αρχαία ελληνική Ιατρική χωρίζεται σε τρεις περιόδους:

Προ Ιπποκρατική περίοδος. Ο ακριβής προσδιορισμός του χρόνου που άρχισε να διαμορφώνεται είναι δύσκολο να καταγραφεί, σίγουρα εκτείνεται μέχρι τον 5^ο αιώνα π.Χ. και πιθανώς να ξεκινά το 3.000 π.Χ. (2). Τα τελευταία χρόνια αυτής της περιόδου παρατηρείται μια αλλαγή στη θεραπευτική σκέψη. Σταδιακά η άποψη ότι οι Θεοί στέλνουν τις αρρώστιες και μόνο αυτοί μπορούν να τις θεραπεύσουν αρχίζει να εγκαταλείπεται. Η φιλοσοφία αρχίζει να κερδίζει έδαφος, οι άνθρωποι προσπαθούν να ερμηνεύσουν τον κόσμο τους τους περιβάλλει, ο Θαλής ο Μιλήσιος, φυσικός και αστρονόμος, ιδρύει την Ιωνική σχολή. Ακολουθεί από τον Πυθαγόρα, η ίδρυση της δικής του σχολής. Η ανάπτυξη της επιστήμης, η απαλλαγή από τις δεισιδαιμονίες θα βοηθήσει στην εξέλιξη της Ιατρικής τέχνης ώστε να προχωρήσει, και να απαγκιστρωθεί από αγκυλώσεις.

Ιπποκρατική περίοδος. Από τον 5^ο αιώνα έως τον 3^ο αιώνα π.Χ. Η περίοδος αυτή συμπίπτει με το χρυσό αιώνα, τότε που ο Ελληνικός πολιτισμός, η ελληνική διάνοηση, οι τέχνες, βρίσκονται στο απόγειο τους. Η φιλοσοφία αποτελεί τον πρόδρομο και βοηθό της εξέλιξης της επιστήμης, της παρατήρησης, του πειράματος. Η Ιατρική με εκπρόσωπο τον καλύτερο Ιατρό, τον Ιπποκράτη, πετά από πάνω της μαγείες, δεισιδαιμονίες, θαύματα, στηρίζεται στην καθημερινή παρατήρηση, στην κλινική εξέταση του αρρώστου, στην ολιστική συμπεριφορά, και βάζει τις βάσεις για την εξέλιξη της.

Μετα Ιπποκρατική ή Ελληνιστική ή Αλεξανδρινή. Ξεκινά από τον 3^ο αιώνα μέχρι τους πρώτους μεταχριστιανικούς χρόνους. Εντάσσεται εδώ και η ρωμαϊκή περίοδος, (από το 146 π.Χ. που υποτάχθηκε η Ελλάδα στους Ρωμαίους έως το 395μ.Χ.)

Κεφάλαιο 2. Ομηρική Ιατρική

Ο Αχιλλέας περιποιείται το τραύμα του Πάτροκλου (κύλικα Vulci)
Vulci, νεκρόπολη Camposcala, κύλικα από τον αγγειοπλάστη Σωσία, Βερολίνο.

Ο Πάτροκλος έχει πληγωθεί από βέλος κάποιου τοξότη του αντίπαλου στρατοπέδου, κάθεται επάνω στην ασπίδα του, ο πόνος είναι ζωγραφισμένος στο πρόσωπό του, το οποίο αποστρέφει για να μη βλέπει τι κάνει ο Αχιλλέας. Φαίνεται στην άκρη της αναπαράσταση, το βέλος που προφανώς αφαίρεσε ο Αχιλλέας, από το μπράτσο του Πάτροκλου.

2.1 Ιλιάδα και Οδύσσεια

Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, είναι οι πιο παλιές σωζόμενες ιστορικές πηγές (11, 12). Κατά καιρούς υπάρχει έντονη συζήτηση ανάμεσα στους μελετητές για την ακρίβεια των αναφορών, στα δυο αυτά έργα. Παρόλα αυτά, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει, ότι είναι οι παλαιότερες σωζόμενες ιστορικές πηγές οι οποίες περιέχουν ιατρικές αναφορές.

Η Ιλιάδα είναι γραμμένη σε δακτυλικό εξάμετρο και αποτελείται από 15.693 στοίχους. Χωρίστηκε από τους Αλεξανδρινούς, σε 24 ραψωδίες, όσα είναι και τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου. Οι ραψωδίες στην Ιλιάδα δηλώνονται με κεφαλαίο γράμμα ενώ στην Οδύσσεια με μικρό. Η Ιλιάδα, γράφτηκε τον 8^ο αιώνα. Διηγείται ένδοξες ιστορίες, πράξεις γεμάτες ηρωισμό, που ανήκουν σε μια άλλη εποχή, τη μυκηναϊκή, στο τέλος της οποίας έγινε ο Τρωικός πόλεμος (12^{ος} αιώνας π.Χ.). Ο Όμηρος, στην Ιλιάδα, μιλά για το δέκατο έτος του Τρωικού πολέμου, το οποίο εκτυλίσσεται σε 50 ημέρες και 49 νύχτες, στο Ίλιον, μια άλλη ονομασία της Τροίας. Οι πρώτοι κιόλας στίχοι αποκαλύπτουν το θέμα. Η πρώτη λέξη είναι «μῆνις» που σημαίνει θυμός, οργή. Είναι η οργή του Αχιλλέα μετά τη σύγκρουση του με τον Αγαμέμνονα, τον στρατηγό των Αχαιών, εξαιτίας της Χρυσήδας και της Βρισηίδας. Ο θυμός του Αχιλλέα προκλήθηκε από την άνιση μοιρασιά των λαφύρων και πιο συγκεκριμένα ο Αγαμέμνονας πήρε τη Χρυσήδα, η οποία ήταν η κόρη του ιερέα του Απόλλωνα Χρύση. Ο Πατέρας της, ο Χρύσης, πήγε ικέτης στο στρατόπεδο των Αχαιών, να παρακαλέσει να πάρει την κόρη του πίσω. Ο Αγαμέμνονας όμως δεν την έδωσε. Οι Αχαιοί για εννέα μέρες γνώρισαν το μένος του θεού Απόλλωνα, το οποίο αποκάλυψε ο μάντης Κάλχας. Ο Αγαμέμνονας, για να κοπάσει ο θυμός του θεού, αναγκάστηκε να επιστρέψει την Χρυσήδα στον πατέρα της. Απαίτησε αυθαίρετα και πήρε την Βρισηίδα, που ήταν το «γέρας» (έπαθλο) του Αχιλλέα. Ο Αχιλλέας θύμωσε για την προσβολή, ορκίστηκε να μην ξανά πολεμήσει, και αποχώρησε από

τον πόλεμο μαζί με τους στρατιώτες του, τους *Μυρμιδόνες*. Το περιεχόμενο όμως της Ιλιάδας (*Ιλιον*, μια άλλη ονομασία της Τροίας) είναι ο δεκαετής πόλεμος των Αχαιών στα παράλια της Τροίας, ο Τρωικός πόλεμος.

Οι πρωταγωνιστές τους είναι θεοί και θνητοί. Οι θνητοί, τουλάχιστον στην Ιλιάδα και εν μέρη στην Οδύσσεια, ανήκουν όλοι στην αριστοκρατία. Είναι βασιλιάδες, ευγενείς κι ο στόχος της ζωής τους είναι η αριστεία, τα σπουδαία κατορθώματα στο πεδίο της μάχης, η διάκριση, η νίκη. Ο πόνος, ο τραυματισμός, ο θάνατος, η νίκη έχουν όλα τη θέση που τους αντιστοιχεί.

Ο πόνος στα ομηρικά έπη, περιγράφεται στο πεδίο της μάχης, κυρίως στην Ιλιάδα, στο έπος του πολέμου η οποία εξιστορεί το κλέος του Αχιλλέα. Ο πόνος ερμηνεύεται ως μάχη και «πόνον ἔχω» ερμηνεύεται ως μάχομαι.

Η ανθρώπινη ζωή χαρακτηρίζεται από μια σειρά από βασικές αισθήσεις λύπη, χαρά, πόνος. Οι θνητοί βρίσκονται σε μια αέναη μάχη με τον πόνο, τον υμνούν ή τον καταριούνται στις ιστορίες τους. Σε αντίθεση με τους θεούς. Αυτοί προσφέρουν ή αφαιρούν πόνο ανάλογα με το αν ο ήρωας είναι της αρεσκείας τους ή όχι.

2.2 Ο πόνος

Ο *Ησίοδος*, στη *Θεογονία* (211-232), λέει ότι:

Η Νύχτα, γέννησε δυο παιδιά, δίδυμα, τον Ύπνο και το Θάνατο, τα Όνειρα, τις Μοίρες, τη Νέμεση την Απάτη, και την Έριδα.

«Νῆξ δ' ἔτεκε στυγερόν τε Μόρον καὶ Κῆρα μέλαιναν καὶ Θάνατον, τέκε δ' ἕπνον, ἔτικτε δὲ φῶλον ἑνείρων, Κι ἡ Νύχτα γέννησε το στυγερό το Μόρο και τη μαύρη Κήρα και το Θάνατο, γέννησε και τον Ύπνο, γέννησε και το γένος των Ονειρών»

Κι ἡ Έριδα γέννησε τον Πόνο, τη Λήθη, το Λιμό, τις Μάχες, τους Πολέμους, τους Φόνους, τις Φιλονικίες, τα ψεύδη, τα Λόγια, τις Αντιλογίες, την Ανομία και την Άτη.

«αὐτὰρ ἔρις στυγερὴ τέκε μὲν Πόνον ἄλγινόεντα, Λήθην τε Λιμόν τε καὶ ἄλγεα δακρυόεντα, ἑσμίνας τε Μάχας τε Φόνους τ' ἑνδροκτασίας τε, Νείκεά τε Ψεύδεά τε Λόγους τ' ἑμφιλογίας τε, Δυσνομίην τ' ἑτην τε, συνήθεας ἄλλήλοισιν».

Και ἡ στυγερή ἡ Έριδα γέννησε τον οδυνηρό τον Πόνο, τη Λήθη, το Λιμό και τα γεμάτα δάκρυα Άλγη, τις Μάχες, τους Πολέμους, τους Φόνους, τις Αντροφωνίες, τις

Φιλονικίες, τα Ψεύδη, τα Λόγια, τις Αντιλογίες, την Ανομία και την Άτη, που φίλες μεταξύ τους είναι)

Τα δυο αδέρφια Ύπνος και Θάνατος κατοικούν στα Τάρταρα και όπως λέει και ο Όμηρος ήλιος δεν τους βλέπει, ζουν στα σκοτάδια. Πολλές φορές τους ζωγραφίζουν να συνοδεύουν τον νεκρό στον Άδη κι ο Όμηρος στην Ιλιάδα λέει ότι θα μεταφέρουν τον Σαρπηδόνα, τον οποίο χτύπησε θανάσιμα ο Πάτροκλος στη μάχη, από την Τροία στην πατρίδα του για να μην ξεψυχήσει μακριά από τους δικούς του (11).

«κι έπειτα σαν τον έβρει ο Χάρωντας και ξεψυχήσει, στείλε τον γλυκό Ύπνο και το Θάνατο, στα χέρια να τον πάρουν και να τον πάνε στις απλόχωρης Λυκίας τα μέρη πέρα» Ιλιάδα, Π, 453-455

Ο Ύπνος και ο Θάνατος μεταφέρουν το νεκρό κορμί του Σαρπηδόνα.

Ερυθρόμορφος κάλυκας, 5^{ος} αιώνας.

Ο Ύπνος και ο Θάνατος μεταφέρουν το νεκρό κορμί του Σαρπηδόνα.

Στην Οδύσσεια ο Όμηρος λέει:

«που θα τον πάρει ο ανήλεος θάνατος κι η ασβολωμένη μοίρα» (τ-145)

Ο θάνατος σου λέω θα σε βρει απόμακρα απ' τη θάλασσα,

Ήσυχος και ο γλυκός (λ-147, 148)

Γιέ μου, πώς ήλθες ζωντανός σ' αυτό το φοβερό σκοτάδι; (λ-171)

ποια μοίρα τάχα να σε δάμασε αμείλικτου θανάτου; (λ-189)

2.3 Η Στρατιωτική Ιατρική στα Ομηρικά έπη

Στην Ιλιάδα γίνεται αναφορά στους ιατρούς ή «ἰητῶρας». Βέβαια εκείνοι οι οποίοι είναι ονομαστοί κι έχουν εξέχουσα θέση είναι οι δυο γιοί του Ασκληπιού, ο *Μαχάων* και *Ποδαλείριος*. Είναι οι πρώτοι στρατιωτικοί γιατροί, αλλά συνάμα και στρατιώτες, οι οποίοι οδήγησαν στην Τροία από την Τρίκκη στρατεύματα μαζί με τριάντα πλοία (12).

*«Εκείνοι που είχαν την Τρίκκη και την ψηλή Ιθώμη
και αυτοί που είχαν την Οιχαλία, την πόλη του Εύρυτου από
την Οιχαλία, αυτοί είχαν αρχηγό τους δυο γιους του Ασκληπιού,
γιατρούς ικανούς, τον Ποδαλείριο και τον Μαχάονα
Μ' αυτούς μαζί πήγαιναν τριάντα βαθιά καράβια»* Ιλιάδα Β, 729-733

Έχουν διδαχθεί την ιατρική τέχνη από τον πατέρα τους, τον Ασκληπιό και από τον ιατροφιλόσοφο, Κένταυρο Χείρωνα (12).

*«Σήκω, κι ο μέγας Αγαμέμνονας, γιέ του Ασκληπιού σε κράζει,
το γιο του Ατρέα, τον πολεμόχαρο, Μενέλαο, να κοιτάξεις».* Ιλιάδα, Δ, 204-205

*«Κι ως έφτασαν εκεί που εστέκουνταν στη μέση ο λαβωμένος
ξανθός Μενέλαος και τον έζωναν οι πιο τρανοί ρηγάδες,
ευτύς ο ισόθεος ήρωας έτρεξε και στάθη ανάμεσό τους,*

*κι απ' το σφικτό ζωνάρι ετράβηξε με βιάση τη σαγίτα
και με το τράβηγμα της έσπασαν τα νύχια ομπρός κι εκείνος
του 'λυσε πρώτα τ' ολοπλούμιστο ζωνάρι, κι απά κάτω
το δέμα και το ζώμα, που φτιάσαν χαλκιάδες ξακουσμένοι.
Και την πληγή, η πικρή που του άνοιξε σαγίτα, ως είδε, το αίμα
Βύζαξε πρώτα, κι όπως κάτεχε, πραγά μετά βοτάνια
πιθώνει, που 'χε δώσει ο Χείρωνας στον κύρη του απ' αγάπη». Ιλιάδα, Δ, 210-219*

Η Ιλιάδα είναι το έπος στο οποίο γίνεται εκτενή αναφορά των τραυματισμών στο πεδίο της μάχης αλλά και η θεραπεία τους (13-21). Ο Όμηρος περιγράφει 147 τραυματισμούς. 31 εντοπίζονται στο κεφάλι, 16 στην περιοχή αυχένα-λαιμού, 79 στον κορμό, 10 στα άνω άκρα και 11 στα κάτω άκρα και στην πυελική χώρα. Οι μελετητές της Ιλιάδας και οι εργασίες που έχουν δημοσιευθεί κατά καιρούς δεν έχουν πλήρη ταύτιση σε ότι αφορά τον αριθμό των τραυματισμών. Ίσως αυτή η ασυμφωνία να οφείλεται στη διαφορετική μετάφραση ή στη μη σωστή κατανόηση του έπους. Εκείνο όμως που είναι σημαντικό είναι ότι στην Ιλιάδα παρουσιάζεται ένα εύρος τραυματισμών. Τα επιθετικά όπλα (*ξίφος, δόρυ, βέλος, ρόπαλο*) προκαλούσαν ιδιαίτερα αιματηρά τραύματα, ενώ τα πλήγματα στους ώμους, στον αυχένα, στο θώρακα, στην κοιλιά, θεωρούνταν από τον Όμηρο θανατηφόρα (22).

Ο Μαχάων ήταν ο προστάτης της χειρουργικής. Ο Ποδαλείριος ήταν ο παθολόγος του στρατοπέδου των Αχαιών, ήταν ο πρώτος που κατάλαβε και έβαλε διάγνωση της ψυχικής κρίσης του Αίαντα, όταν τον είδε με μάτια που γυάλιζαν, γεμάτα ορμή. Ο Ποδαλείριος επέζησε και μετά τον τρωικό πόλεμο εγκαταστάθηκε στην χερσόνησο της Καρίας. Στην πραγματικότητα εκεί ναυάγησε και τον έσωσε ένας γιδοβοσκός, ο Βύβασσος, ο οποίος τον οδήγησε στον βασιλιά της χώρας. Εκεί η κόρη του βασιλιά, η Σύρνα, ήταν ετοιμοθάνατη, διότι είχε πέσει από τη σκεπή. Ο Ποδαλείριος την επανάφερε στη ζωή και στη συνέχεια την παντρεύτηκε, κι έγινε βασιλιάς της Χερσονήσου. Προς τιμή του βοσκού που τον έσωσε και της γυναίκας του, έχτισε δυο νέες πόλεις. Τη Σύρνο και την Βύβασσο.

Στην αρχή της Ιλιάδας, οι θεοί εξαπολύουν μολυσματικές νόσους. Η τιμωρία του λοιμού είναι θεόσταλη, πρώτα πεθαίνουν τα ζώα και στη συνέχεια οι άνθρωποι, τα βέλη του Απόλλωνα είναι αυτά που προκαλούν την αρρώστια, είναι συνέπεια της

ασέβειας και μόνο όταν γίνονται θυσίες κατευνάζεται το μένος του. Η εξάλειψη του λοιμού, η θεραπεία των ασθενών προϋποθέτει τη θεϊκή παρέμβαση (22).

Στην Οδύσσεια εμφανίζονται με ιατρικές γνώσεις μη ιατροί, είναι οι θείοι του Οδυσσέα, τον περιποιούνται όταν ένα κάπρος τον τραυματίζει στο πόδι, (Οδύσσεια, τ, 449-461). Στην Οδύσσεια επίσης γίνεται λόγος ότι οι γιατροί είναι λίγοι και περιζήτητοι

(Οδύσσεια, ρ 382-387) και ασκούν την Ιατρική «*περιοδεύοντας*» όπως θα γίνει αργότερα στην εποχή του Ιπποκράτη.

2.4 Τα όπλα των στρατιωτών

Οι μάχιμοι πρωταγωνιστές της Ιλιάδας, έχουν *αμυντικό και επιθετικό οπλισμό*. Ο αμυντικός εξοπλισμός ήταν το κράνος, η ασπίδα, ο θώρακας και οι περικνημίδες. Ενώ ο επιθετικός εξοπλισμός διακρινόταν σε *αγκέμαχα και εκήβολα όπλα (όπλα βολής)*. Στα αγκέμαχα κατατάσσονταν το δόρυ, το ξίφος και το εγχειρίδιο, ενώ ο εκήβολος εξοπλισμός περιλάμβανε το ακόντιο, το τόξο και τη σφενδόνη.

Το κύριο μέρος του αμυντικού εξοπλισμού ήταν το κράνος, για την άμυνα και προστασία της κεφαλής και τμήματος του λαιμού (13, 19, 20).

«βάζει σκουτάρι πάνω εσάλευε το αστραφτερό του κράνος,

το τετρακέρατο, κι ολόγουρα κυμάτιζαν οι τρίχες

χρυσές, για φούντα που 'χεν ο 'Ηφαιστος πυκνές στεριώσει πάνω» Ιλιάδα, Χ 314-316

Η ασπίδα, ένας μεγάλος ανθεκτικός, φορητός δίσκος, η οποία κάλυπτε το σώμα του πολεμιστή. Ένας τύπος ασπίδας, που αναφέρεται στην Ιλιάδα ήταν ο σάκος, και χρησιμοποιούνταν από τους Έλληνες πολεμιστές. Ήταν κατασκευασμένη από ένα ή περισσότερα στρώματα δέρματος, η ασπίδα του Οδυσσέα και Αίαντα του Τελαμώνιου ήταν κατασκευασμένη από τέσσερα και επτά στρώματα βόειου δέρματος, αντίστοιχα. Η εξωτερική της πλευρά ήταν ντυμένη με χάλκινο έλασμα, έτσι ώστε να είναι ανθεκτική στα χτυπήματα και είχε και αρκετά καρφιά. Οι πολεμιστές συνήθιζαν να παραγγέλνουν διάφορες ανάγλυφες παραστάσεις στην

εξωτερική πλευρά της ασπίδας. Είχε ημικυλινδρικό σχήμα και ύψος όσο περίπου αυτό του πολεμιστή, κάλυπτε το σώμα από τα πόδια έως το λαιμό (19).

Ο θώρακας, αποτελούνταν από δυο μέρη. Στήθος και πλάτη. Τα δυο αυτά μέρη συνδέονταν μεταξύ τους και προσαρμόζονταν ανάλογα στο σώμα του πολεμιστή. Δεν είναι λίγες οι αναφορές για τις διακοσμητικές παραστάσεις του θώρακα οι οποίες αποτελούσαν σημείο διαχωρισμού των μαχητών. Οι περικνημίδες προστάτευαν τις κνήμες από βέλη και από κακώσεις (13, 14).

Το όπλο που προκαλεί τους περισσότερους τραυματισμούς είναι το ακόντιο του οποίου οι στόχοι είναι κυρίως το κεφάλι, ο λαιμός, τα άνω και κάτω άκρα. Οι θανατηφόροι τραυματισμοί αφορούν εκείνους στο κεφάλι και στον κορμό. Ήταν όπλο βολής, μιας και στόχευε από απόσταση. Το δόρυ είχε μήκος μιάμιση φορά το ύψος του ανθρώπου, είναι ένα μακρύ στρογγυλεμένο κοντάρι από σκληρό ξύλο, το οποίο κατέληγε σε μεταλλική αιχμή, ενώ η άλλη πλευρά του κατέληγε σε οξύ μεταλλικό πλέγμα, τον *σαυρωτήρα*, έτσι ώστε να καρφώνεται στη γη αλλά και να χρησιμοποιείται ως όπλο στην περίπτωση θραύσης της αιχμής του. Το ακόντιο ήταν πιο κοντό και ελαφρύτερο, δεν χρησίμευε μόνο ως επιθετικό όπλο αλλά και ως αθλητικό αγώνισμα (12).

*«Κι ο Ιδομενέας έπληξε με τ' ανελέητο
ακόντιο του τον Ερύμα στο στόμα και η
χάλκινη λόγχη βγήκε περνώντας κάτω από
τον εγκέφαλο και συνέτριψε τα κόκκαλα
του τ' άσπρα. πετάχτηκαν τα δόντια του και
μ' αίμα γέμισαν τα μάτια του, κι από το
στόμα του και τα ρουθούνια ξερνούσε το
αίμα. Και τον τύλιξε το μαύρο σύννεφο του θανάτου»* Ιλιάδα, Π 345-350

*«Κι όπως στεκόταν έτσι ασάλευτος, ίδια κολόνα ή δέντρο
αψηλοφούντωτο, κατάστηθα τον βρήκε το κοντάρι
του Ιδομενέα του πολεμόχαρου, κι ο θώρακας συντρίφη
ο χάλκινος, που τον διαφέντευε από το Χάρο ως τότε.
Τώρα όμως βούιξε κούφια, ως έσπαζε στου κονταριού το χτύπο.*

*Πέφτει με πάταχο, και βρέθηκε μπηγμένο το κοντάρι
μες στην καρδιά του, που ως τότε σπάραζε, του κονταριού την άκρη
σιγοκουνούσε, ωσότου επάγωσε, και τ' άγριο όπλο εστάθη». Ιλιάδα, Ν 438-444*

Το τόξο είναι το αρχαιότερο όπλο και χρονολογείται από την προϊστορική εποχή, ήταν φτιαγμένο από σκληρό ελαστικό ξύλο, είχε δυο μέρη το στέλεχος και τη χορδή η οποία ήταν φτιαγμένη από έντερο ή νεύρο ζώου. Το βέλος, με μήκος γύρω στα εξήντα εκατοστά, είχε είτε σιδερένια είτε ορειχάλκινη αιχμή με δυο ή περισσότερες γλωχίνες, από τον δόνακα (άξονα) που ήταν από καλάμι και τη γλυφίδα. Τα βέλη είχαν ειδική θήκη τη φαρέτρα, η θήκη του τόξου λεγόταν γωρυτός. Το βεληνεκές του βέλους έφτανε τα διακόσια μέτρα. Η σφενδόνη ήταν απλό όπλο, αρχαίο, το οποίο είχε δυο δερμάτινους ιμάντες γύρω στα εξήντα εκατοστά και μια πιο φαρδιά κοιλότητα στη μέση. Εκεί ο σφενδονήτης τοποθετούσε ή μια πέτρα ή μικρά μεταλλικά σφαιρίδια, έπιανε τους ιμάντες, τους στριφογύριζε δυο ή τρεις φορές και αφήνοντας τη μια άκρη, ώστε να εκσφενδονιστεί το «βλήμα» με μεγάλη ταχύτητα (12).

*«γιατρός θα σε κοιτάξει γρήγορα, κι απάνω στην πληγή σου
βοτάνια θ' απιθώσει, οι μαύροι σου για να γλυκάνουν πόνοι» Ιλιάδα, Δ 190-191*

*«Ταλθύβιε, το Μαχάονα φώναξε και μην αργείς καθόλου,
τον Ασκληπιό που έχει, τον άψεγο το γιατρευτή, πατέρα» Ιλιάδα Δ, 193-194*

Βλέπουμε ότι τις περισσότερες φορές την βελουκίαν, την ανάσυρση των βελών από την πληγή, γίνεται είτε από τους γιατρούς είτε από τους τραυματίες, συνήθως γίνεται με τα χέρια, δεν αναφέρεται κάπου η χρήση λαβίδας ή κάποιου άλλου οργάνου. Όταν ήταν δύσκολη η διαδικασία ή ανέφικτη, διεύρυναν το τραύμα με μια τομή μαχαιριού, και στη συνέχεια μετά τις πλύσεις και τον καθαρισμό τοποθετούσαν βότανα, ρίζες είτε με αντισηπτικές ιδιότητες είτε για να ξεραθεί η πληγή (12, 16, 18).

«Ευτός του βγάξει ο Πάτροκλος τη σουβλερή σαγίτα

*απ' το μερί με το μαχαίρι του, το μαύρο γαίμα πλένει
με χλιό νερό, και πάνω απίθωσε πικρή πονοκοιμήτρα ρίζα,
στο χέρι αφού την έτριψε, και σταματά τους πόνους.
Έτσι η πληγή γοργά εμαράθηκε, και στάθηκε το γαίμα». Ιλιάδα Λ, 844-845*

Και στο τέλος έδεναν την πληγή με σφενδόνη, μια επιμήκη ταινία, από λεπτότατο μαλλί προβάτου (12).

*«Κι ο ψυχωμένος τότε Αγήνορας του το τραβάει, και δένει
Το χέρι του σφιχτά με μάλλινη καλόστριφτη λουρίδα
Που 'χε μαζί του πάντα, ως σύντροφος του ρήγα, αν λαβωνόταν». Ιλιάδα, Ν, 598-600*

*Ο Αχιλλέας θεραπεύει τον Τήλεφο με σκουριά από το δόρυ του
Μουσείο Ερκολάνο Ιταλία*

*Τηλέφεια τραύματα, ονομάζονται εκείνα που δεν επούλώνονται και
μπορεί να τα θεραπεύσει μόνο εκείνος που τα προκάλεσε.*

*Ο Αχιλλέας μονομάχησε με τον Τήλεφο, τον βασιλιά της Μυσίας, και τον τραυμάτισε όταν
τα Αχαϊκό στρατεύμα επιτέθηκε στην πόλη πιστεύοντας ότι ανήκει στην Τροία. Τα
στρατεύματα αποχώρησαν όταν συνειδητοποίησαν το λάθος που είχαν κάνει. Το τραύμα
όμως του βασιλιά δεν έκλεινε, κι έτσι αυτός απευθύνθηκε στο Μαντείο και ο χρησμός που
πήρε έλεγε ότι τα τραύματα θα θεραπεύονταν μόνο από εκείνον που τα προκάλεσε.*

Αναζήτησε τον Αχιλλέα και τον βρήκε στο Άργος.

Το ανοιχτό τραύμα του Τήλεφου επουλώθηκε όταν έριξε ο Αχιλλέας στην πληγή σκουριά από την αιχμή του δόρατος. Η ιατρική εξήγηση δόθηκε όταν μια ομάδα Καναδών επιστημών ανακοίνωσε τα αποτελέσματα μιας έρευνας η οποία έδειξε ότι τα ρινίσματα χαλκού σε ανοιχτές πληγές δημιουργούν στατικό ηλεκτρισμό ο οποίος έχει την ιδιότητα να εξουδετερώνει τα βακτήρια που προκαλούν λοιμώξεις.

2.5 Τα φάρμακα στην Ιλιάδα και στην Οδύσεια

Η Ιλιάδα είναι ένα στρατιωτικό έπος όπου περιγράφονται πάρα πολλοί τραυματισμοί, θάνατοι, πληγές, με πολλές λεπτομέρειες. Περιγράφονται οι τρόποι που αντιμετωπιζόταν ένα τραύμα, όχι μόνο από τους δυο στρατιωτικούς γιατρούς των Αχαιών, τον Μαχάονα και τον Ποδialiείριο, αλλά και από θνητούς και θεούς που χρησιμοποιούν φάρμακα για να επουλώσουν πληγές. Η ιατρική περίθαλψη ήταν ανάλογη της σοβαρότητας του τραύματος. Η περίθαλψη των τραυματιών παρουσιάζει μια ποικιλομορφία. Αρχικά μπορούσε να προσφερθεί βοήθεια στο πεδίο της μάχης, από ένα σύντροφο (συντροφική αλληλεγγύη), που βρισκόταν κοντά στον τραυματία. Άλλωστε πρέπει να υπήρχε μια εκπαίδευση των πολεμιστών σε τέτοιου τύπου καταστάσεις. Ο Αχιλλέας περιθάλπει τον τραυματισμένο Πάτροκλο. Βέβαια ίσως τα τραύματα αυτά να είναι επιφανειακά, και να μπορούσαν να αντιμετωπιστούν στο πεδίο της μάχης. Διαφορετικά, όταν τα τραύματα ήταν σοβαρότερα, οι τραυματίες είτε μεταφέρονταν σε σκηνές είτε σε ξύλινα παραπήγματα (χειρουργεία που ονομάζονταν *κλισίες*) όπου οι τραυματίες μεταφέρονταν είτε με τα χέρια, είτε στις πλάτες συμπολεμιστών τους, ή ακόμη και με άρματα (12, 22).

Τα τραύματα άλλοτε είναι θανάσιμα, όπως είναι ο τραυματισμός του Πάτροκλου από τον Έκτορα, και άλλοτε είναι επιφανειακά. Στην Ιλιάδα, φάρμακα ήταν τα βότανα. Η περιποίηση ενός τραύματος ξεκινούσε και τότε όπως και σήμερα με τον καθαρισμό, το πλύσιμο της πληγής, την εξαγωγή του αιχμηρού αντικειμένου ή οτιδήποτε είχε πληγώσει το σώμα του πολεμιστή. Τα βέλη εξαγονταν με εξολκή (έλξη), διωσμό, δηλαδή σπρώξιμο, ώστε να εξέλθουν από την άλλη πλευρά ή τέλος με εκτομή (διεύρυνση του τραύματος) (22). Από τη στιγμή που το αιχμηρό αντικείμενο αφαιρούνταν ακολουθούσε η επίσχεση της αιμορραγίας, και στη

συνέχεια τοποθετούσαν στην πληγή είτε βότανα, είτε ρίζες, τα οποία είχαν αναλγητική δράση. Εάν έκριναν αναγκαίο έδεναν την πληγή με μαλλί (23)

*«Κι ως έφτασαν εκεί που εστέκουνταν στη μέση ο λαβωμένος
ξανθός Μενέλαος και τον έζωναν οι πιο τρανοί ρηγάδες,
ευτύς ο ισόθεος ήρωας έτρεξε και στάθη ανάμεσό τους,
κι απ' το σφικτό ζωνάρι ετράβηξε με βιάση τη σαγίτα
και με το τράβηγμα της έσπασαν τα νύχια ομπρός κι εκείνος
του 'λυσε πρώτα τ' ολοπλούμιστο ζωνάρι, κι απά κάτω
το δέμα και το ζώμα, που φτιάσαν χαλκιάδες ξακουσμένοι.
Και την πληγή, η πικρή που του άνοιξε σαγίτα, ως είδε, το αίμα
βύζαξε πρώτα, κι όπως κάτεχε, πραγá μετά βοτάνια
πιθώνει, που 'χε δώσει ο Χείρωνας στον κύρη του απ' αγάπη». Ιλιάδα, Δ, 210-219*

Ο Μαχάων θεραπεύει το τραύμα του Μενέλαου μετά από παράκληση του Αγαμέμνονα. Αφαιρεί το βέλος, βυζαίνει το αίμα, και στη συνέχεια τοποθετεί βότανα.

Στη Ραψωδία Σ, 350-351, ο Αχιλλέας δίνει εντολή να ετοιμάσουν τον νεκρό Πάτροκλο, τον πλένουν, τον αλείφουν με λάδι και γεμίζουν τις πληγές του με αλοιφή εννιάχρονη.

*«τον λούσαν έπειτα, τον άλειψαν με μυρωμένο λάδι,
και με αλοιφή ως απάνω εννιάχρονη γέμισαν τις πληγές του»*

Ραψωδία Ψ, 185-187. Η Αφροδίτη αλείφει συνεχώς το δέρμα του Έκτορα με αθάνατο ροδόλαδο,

*«μέρα και νύχτα, και με αθάνατο ροδόλαδο άλειφε τον,
μη ξεγδαρθεί, ως θα τον βλώσουρνε στο χώμα δώθε κείθε».*

Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο, 2019, Έκθεση με τίτλο «Τροία»

Ο Ευρύπυλος παρακαλεί τον Πάτροκλο, να βγάλει από τον μηρό την σαΐτα, να ξεπλύνει με χλιαρό νερό το μαύρο αίμα και ύστερα να βάλει πάνω στην πληγή βοτάνια, από αυτά που μαλακώνουν τον πόνο. (Ραψωδία Λ, 829-831). Στη ραψωδία Ν, 598-599, ο Τρωαδίτης Ανήγορας, περιποιείται τον πληγωμένο από τον Μενέλαο, γιο του Πριάμου Έλενο, τραβώντας από το χέρι του το χάλκινο κοντάρι κι ύστερα δένει σφιχτά το χέρι με μάλλινη λουρίδα (23).

Στην Ιλιάδα εντοπίζονται ανατομικοί όροι (γύρω στους εκατό πενήντα) οι οποίοι διατηρούνται μέχρι σήμερα (*αυχήν, φάρυγξ, ωλένη, ήπαρ*), έχουν γνώσεις για τη φυσιολογική λειτουργία των οργάνων όπως είναι η τραχεία και το στομάχι. Στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια περιγράφονται αρκετά φάρμακα όπως το *μώλυ*, το οποίο χορηγεί ο Ερμής στον Οδυσσέα ως αντίδοτο στα φίλτρα της Κίρκης (12), ενώ η Ελένη ξέρει «*το νηπενθές τ' ἄχολον*» (σκεύασμα με οπιούχες ουσίες), ένα φάρμακο με ισχυρές ευφορικές ιδιότητες, το οποίο διώχνει πόνους ψυχής και σώματος. Όποιος το έπαιρνε ξεχνούσε δυσάρεστες αναμνήσεις, και δεν έχυne ούτε δάκρυ για το θάνατο ακόμη και στενών συγγενών (Οδύσσεια, δ 220-30) (22). Παρόλο που η νόσος αντιμετωπίζεται ως ένα είδος τιμωρίας από τους θεούς, στα ομηρικά έπη

αντιμετωπίζεται με ορθολογισμό, εφαρμόζονται οι γνώσεις που έχουν κατακτηθεί με τη εμπειρία και την παρατήρηση. Ο ιατρός δεν είναι ιερέας.

Η Ιατρική των ομηρικών επών, περιορίζεται σε ένα συγκεκριμένο εύρος ασθενών και νοσημάτων. Είναι όλα όσα μπορούν να συμβούν σε υγιείς ανθρώπους οι οποίοι όμως είναι μάχιμοι, είναι στρατιώτες. Είναι αναλυτική η περιγραφή τους, μας διαφωτίζει για τις γνώσεις τους, για τις επιπτώσεις των τραυμάτων, και μας μιλά για όλα όσα μπορούν να προκληθούν στους ανθρώπους στο πεδίο της μάχης (13-24). Στην Ιλιάδα ο Όμηρος δεν ασχολείται με τις αρρώστιες, σίγουρα όμως οι άνθρωποι είχαν γνώσεις για τα βότανα, τα οποία χρησιμοποιούσαν για να αντιμετωπίσουν παθολογικές καταστάσεις.

2.6 Η Νοσηλευτική στα Ομηρικά Έπη

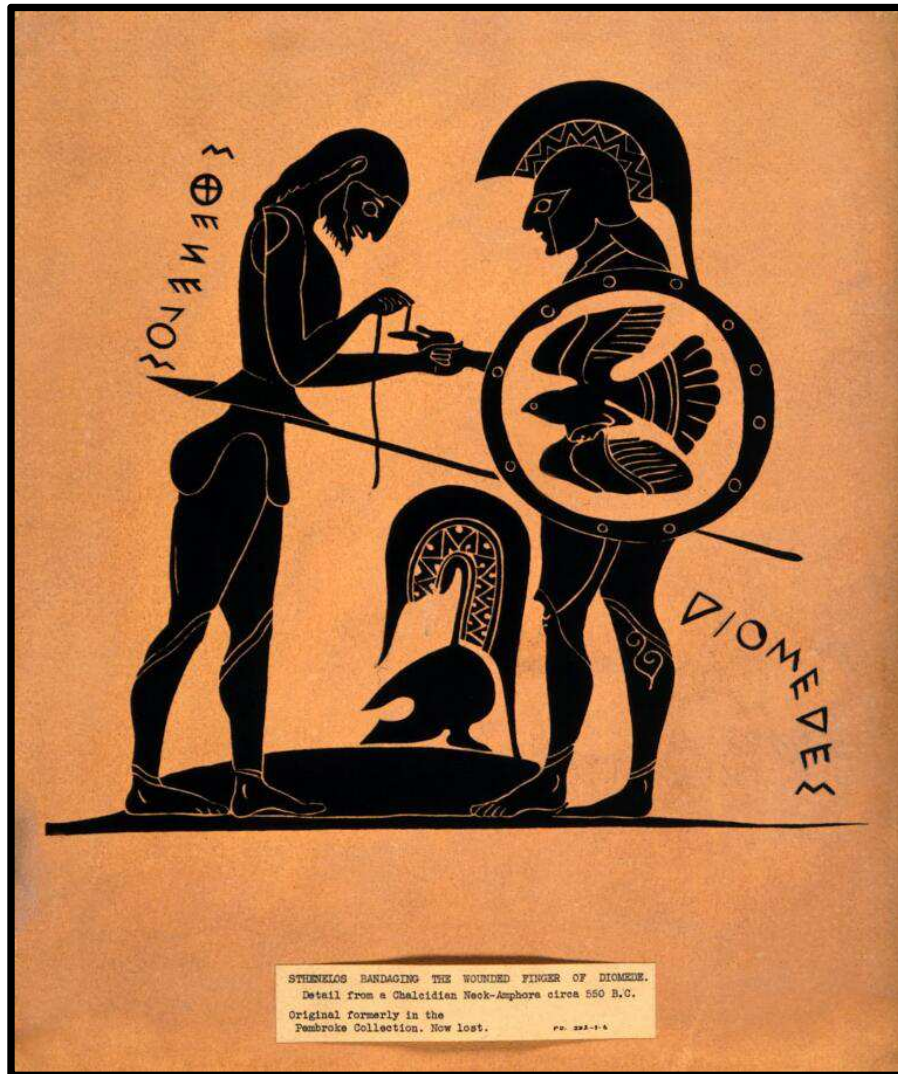
Οι πληροφορίες που αντλούμε από την Ιλιάδα, είναι πολλές αλλά όχι μόνο για τους γιατρούς, αλλά και για τους νοσηλευτές (13, 16, 24). Πολεμιστές περιθάλλουν τραυματίες στο πεδίο της μάχης και οι πιο σοβαρά τραυματισμένοι μεταφέρονται σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους.

*«πίκρα τρανή που τον πιρούνιζαν οι πόνοι, τι η σαγίτα
Μέσα τον είχε βρει στο στέριο του τον ώμο. Και πονούσε.
Τότε ο Παιήνας, απιθώνοντας πα στην πληγή βοτάνια
Μαλαχτικά, μεμιάς τον έγιανε θνητός μαθές δεν ήταν»*

Ιλιάδα Ραψωδία Ε, στίχοι 399-402

Η Ήβη, η κόρη του Δία και της Ήρας, προσωποποίηση της αιώνιας θηλυκής νεότητας, περιθάλλει τον τραυματισμένο στον πόλεμο Άρη, τον οποίο ο θεός και γιατρός των θεών Παιήων, είχε γιατρέψει με τα βότανά του. Η Ήβη, με την περιποίηση της, τις φροντίδες της συμβάλλει στην αποθεραπεία του τραυματισμένου θεού.

Ζωγραφική αναπαράσταση Χαλκιδικού μελανόμορφου αμφορέα.

Σήμερα παραμένει χαμένος. Δυο συμπολεμιστές, Ο Διομήδης και ο Σθένελος, βρίσκονται εκτός πεδίου μάχης ώστε να δώσει ο ένας στον άλλο τις πρώτες βοήθειες. Διακρίνεται ο Σιθένελος ο οποίος δένει με προσήλωση το τραυματισμένο, προφανώς στη μάχη, δάκτυλο του Διομήδη.

Έχει αφήσει την ασπίδα και το κράνος του στο χώμα ώστε απερίσπαστος να δώσει τις πρώτες βοήθειες. Αντίθετα ο Σθένελος παραμένει αρματωμένος, που σημαίνει ότι το τραύμα ήταν επιπόλαιο, επιφανειακό και αντιμετωπίσιμο στο πεδίο της μάχης.

Η γνώση για την αντιμετώπιση των τραυμάτων δινόταν στους πολεμιστές εμπειρικά. Αντίθετα όταν κάποιος τραυματιζόταν πιο βαριά τον πήγαιναν σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους στο Αχαϊκό στρατόπεδο.

Κατά τη διάρκεια της μάχης, οι πολεμιστές που λαβώνονταν βαριά μεταφέρονταν σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους από «εθελοντές τραυματιοφορείς» οι οποίοι, ήταν είτε ήρωες ονομαστοί, είτε ακόμη και βασιλείς. Ο ίδιος ο Νέστορας, ο βασιλιάς της Πύλου, μεταφέρει τραυματία έτσι ώστε να δεχθεί ολοκληρωμένη περίθαλψη στη σκηνή του, στο στρατόπεδο των Ελλήνων. Ο τραυματίας, δεν είναι ένας τυχαίος πολεμιστής, αλλά ο ίδιος ο Μαχάων, ο ιατρός, ο γιός του Ασκληπιού, αρχηγός μιας μεγάλης ομάδας πολεμιστών, με τριάντα πλοία ξεκίνησε μαζί με τον αδερφό του τον Ποδιαλείριο από την Τρίκκη της Θεσσαλίας.

Το τραύμα αρχικά αντιμετωπίστηκε στο πεδίο της μάχης και στη συνέχεια ο τραυματισμένος γιατρός παραδίνεται στα νοσηλευτικά χέρια της Εκαμήδης.

Ιλιάδα Ραψωδία Λ (στίχοι 621-624)

*«Κι εκείνοι τον ιδρώτα εστέγνωσαν από τους χιτώνες πρώτα
Στον άνεμο απαντίκρου στέκοντας, ομπρός στ' ακροθάλασσι,
Και στο καλύβι εμπήκαν ύστερα και σε σκαμνιά καθίσαν
Τότε η Εκαμήδη η κάλοπλέξουδη ποτό τους ετοιμάζει...»*

Ιλιάδα Ραψωδία Λ (στίχοι 628-631)

*«Αυτή μπροστά τους γαλαζοπόδο, πανώριο, τορνεμένο
τραπέζι πρώτα τώρα απίθωσε, κι απάνω του ακουμπούσε
κανίστρι χάλκινο, και μέσα του κρομμύδι για προσφάγι,
να πίνουν, μέλι ακόμα ολόξανθο και κρίθινος άγιο αλεύρι...»*

Ιλιάδα Ραψωδία Λ (στίχοι 638-641)

*«Εκεί συγκέρασε η θεόμορφη γυναίκα τότε πρώτα
κρασί από την Πράμνο, ξένοι μέσα του με την χαλκένια ξύστρα
τυρί γιδίσιο, και πασπάλισε κριθάλευρο από πάνω
και το πιτό σαν αποτελείωσε, τους κάλεσε να πιούνε...»*

Η Εκαμήδη, ετοίμασε για τον Μαχάωνα τον «κυκεώνα» (13, 16). Η λέξη προέρχεται από το ρήμα “κυκῶν” που σημαίνει ανακατεύω, ανακινώ προκειμένου τα στερεά συστατικά να μην επικάθονται στον πυθμένα του δοχείου παρασκευής του ποτού.

Οι τραυματίες είχαν ανάγκη από ένα ισχυρό δυναμωτικό ποτό, έτσι ώστε να βοηθηθεί η νόσος, η καταπόνηση από το βαρύ τραυματισμό. Η πανέμορφη Εκαμήδη, έβαλε μέσα σε ένα «δέπας» λευκό κριθάλευρο, γιδοτύρι, και ένα εξαιρετικά στυφό κρασί από την Ικαρία που ονομαζόταν Πράμνειος οίνος. Ο συνδυασμός αυτός κρασί με τυριά και ψωμί υπάρχει μέχρι τις μέρες μας, αλλά εκείνη την εποχή θεωρούνταν φάρμακο για τους καταπονημένους στρατιώτες. Ο κυκεώνας ήταν το ποτό για εκείνον που ήταν εξαντλημένος, βέβαια διάφορες παραλλαγές του έχουν θεραπευτικές ιδιότητες. Ο κυκεώνας έπαιζε ρόλο στις θρησκευτικές τελετές. Στα Ελευσίνια μυστήρια, οι μυημένοι έπιναν από αυτόν και του απέδιδαν μυστικιστικές αξίες. Ο Ηράκλειτος έλεγε:

«και ο κυκεών δίσταται (μη) κινούμενος. Η ανακίνηση του μίγματος κάνει την ομοιομορφία του, έτσι συμβαίνει και με τα πάντα σε αυτό τον κόσμο, και με τον ίδιο τον κόσμο». (Ήράκλειτος, ‘Ο Πόλεμος και η Ήρις)

Σε ένα άλλο σημείο, ο Νέστορας αναφέρει και μια άλλη γυναίκα με θεραπευτικές γνώσεις, την *Αγαμήδη*, την κόρη του Αυγείου, από την Ηλία, η οποία γνωρίζει όλα τα βότανα της γης.

*«κι είχε την πιο μεγάλη κόρη του, τη λιόξανθη Αγαμήδη,
που κατέχει όσα βγαίνουν βότανα στις γης τα πλάτη πάνω»
Ιλιάδα Ραψωδία Λ (στίχοι 740-741)*

Η ωραία Ελένη, το μήλο της έριδας, η αιτία του Τρωικού πολέμου, έχει γνώσεις νοσηλευτικής, ώστε μπορεί να απαλύνει τον πόνο των ανθρώπων, τόσο το σωματικό όσο και τον ψυχικό. Μάλιστα, στην Οδύσσεια αναφέρεται ότι τις γνώσεις αυτές τις έμαθε στην Τροία από την *Πολύδαμνα*, σύζυγο του Αιγυπτίου γιατρού Θώνα.

*«τότ’ άλλο η θεογέννητη σοφίστηκε η Ελένη.
κρυφά βοτάνι στο κρασί που πίνανε τους ρίχνει*

π' όσθηνε πόνους και καημούς και τα πικρά φαρμάκια...»

(Οδύσσεια, δ στίχοι 22-224)

*«τέτοια βοτάνια μαγικά είχε του Δία η κόρη,
παρμένα απ' την Πολύδαμνα, του Θώνα τη γυναίκα
στην Αίγυπτο, όπου η πλούσια γη βγάζει ανακατωμένα
άλλα βοτάνια ωφέλιμα κι άλλα θανατηφόρα...»*

(Οδύσσεια, δ στίχοι 229-232)

2.7 Ορφικοί Ύμνοι

Στην αρχαία Ελλάδα, οι Ορφικοί Ύμνοι, τραγουδιούνταν ή απαγγέλλονταν κατά τη διάρκεια των Ορφικών μυστηρίων (25). Μόνο οι μνημένοι στα μυστήρια αυτά γνώριζαν τους ύμνους. Δεν γνωρίζουμε τι ακριβώς γινόταν, πώς πραγματοποιούνταν οι τελετές, την ιεραρχία τους. Υπάρχουν ορισμένοι ύμνοι, κάποιες αναφορές, χωρίς όμως περισσότερα ευρήματα.

Ο Ορφεύς, με βάση τη μυθολογία ήταν ένας ποιητής, με βασιλικές ρίζες. Ο πατέρας ήταν ο βασιλιάς της Θράκης Οίαγρος, και μάνα του η μούσα Καλλιόπη. Σύζυγός του ήταν η νύμφη Ευρυδίκη, αλλά όταν αυτή πέθανε ο Ορφέας ήταν απαρηγόρητος. Κατέβηκε στον Άδη να τη βρει. Εκεί έκανε ό,τι καλύτερο μπορούσε. Έπαιξε λύρα, τραγούδησε με στόχο να κερδίσει την εύνοια της Περσεφόνης με την μουσική του για να πάρει τη γυναίκα του στον πάνω κόσμο. Γοήτευσε με το τραγούδι αλλά έκανε ένα σφάλμα, γύρισε να δει την Ευρυδίκη, πριν βγει από τον Άδη, παρόλο που αυτό του είχε απαγορευτεί. Η Ευρυδίκη παρέμεινε εκεί. Ο Ορφέας έκλαιγε απαρηγόρητος, δεν ήθελε να έχει καμία επαφή με γυναίκες, κι αυτή η στάση του έμελλε να είναι η καταδίκη του. Γυναίκες από την Θράκη τον σκότωσαν, τον κομμάτιασαν. Πέθανε άδοξα ένας μεγάλος μουσικός, που με το τραγούδι του ημέρευε θηρία, μαλάκωνε την ορμή των ποταμών, γαλήνευε ψυχές.

Στην αρχαία Ελλάδα ήταν αυτός που καθιέρωσε τα Διονυσιακά μυστήρια, λατρεύτηκε από πολλούς ως ημίθεος, τον αποκαλούσαν πατέρα της μουσικής, μιας και ήταν άριστος στο τραγούδι και στη μουσική. Μάλιστα λέγεται ότι ο ίδιος ο Απόλλωνας τον δίδαξε το παίξιμο της λύρας. Ο Ορφέας εξαιτίας των μουσικών του ικανοτήτων και των θεολογικών του γνώσεων πήρε μέρος στην Αργοναυτική

εκστρατεία, και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ολοκλήρωση της αποστολής. Μεγάλο μέρος του έργου του καταστράφηκε στην μεγάλη πυρκαγιά της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Ογδόντα οχτώ ύμνοι έχουν σωθεί και ονομάζονται Ορφικοί Ύμνοι, ξεκινούν με επίκληση της θεότητας και καταλήγουν με παράκληση. Ο κύριος όγκος του κειμένου αποτελείται από περιγραφή της θεότητας στην οποία απευθύνεται, και κυρίως των ικανοτήτων και των αρετών της, μιλούν για την ικανότητα να επηρεάζει προς το καλό τους ανθρώπους. Μέσα από τον όγκο των ορφικών ύμνων, οι οποίοι θεωρούνται και προσευχές, δεν θα μπορούσαν να λείψουν αυτοί που αφορούν την καλή υγεία των ανθρώπων.

Ἐσκληπιό

Θυμίαμα μάνναν

Ίητήρ πάντων, Ἄσκληπιέ, δέσποτα Παιάν,
θέλγων ἑνθρώπων πολυαλγέα πήματα νούσων,
Ἐπιόδωρε, κραταιέ, μόλοις κατάγων Ἐγίειαν
και πάυσων νούσους, χαλεπάς κἄρας θανάτοιο,
αἰξιθαλής, Ἐπίκουρ, Ἐπαλεξικάκ', ἄλβιόμοιρε,
Φοίβου ἄπόλλωνος κρατεόν θάλος ἄγλαότιμον,
ἄχθρέ νόσων, Ἐγίειαν ἄχων σύλλεκτρον ἄμεμφ',
ἄλθέ, μάκαρ, σωτήρ, βιοτ' ἄς τέλος ἄσθλόν ἄπάζων.

Ἀσκληπιού

Θυμίαμα, μάνναν

Ω συ Ἀσκληπιέ, ιατρέ των πάντων, ω δέσποτα Παιάν που μεγεύεις τα εκ των νόσων παθήματα των ανθρώπων, που προξενούν μεγάλους πόνους, συ που καταπραΰνεις με τα δώρα σου ο ισχυρός, είθε να έλθης φέρων εις ημάς την υγείαν, και καταπαύων τις βαρείες ασθένειες και τον ολέθριον θάνατον, συ ω νέε, που συντελείς εις την αύξησιν και απομακρύνεις τα κακά ο καλότυχος συ το ισχυρό βλαστάρι, το πολυτίμητο του Φοίβου Απόλλωνος, ο εχθρός των νοσημάτων, που έχεις άμεμπτον σύζυγον την Υγεία έλα, μακάριε, σωτήρα μας, δίδων εις ημάς καλόν τέλος του βίου.

Υγείας

θυμίαμα μάνναν

‘Ιμερόεσσ’ εραστή, πολυθάμιε, παμβασίλεια,
κλ·θι, μάκαιρ· ‘Υγεία, φερόλβιε, μ·τερ απάντων·
·κ·σέο γάρ νο·σοι μεν·ποφθινύθουσι βροτο·σι,
π·ς δε δόμος θάλλει πολυγηθής ε·νεκα σε·ο,
και τέχναι βρίθουσι ποθε·δε σε κόσμος,·νασσα,
μο·νος δε στυγέει σ’ Αΐδης ψυχοφθόρος α·εί,
·ιθαλής, ε·κταιοτάτη, θνητ·ν·νάπαυμα·
σο·γάρ·τερ πάντ’·στίν·νωφελ··νθρώποισιν·
ο·τε γάρ·λβοδότης πλο·τος γλυκερός θαλίησιν,
ο·τε γέρων πολύμοχθος·τερ σέο γίγνεται αν·ρ
πάντων γαρ κρατέεις μούνη και π·σιν·νάσσεις.
·λλά, θεά, μόλε μυστιπόλοισ·πιτάρροθος α·εί
·υομένη νούσων χαλεπ·ν κακόποτμον·νίην.

Υγείας

θυμίαμα, μάνναν

Συ η περιπόθητη η αξιέραστη που ζωογονείς τα πάντα, η βασίλισσα των πάντων, άκουσε με ω μακαρία Υγεία, που φέρεις την ευτυχία να είσαι η μητέρα όλων διότι από σένα από το ένα μέρος καταστρέφονται οι ασθένειες των ανθρώπων, και από το άλλο μέρος κάθε σπίτι πάλιν εξαιτίας σου (όταν έχει υγεία) ανθοφορεί γεμάτο από χαρά και οι τέχνες ακμάζουν. Και σε ποθεί ο κόσμος, ω βασίλισσα, και μόνον ο

Άδης σε μισεί ο πάντοτε θανατηφόρος.

Είσαι πάντοτε θαλερά, σε σένα περισσότερο από όλους απευθύνομαι τις ευχές μας είσαι η ανακούφισης των ανθρώπων διότι χωρίς εσένα όλα είναι ανωφελή εις τους ανθρώπους, διότι ούτε ο Πλούτος, που μας δίδει τα αγαθά, είναι γλυκός κατά τα συμπόσια, ούτε ο ανήρ γίνεται γέρων, που εμόχθησε πολύ χωρίς εσένα διότι μόνο εσύ κυριαρχείς των πάντων, και βασιλεύεις εις όλα. Αλλά ω θεά, έλα εις τους μύστας πάντοτε βοηθός, και σώζε μας από την κακότυχη ανία των φοβερών ασθενειών.

Κεφάλαιο 3. Κρότωνας, Μεγάλη Ελλάδα

Το δεύτερο μισό του 8^{ου} αιώνα π.Χ. αποτελεί περίοδο μεγάλων αλλαγών και ανακατατάξεων για τις περισσότερες ελληνικές κοινότητες. Η έλλειψη καλλιεργήσιμων εκτάσεων, η αύξηση του πληθυσμού, οι όλο και περισσότερο αυξανόμενες εντάσεις και μάχες ανάμεσα στις διάφορες κοινότητες αλλά και στους ευγενείς, οι πολιτικές συγκρούσεις, η αναζήτηση πρώτων υλών και προϊόντων, ήταν οι αιτίες ώστε ένα μέρος των πληθυσμών αυτών να αναζητήσει και να δημιουργήσει μια νέα αρχή σε τόπους μακρινούς. Οι πολιτικές συγκρούσεις ήταν η αιτία δημιουργίας του Τάραντα από τους Σπαρτιάτες. Τα παιδιά που είχαν κάνει οι Σπαρτιάτισσες με είλωτες, κατά την απουσία των συζύγων στη μάχη, στον πρώτο Μεσσηνιακό πόλεμο, θεωρήθηκαν νόθα, και στάλθηκαν μετά από απόφαση των γνήσιων κατοίκων να δημιουργήσουν αποικία. Ο μεγαλύτερος όγκος ανθρώπων κατευθύνθηκε στη Σικελία και στη νότια σημερινή Ιταλία. Οι άνθρωποι στέριωσαν και δημιούργησαν ελληνικές κοινότητες και στη συνέχεια πόλεις οι οποίες γνώρισαν μεγάλη ακμή. Δημιουργήθηκε η Μεγάλη Ελλάδα. Οι περιοχές δεν ήταν άγνωστες μιας και υπήρχαν εμπορικές κυρίως σχέσεις, οι κάτοικοι της Μινωικής Κρήτης ταξίδευαν εκεί αρκετά συχνά (26).

Η Καλαβρία, η φτωχότερη από τις περιφέρειες της Ιταλίας, είναι η Βρεττία των αρχαίων Ελλήνων, όπου δημιουργήθηκαν και άνθησαν πολύ σημαντικές περιοχές όπως ο Κρότων, το Ιππώνιον, η Σύβαρις, το Ρήγιον, οι Επιζεφύριοι Λοκροί. Υπάρχουν πολλοί θρύλοι συνδεδεμένοι με την πόλη. Το όνομα Κρότων προέρχεται από τον Κρότωνα, γιο του Εακού, οποίος σκοτώθηκε τυχαία από το φίλο του Ηρακλή και αυτός για να διορθώσει το λάθος του και για να τιμήσει τον φίλο του τον έθαψε με επίσημη τελετή στις όχθες του ποταμού Αίσαρου και έπειτα έφτιαξε κοντά στον τάφο του μια μεγάλη πόλη στην οποία έδωσε το όνομα του (27).

Το μαντείο του Απόλλωνα στους Δελφούς διέταξε τον Μύσκελλο να ιδρύσει μία νέα αποικία στην περιοχή μεταξύ Λακίνιου Άκρου, ακρωτήριο στην είσοδο του Κόλπου του Τάραντα και την Κρίμισα, όπου κλείνει δυτικά ο κόλπος του Τάραντα. Ο Μύσκελλος αφού διέσχισε το Ιόνιο, διερεύνησε τα εδάφη σκέφτηκε ότι ήταν

καλύτερα να σταματήσει στη Σύβαρη μια ήδη ακμάζουσα και φιλόξενη πόλη. Ο θεός θύμωσε και τον διέταξε να ολοκληρώσει το χρησμό του Μαντείου και να ιδρύσει την αποικία.

Ίσως το όνομα Κρότωνα, να συνδέεται με την κραυγή (κροκίδα) που εκπέμπουν οι ερωδιοί ή γερανοί και οι οποίοι ήταν άφθονοι και κατοικούσαν στα παράλια έλη. Σε μερικά από τα παλαιότερα ασημένια νομίσματα του Κρότωνα δίπλα στο τρίποδο υπήρχε ένας ερωδιός.

Με την ίδρυση του Κρότωνα από τους Αχαιούς τον 8^ο αιώνα, η περιοχή του Λακίνιου Άκρου (σήμερα Capo Collona) θεωρήθηκε ιερή και από τους αυτόχθονες λαούς. Το ακρωτήριο γνώρισε περαιτέρω άνθηση με την κατασκευή του διάσημου ναού της Λακίνιας Ήρας, προστάτιδας των γυναικών και της γονιμότητας. Το Λακίνιο Άκρο έγινε σταδιακά σημείο αναφοράς για την πλοήγηση και για τον καθαρισμό καθορισμό των ορίων. Και αυτό έγινε λόγω της μεγάλης άνθησης της παράκτιας ναυσιπλοΐας.

Κρότων, Καλαβρία, Ιταλία (grecenblog.wordpress.com)

3.1 Ελληνικές αποικίες. Μεγάλη Ελλάδα. Magna Grecia.

Στους παρακάτω πίνακες αναγράφονται οι σημαντικότερες αποικίες των Ελλήνων.

Καμπανία	Λουκανία
Κύμη	Μεταπόντιον (Metaronto)
Νεάπολις ή Παρθενόπη	Σύρις (Nova Siri)
Ελέα	Ηράκλεια (Polícoro)
Ποσειδωνία	Πιστοικός (Pisticci)
Πύχουντας	Τροίλια (Ferrandina)
Πιθηκούσσαι (Ischia)	Γάλασα (Armento)
Δικαιάρχεια	
Παλίνωρος ή Παλίνωρον	

Σικελία	Καλαβρία	Απουλία
Συρακούσες	Ρήγιον (Reggio di Calabria)	Αγρυριπποι (Foggia)
Μεσσήνη ή Ζάγκλη (Messina)	Επιζεφύριοι Λοκροί	Βάρις ή Βάριον (Bari)
Μύλαι (Milazzo)	Κρότωνας (Crotona)	Βρινδίσιον (Brindisi)
Αιολίδες νήσοι (Λίπαρι)	Σύβαρις	Εγναθία (Fasano)
Πάνορμον (Palermo)	Σκύδρος	Ρυψ (Runo di Puglia)
Άκις ή Άχις	Θούριοι	Τάραντας (Taranta)
Ξιφωνία	Μέδμα	Μεταπόντιο (Metaronto)
Ηράκλεια Μινώα (Cattolica Eraclea)	Σκυλλάκιον	Μινώπολις (Monopoli)
Αίγεστα ή Έγεστα	Ιπώνιον	Θύριαια (Turi)
Τυνδαρίς (Tindari)	Βους	Καιλια (Ceglie Messapica)
Χαλκίδα	Καυλωνία	Καίλια Ceglie di Campo)
Ακράγας ή Ακράγαντας (Agrigento)	Μέταυρος	Καλλίπολις (Gallipoli)

<i>Νάξος (Giardini Naxos)</i>	<i>Κρίμισα</i>	<i>Καστανεα (Castellaneta)</i>
<i>Ταυρομένιον (Taormina)</i>	<i>Λάος</i>	<i>Κανύσιον (Canosa)</i>
<i>Μέγαρα Υβλαί</i>	<i>Τερίνα</i>	<i>Νεάπολις (Pogliano a Mare)</i>
<i>Λεοντίνοι</i>	<i>Ιέραξ</i>	<i>Υδρούς (Otranto)</i>
<i>Κατάνη (Catania)</i>	<i>Κωσταντία</i>	<i>Σίδιον Σιλούϊον (Gravina)</i>
<i>Γέλα (Gela)</i>	<i>Λακίνιον</i>	<i>Συποντον (Foggia)</i>
<i>Καμάρινα (Santa Croce Camerina)</i>	<i>Μάκαλλα</i>	<i>Αλήσιον (Lecce)</i>
<i>Άκραι</i>		<i>Απένηστη (Mattinata)</i>
<i>Ιμέρα (Termini Imerese)</i>		
<i>Σελινούς (Marinella di Selinunte)</i>		
<i>Κασμέναι</i>		
<i>Ραγούσα</i>		
<i>Ακρίλλαι</i>		
<i>Αγύριον</i>		
<i>Άδρανον Adrano</i>		
<i>Απολλωνία (Monte Vecchio)</i>		

Ελληνικές Αποικίες στην Σικελία

*Ακράγαντας, Ναός της Ομόνοιας. Βρίσκεται στην κοιλάδα των Ναών Valle dei Templi.
Ο μεγαλύτερος δωρικός ναός της Σικελίας κι ένας από τους πιο καλοδιατηρημένους
Ελληνικούς ναούς.*

3.2 Πυθαγόρας, ο Σάμιος

Ο Πυθαγόρας γεννήθηκε στη Σάμο, τον 6^ο αιώνα π.Χ., (μεταξύ 580 και 570 π.Χ.) ήταν ο γιός του Μνήσαρχου ή Μνήμαρχου, του χαράκτη δακτυλιολίθων, και της Πυθαΐδας ή Παρθενίδας, της πιο ωραίας Σαμιώτισσας. Ο Πυθαγόρας ο Σάμιος ήταν μαθηματικός, γεωμέτρης, αστρονόμος, γιατρός, μουσικός. Ήταν άριστος! Για τον Πυθαγόρα τον Σάμιο, υπήρξε μεγάλη διαμάχη μεταξύ των μελετητών, μάλιστα ορισμένοι αμφισβήτησαν ακόμη και την ύπαρξή του. Η αναφορά διάφορων ιστορικών του ονόματος του στο έργο τους, έληξε τη διαμάχη. Ο Ηρόδοτος, έζησε πενήντα χρόνια αργότερα, αλλά και μαρτυρίες άλλων φιλοσόφων όπως του Αριστοτέλη, του Αριστόξενου του Ταραντίνου (Βίος Πυθαγόρα, Πυθαγορικές αποφάσεις και Πυθαγορικός βίος, 4^{ος} αιώνας), του Απολλώνιου του Τυανέα (Βίος Πυθαγόρου 1^{ος} αιώνας) και του Νικόμαχου του Γερασημού (Βίος Πυθαγόρου, Αριθμητική Εισαγωγή, Θεολογούμενα αριθμητικά και Αρμονικόν Εγχειρίδιον, 2^{ος} αιώνας) επιβεβαιώνουν την ύπαρξη και το βίο του (28,29).

Είναι λογικό μια τέτοια μορφή να ακολουθείται από μύθους και ιστορίες. Ο μύθος λέει ότι δεν ήταν παιδί του Μνήμαρχου αλλά του Απόλλωνα. Η συγγένεια με τον Ασκληπιό εμφανής. Ο Απόλλωνας λοιπόν, ερωτεύτηκε την μητέρα του την Πυθαΐδα. Τη γέννησή του προφήτευσε η ίδια η Πυθία, η ιέρεια του μαντείου των Δελφών, όταν οι βιολογικοί γονείς του είχαν επισκεφτεί το μαντείο, πήρε το όνομα του προς τιμή της ιέρειας του Πύθιου Απόλλωνα (30).

Είχε εξαιρετους δασκάλους. Επιμενίδης ο Κρης, Ο Φερεκύδης, ο Άβαρις, ο Αριστέας, ο Ερμότιμος, ο Αγλαόφημος, ο Κρεόφυλος, ο Θαλής και ο Αναξαγόρας. Ο Πυθαγόρας επηρεάστηκε πολύ από τον Ορφισμό, τις διδασκαλίες και τον τρόπο σκέψης. Αγάπησε τη μυστικότητα όσο τίποτε άλλο για αυτό και υπάρχουν αντικρουόμενες πληροφορίες για τη ζωή του.

Στα δεκαοχτώ του χρόνια όταν στην Σάμο άρχισε να εμφανίζεται το τυραννικό καθεστώς του Πολυκράτους, κι ο Πυθαγόρας, αποφάσισε ότι δεν θα μπορούσε να ζήσει κάτω από ένα καθεστώς τυραννίας. Έφυγε για τη Μίλητο και μαθήτευσε δίπλα στον Θαλή και στον φυσικό Αναξίμανδρο. Έλαβε τις βάσεις της μόρφωσής του και επειδή ο Θαλής διέκρινε από την αρχή τις ικανότητες και την εξυπνάδα του τον δίδαξε όλα όσα ήξερε. Στη συνέχεια πήγε στην Αίγυπτο και έμεινε εκεί για 22

χρόνια, δίπλα στους ιερείς της Μέμφιδος, της Ηλιούπολης και της Διοσπόλεως. Επέστρεψε στη Σάμο σε ηλικία 56 ετών. Οργάνωσε σχολή. Προσπάθησε με κάθε τρόπο να εμπνεύσει τους Σάμιους στις διδασκαλίες και να τους μάθει όλα όσα είχε ο ίδιος διδαχτεί. Οι συμπατριώτες του όμως δεν έδειξαν το ενδιαφέρον που εκείνος απαιτούσε. Το κυριότερο ίσως γεγονός που τον έκανε να φύγει ξανά ήταν ότι η τυραννία είχε πια εδραιωθεί στη Σάμο. Θεωρώντας ότι ένας άντρας με τα δικά του φρονήματα ήταν αδύνατο να μείνει σε μια πόλη με τυραννικό καθεστώς αποφάσισε να φύγει και να πάει στη Μεγάλη Ελλάδα (30).

Η πρόβλεψη ότι ο Πυθαγόρας θα εγκατασταθεί στον Κρότωνα δόθηκε από το μαντείο των Δελφών. Η Πυθία, στο χρησμό που έδωσε, είπε ότι θα ήταν πολύ ωφέλιμος για τους ανθρώπους και ότι και τις διδασχές του, τις παρέλαβε από το μαντείο των Δελφών. Η πόλη ήταν διάσημη για τον πολιτισμό της, τους φυσικούς και μαθηματικούς της, του ιατρούς και τους αθλητές της. Ο Πυθαγόρας, όταν έφτασε στον Κρότωνα, ήταν στο απόγειο των γνώσεων, των εμπειριών, της φήμης του. Οι φιλελεύθερες ιδέες του, το ήθος, η χάρη του, η φωνή του μάγεψαν τον κόσμο. Ήταν ένας μεγάλος σοφός. Οι πολίτες της Αχαϊκής αποικίας τον εμπιστεύτηκαν από την πρώτη δημόσια ομιλία του. Με το τέλος της απέκτησε 2000 μαθητές, οι οποίοι μαζί με τις οικογένειές τους, αποφάσισαν να τον ακολουθήσουν. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι δημιούργησαν το «*Ομακοεΐον*» μέσω του οποίου όπως λέει ο Ιάμβλιχος οι άνθρωποι μαθήτευσαν στην αξιολόγηση της ιεράρχησης περί θεών, δαιμόνων και ηρώων.

Οι Κροτωνιάτες θαύμασαν τόσο πολύ την προσωπικότητα του, και του επέτρεψαν όχι μόνο να οργανώσει Σχολή αλλά του πρότειναν να κυβερνήσει την πόλη τους. Ο Πυθαγόρας, ήταν ο πρώτος που αποκάλεσε τον εαυτό του φιλόσοφο, επινόησε όχι μόνο ένα έναν καινούργιο όνομα αλλά ένα νέο όρο, δίδαξε όλα όσα του ήταν οικεία, το φιλοσοφείν, ουσιαστικά με πρακτικό τρόπο (28).

Οργάνωσε την κοινωνία της πόλης σε τρεις τάξεις. Οι έμποροι, οι αγωνιζόμενοι και οι θεωρητικοί ή φιλόσοφοι. Η πόλη απέκτησε δύναμη και μεγάλη φήμη. Τις θέσεις της ανώτατης εξουσίας είχαν στα χέρια τους πάντοτε Πυθαγόρειοι.

Ο Μίλων, ο γιος του Διότιμου, ήταν ένας από τους πιο γνωστούς Πυθαγόρειους. Ο Αριστοτέλης τον έχει παραλληλίσει με τον Ηρακλή, δημιουργώντας ένα μύθο γύρω από το όνομά του. Ήταν ένας διάσημος αθλητής, και ο μύθος έχει πλέξει με το

όνομά του πολλές ιστορίες. Ήταν έξι συνεχόμενες φορές ολυμπιονίκης στην πάλη. Έγινε αρχηγός του Κρότωνα, και όπως μας αναφέρει ο Διόδωρος ο Κροτωνιάτης, πρωτοστάτησε στη διαμάχη ενάντια των πολιτών της Σύβαρης και κατόρθωσε να νικήσει τους Συβαρίτες το 510 π.Χ. Οι Κροτωνιάτες κατέστρεψαν την πόλη τους. Είναι το σημείο καμπής για την πόλη διότι μετά από τη νίκη αυτή έγινε η κυρίαρχη, η μεγαλύτερη και ισχυρότερη πόλη της Μεγάλης Ελλάδας. Η δύναμή της εκτεινόταν από την Αδριατική ως την Τυρρηνική θάλασσα. Οι κάτοικοι του Κρότωνα φημίζονταν τη σωματική τους δύναμη, για τους αθλητές και τους πολεμιστές και για τις όμορφες γυναίκες τους.

Ο Πυθαγόρας θέσπισε για τον Κρότωνα νόμους, συνέβαλε στην πολιτική και κοινωνική πρόοδο. Προσπάθησε μέσα από τις διδασκαλίες του να επιβάλει ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής όχι μόνο στους μαθητές και στους οπαδούς του. Η κύρια διδαχή του Πυθαγόρα προς τους Κροτωνιάτες ήταν:

«με κάθε τρόπο πρέπει να διώχνετε και να καυτηριάζεται με φωτιά και με σίδηρο και με άλλες επινοήσεις η αρρώστια από το σώμα, η πολυτέλεια από την κοιλιά, η επανάσταση από την πόλη, η διχόνοια από το σπίτι και από όλα μαζί η αμετρία».

Υπήρξε φιλόσοφος, μαθηματικός, γεωμέτρης, θεωρητικός της μουσικής και ιδρυτής της Πυθαγόρειας Σχολής. Θεμελίωσε ένα άρτιο σύστημα για τη μελέτη των ουρανίων σωμάτων, το οποίο κατοχύρωσε με αποδείξεις αριθμητικές και γεωμετρικές.

Τα συνέδρια, «ομακοῖα», οι εταιρείες ήταν ενώσεις που σκοπό είχαν τη θεωρητική εκπαίδευση, τη μύηση σε μυστηριακές θεωρίες, απόψεις, δόγματα. Ήταν ένα είδος μετάβασης από τη μυστικιστική θεοκρατία στην πολιτική. Το βεβαιώνουν άλλωστε οι νεοπλατωνικοί, Ιάμβλιχος και Πορφύριος, ο Αρχύτας και ο Διογένης ο Λαέρτιος. Τα μέλη των ενώσεων είχαν υιοθετήσει τις αρχές και τις δοξασίες, ζούσαν συλλογικά, σκέπτονταν ομαδικά και για το κοινό καλό, και όλες τους οι πράξεις ήταν απόρροια των θεωριών και αρχών που είχαν υιοθετήσει. Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά τους ήταν η μυστικότητα. Ήταν αδιανόητο για τους Πυθαγόρειους να ανακοινωθεί οτιδήποτε συνέβαινε στην Πυθαγόρεια σχολή σε κάποιον που δεν ανήκε σε αυτή. Η σιωπή είχε αναχθεί σε μέγιστη αρετή, φυσικά μόνο η άσκηση βοηθούσε ώστε να ενσωματωθεί η αρετή αυτή στην καθημερινή ζωή (29, 30).

Ο Πυθαγόρας θέσπισε σκληρές ασκήσεις για τον καθασμό του πνεύματος. Ήταν αυτονόητο ότι όποιος από τα μέλη της κοινότητας έπεφτε σε σφάλμα, πλεονεξίας, ακολασίας θα έπρεπε να αυτοτιμωρηθεί. Ο Πυθαγόρας περιφρονούσε τα πλούτη, την προβολή, τη δόξα. Το ίδιο απαιτούσε και από τους μαθητές του. Αγαπούσε τη σιωπή, την εχεμύθεια, τη φιλία, τη δικαιοσύνη, την ανδρεία, το σεβασμό στους νόμους, σεβασμό και υπακοή στην εκάστοτε εξουσία. Ο άνθρωπος πρέπει να αγωνίζεται για ένα ηθικό τρόπο ζωής, να ασκείται για να καλλιεργήσει τις αρετές, να αυτό εξετάζεται και να κρίνει ο ίδιος εάν η στάση ζωής του εναρμονίζεται με το συγκεκριμένο ηθικό πρότυπο (31).

Ο Πυθαγόρας έκανε διαλογή των μαθητών του. Τους χώριζε με βάση το ήθος, τη δίψα για μάθηση και τη μόρφωση που είχαν ήδη αποκτήσει. Τα νέα μέλη περνούσαν μια διαδικασία τριετούς αξιολόγησης. Εάν περνούσαν τις δοκιμές γίνονταν δεκτοί στην Σχολή ως «ακουσματικοί», μπορούσαν να ακούν τις διδασκαλίες του. Βέβαια, πίστευε ότι ήταν αδύνατον ακούν όλοι τις ίδιες διαλέξεις. Οι ακουσματικοί δεν μπορούσαν τον βλέπουν, ή να του μιλούν. Στην κατάσταση αυτή παρέμεναν για πέντε χρόνια. Με το τέλος της περιόδου αυτής γίνονταν, εσωτερικοί, επίσημα μέλη της Σχολής, είχαν δηλαδή τα απαιτούμενα εφόδια ώστε να μπορέσουν να διδαχθούν το ουσιαστικό κομμάτι των θεωριών του δάσκαλου τους. Οι εσωτερικοί διδάσκονταν Αριθμητική, Μουσική, Γεωμετρία. Πολλές φορές ονομάζονταν και Μαθηματικοί και η διδασκαλία τους συμπληρωνόταν από μαθήματα Φυσικής, Γεωγραφίας, Μετεωρολογίας, Αστρονομίας, Ανατομίας, Φυσιολογίας και Ιατρικής (32).

Η ένταξη νέων μελών γινόταν με τελετές μύησης. Η επιτυχία της μύησης στο μεγαλύτερο ποσοστό εξαρτιόνταν από τους ίδιους τους υποψήφιους διότι η Πυθαγόρεια διδασκαλία λέει ότι οι υποψήφιοι έπρεπε να εκπαιδευτούν ώστε να αγνοούν κάθε δυσαρμονική και περιττή επιθυμία τους και να ικανοποιούν μονάχα τις αληθινά χρήσιμες ανάγκες του σώματος και της κοινότητας. Αυτό μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσα από την άσκηση. Ο Πυθαγόρας ήταν πολύ αυστηρός με τη διατροφή. Μάλιστα είχε διαχωρίσει τις τροφές οι οποίες προκαλούσαν φούσκωμα και τις οποίες ολοκληρωτικά απέφευγε και το ίδιο παρότρυνε και τους μαθητές του. Δεν έτρωγε κρέας, αυγά, κουκιά και κρασί αντίθετα ήταν υπέρ των τροφών οι οποίες προκαλούν και αποκαθιστούν την σωματική ευεξία κυρίως τα δημητριακά. Ο

ύπνος, έλεγε θα έπρεπε να ήταν μικρής διάρκειας γιατί μόνο έτσι θα είχε καλά όνειρα. Ήταν πολύ αυστηρός με τον τρόπο διαβίωσης και αυτό διότι πίστευε ότι ήταν ο μοναδικός τρόπος έτσι ώστε το πνεύμα να μπορέσει να απελευθερωθεί και να ασχοληθεί με αυτά που έχουν ουσία.

Σκοπός της Πυθαγόρειας σχολής ήταν η επικοινωνία με το θεό (31-35). Ως ιδέα συνελήφθη στη Σάμο και όχι στον Κρότωνα. Στη Σάμο κυβερνούσε ο τύραννος ο Πολυκράτης. Εκεί ο Πυθαγόρας και οι όμοιοι του, αντίθετοι στο καθεστώς της τυραννίας, δημιούργησαν μια μυστική ομάδα με σκοπό την ανατροπή του τυραννικού καθεστώτος. Η επιλογή των συνοδοιπόρων γινόταν με αυστηρά κριτήρια, επίσης η μυστικότητα ήταν το λιγότερο που απαιτούσε από αυτούς με κύριο σκοπό να μην αποκαλυφθούν, και για να μη γίνουν γνωστά τα σχέδια τους στον τύραννο. Φαίνεται όμως ότι ο Πολυκράτης αντιλήφθηκε τις συνέπειες της διδασκαλίας του Πυθαγόρα, και ανάλαβε δράση. Ο Πυθαγόρας και οι Εταίροι του αναγκάστηκαν να φύγουν από τη Σάμο, ο Πορφύριος αναφέρει ότι η τυραννία του Πολυκράτη είχε γίνει άκαμπτη και σκληρή. Ο Πυθαγόρας διατήρησε τη στάση της μυστικότητας και στη σχολή του στον Κρότωνα παρά το γεγονός ότι η νέα του πατρίδα είχε δημοκρατικό πολίτευμα.

Ο Πυθαγόρας αποσκοπούσε με την διδασκαλία του στο να οδηγήσει τον άνθρωπο στην κατανόηση των νόμων της φύσης και στη βελτίωση και ανάπτυξη των ικανοτήτων του. Για τον Πυθαγόρα και τους υποστηρικτές του, τους Πυθαγορείους, η ουσία των πραγμάτων βρίσκεται στους αριθμούς και στις μαθηματικές σχέσεις διότι αυτοί, οι αριθμοί, είναι οι νόμοι που διέπουν το φυσικό αλλά και τον τερματικό μας κόσμο.

Η πηγή της Σοφίας για τους Πυθαγορείους είναι η τετρακτύς, δηλαδή οι τέσσερις πρώτοι οι φυσικοί αριθμοί που θεωρούνται ότι συνδέονται μεταξύ τους με διάφορες σχέσεις. Η τετρακτύς (τετράδα) του Πυθαγόρα σημαίνει το άθροισμα των τεσσάρων πρώτων αριθμών δηλαδή ο αριθμός 10 ($1+2+3+4=10$). Οι Πυθαγόρειοι θεωρούσαν ως ρίζα και πηγή κάθε δημιουργίας την τετράδα αυτή των αριθμών και αποτελούσε τον μέγιστο και ιερότερο όρκο τους. Οι αριθμοί δεν είναι απλά σύμβολα ποσοτικών σχέσεων αλλά αποτελούν την ουσία του κόσμου, είναι ιεροί. Ο Πυθαγόρας απευθύνει στους αριθμούς μεταφυσικές ιδιότητές λέγοντας ότι αυτοί οι αριθμοί διέπουν τις κινήσεις των αστερών και ότι κατέχουν ορισμένη θέση στο

διάστημα. Η μονάδα (1) συμβολίζει το πνεύμα, τη δύναμη εκείνη από την οποία προέρχεται το παν. Η δυάδα (2) δείχνει τις μορφές της ύλης Γη και Νερό. Η τριάδα (3) φανερώνει το χρόνο και τις τρεις διαστάσεις-παρόν, παρελθόν, μέλλον.

Στον Πυθαγόρα και στη σχολή του αποδίδεται η ανακάλυψη και η απόδειξη του Πυθαγόρειου θεωρήματος, η ανακάλυψη των ασύμμετρων αριθμών, των κανονικών πολυέδρων όπως και η κατασκευή της μουσικής κλίμακας (33).

Η Ιατρική σχολή του Κρότωνα είναι από τις αρχαιότερες ελληνικές πόλεις στις οποίες μελετήθηκε ο εγκέφαλος. Η πρώτη γραπτή μαρτυρία ότι ο εγκέφαλος είναι το κέντρο της ανθρώπινης λογικής ανήκει στους Κροτωνιάτες, Αλκμαίων και Πυθαγόρα. Είπαν ότι ο εγκέφαλος είναι το κέντρο του νοητικών λειτουργιών του ανθρώπου. Ο Πυθαγόρας δεν άφησε πίσω κανένα γραπτό κείμενο, αυτό ήταν το έργο των μαθητών του, έτσι ο Θεόφραστος μας παραδίδει τις θεωρίες του:

«το μεν ζωτικόν περί την καρδίαν το δε λογικόν και νοερόν περί την κεφαλήν» η νοημοσύνη, που σχετίζεται με τη ζωή (πιθανώς τη συναισθηματική νοημοσύνη) ενώ ο νους έχει έδρα τον εγκέφαλο.

«τα γαρ της ψυχής στηρίγματα τέσσαρα εστί, νους, επιστήμη, δόξα, αίσθησις. Ψυχή γαρ ανθρώπου, φησίν ο Πυθαγόρας, εστί τετράγωνον ευθυγώνιον».

Ο Πυθαγόρας είπε ότι πρώτοι οι Αιγύπτιοι μίλησαν για την αθανασία της ψυχής, τη μετεμψύχωση, μάλιστα είπε ότι πρώτα πηγαίνει στα ζώα και στη συνέχεια στους ανθρώπους και αυτή η διαδικασία διαρκεί τρεις χιλιάδες χρόνια. Ο Διογένης ο Λαέρτιος πιστεύει ότι ο Πυθαγόρας ασχολήθηκε πάρα πολύ με την Ιατρική. Πίστευε ότι τις αρρώστιες τις στέλνουν δαίμονες ή υπεράνθρωποι (33).

Ο Αριστοτέλης μας βεβαιώνει ότι από τις διδασκαλίες των Πυθαγορείων έβγαινε το συμπέρασμα ότι γι' αυτούς αρχές των όντων ήταν τα *Ἐναντία*, μία ομάδα μάλιστα απ' αυτούς δίδασκαν ότι οι αρχές είναι δέκα, αυτές που της έλεγαν ζευγαρωτά (Πίνακας 1.)

<i>πέρας</i>	<i>Ἐπειρον</i>
<i>περιττόν</i>	<i>Ἐρτιον</i>

ἄν	πλήθος
δεξιόν	ἄριστερόν
ἄρρεν	θήλυ
ἄρεμόν	κινούμενον
εὐθύ	καμπύλον
φίς	σκότος
ἄγαθόν	κακόν
τετράγωνον	ἄτερόμηκες

Πίνακας 1.

Στον πίνακα αυτό βέβαια θα μπορούσε κάποιος να κάνει διάφορα σχόλια όπως ότι από τη μια πλευρά υπάρχει η λέξη αγαθόν και από την άλλη η λέξη κακόν, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι λέξεις, ή μάλλον καλύτερα οι έννοιες της πλευράς που είναι η λέξη αγαθόν, έχουν συνάφεια, δηλαδή η λέξη ἄρρεν, η λέξη δεξιόν, που σημαίνει ότι η δεξιά πλευρά είναι η καλή, ο ἄρρεν είναι καλός και το θήλυ κακό; Βέβαια ακόμη και σήμερα υπάρχει η έκφραση «γράφω με το χέρι το καλό, εννοώντας το δεξί μας χέρι. Κι ο Μένανδρος τον 4^ο αιώνα π.Χ. είχε πει: «Θάλασσα και πυρ, και γυνή τρίτον κακόν».

Ο Ιάμβλιχος διηγήθηκε τον διωγμό των Πυθαγορείων από τον Κρότωνα. Αρχηγός ήταν ο Κύλων ο Κροτωνιάτης που έστρεψε σε φυγή τους Πυθαγόρειους. Η σχολή βίωσε παρακμή, αλλά δεν άργησε να δημιουργηθεί το κίνημα των Νεοπυθαγορείων με τα όρια ανάμεσα σε αυτούς και τους Πυθαγόρειους να είναι δυσδιάκριτα (30).

3.3 Αλκμαίων ο Κροτωνιάτης

Ο Αλκμαίων ο Κροτωνιάτης, 6^{ος}-5^{ος} π.Χ. ήταν ο πρώτος Έλληνας που μελέτησε τον ανθρώπινο εγκέφαλο. Βασισμένος στις παρατηρήσεις του κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η έδρα των αισθήσεων και της νόησης ήταν ο εγκέφαλος. Χωρίς τον εγκέφαλο δεν υπάρχουν αισθήσεις. Ήταν ο πρώτος που ανακάλυψε τη σχέση μεταξύ εγκεφάλου και νου.

«ὁ τὰς αἰσθήσεις περέχων τοῦ ἀκούειν καὶ ὄραν καὶ ὀσφραίνεσθαι».

Εἶναι πιθανό ὅτι οἱ παρατηρήσεις καὶ οἱ μελέτες του να μεταφέρθηκαν στην Κω που ζούσε ο μεγαλύτερος γιατρός της αρχαιότητας, ο Ιπποκράτης. Πολλοί υποστηρίζουν ὅτι ο Αλκμαίων ἦταν ο πατέρας της Ιατρικῆς πρὶν τον Ιπποκράτη. Το συνολικό του ἔργο, συνδυάζει τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν Ιατρικὴ ἔρευνα. Εἶναι ο πρῶτος που ἔκανε πειράματα σε ζῶα, ἐρεῦνησε καὶ μελέτησε τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ἦταν ο πρῶτος που τόλμησε να κάνει ἐγχειρήσεις στα μάτια. Πίστευε καὶ δίδασκε στους μαθητές του ὅτι οἱ αἰσθητικὲς ἀντιλήψεις περνοῦν ἀπὸ τὸ μάτι καὶ τὸ αὐτί, μέσω πόρων στον ἐγκέφαλο (μάλλον ἐννοοῦσε δέσμη νεύρων). Ο Αλκμαίων υποστήριξε ὅτι ο ἐγκέφαλος ἦταν τὸ κεντρικό ὄργανο στο ἀνθρώπινο σῶμα (31). Στον Αἴτιο, ἓνα δοξογράφο του 1^{ου} ἢ 2^{ου} αἰῶνα π.Χ., χρωστοῦμε τὴ μοναδική πληροφορία που ἔφτασε ὡς ἐμᾶς ἀπὸ τὴν αρχαιότητα για τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ο Αλκμαίων ἀντιλαμβανόταν τὴν υγεία καὶ τὴν ἀρρώστια.

«Ἐκεῖνο που γεννάει καὶ συντηρεῖ τὴν υγεία», ἔλεγε, «εἶναι ἰσορροπία (ἰσονομία ἦταν δική του λέξη) τῶν δυνάμεων υγροῦ καὶ ξηροῦ, ψυχροῦ καὶ θερμοῦ, πικροῦ καὶ γλυκοῦ κλπ. Ἡ ἐπικράτηση του ενός ἀπὸ αὐτὰ (μοναρχία ἦταν τῶρα οἱ δική του λέξη) εἶναι ἡ αἰτία που γεννάει τὴν ἀρρώστια: ἡ νίκη τῆς μίας ἀπὸ τὶς δυνάμεις αὐτές (ἀδιάκριτα, τῆς μίας ἢ τῆς ἄλλης) εἶναι ολέθρια. Ἀντίθετα, ἡ υγεία βασίζεται στη σύμμετρη ἀνάμειξη τῶν ποιοτήτων».

Ἡ υγεία οφείλεται στὴν ἰσορροπία τῶν δυνάμεων του υγροῦ-ξηροῦ, ψυχροῦ-θερμοῦ, πικροῦ-γλυκοῦ, καὶ τῶν υπολοίπων εἶναι δηλαδὴ θέμα ἰσορροπίας, καὶ ἀρμονίας διότι εἰν ἐπικρατήσει ἓνα μόνο στοιχείο, ἡ μοναρχία δημιουργεῖ τὴν ἀσθένεια. Οἱ θεωρίες του Αλκμαίων υποστηρίζουν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη καὶ μοιάζει με τὰ ἀθάνατα πράγματα. Ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιποι Πυθαγόρειοι πίστευε ὅτι ἡ ψυχὴ δεν χάνεται με τὸ θάνατο, ἀλλὰ ἀκολουθεῖ μὴ συνεχόμενη διαδικασία μετενσάρκωσης, σε κατώτερες ἢ ἀνώτερες μορφές ζωῆς κάθε φορά, μέχρι να ἐπιτευχθεῖ ἡ τελικὴ κάθαρση, που οδηγεῖ στὴν ἀθανασία τῆς. Ο ἥλιος, ἡ σελήνη, τὰ ἀστέρια, κινούνται συνεχῶς καὶ εἶναι θεῖα καὶ ἀθάνατα. Τον ἀπασχόλησε πολὺ ὁ θάνατος. Ἀρχὴ τῆς ζωῆς εἶναι ἡ γέννηση καὶ τὸ τέλος εἶναι τὸ γῆρας. Οἱ ἄνθρωποι χάνονται διότι δεν μποροῦν να συνδέσουν τὴν ἀρχὴ με τὸ τέλος (34).

3.4 Δημοκίδης. Πυθαγόρειος Ιατροφιλόσοφος

Ο Δημοκίδης (Δήμο-κίδης, του δήμου κηδόμενος, ο φίλος του λαού) Πυθαγόρειος Ιατροφιλόσοφος, ήταν γιός του Καλλιφώντος γεννήθηκε στον Κρότωνα της Μεγάλης Ελλάδας. Ο πατέρας του καταγόταν από την Κνίδα, ήταν γιατρός και ανήκε στο Ιερατείο του Ασκληπιείου. Έφυγε από την Κνίδα και εγκαταστάθηκε στον Κρότωνα και ασκούσε εκεί την Ιατρική, δίδασκε στην ήδη υπάρχουσα σχολή πολύ πριν ιδρυθεί το Ομακόειον. Ήταν ένας συντηρητικός, αυταρχικός χαρακτήρας.

Ο Δημοκίδης φοίτησε και ολοκλήρωσε τις σπουδές του, στην Ιατρική σχολή του Κρότωνα, στη συνέχεια ταξίδεψε στην Ελλάδα και στην Ανατολή, μια συνήθη τακτική εκείνη την εποχή. Επέστρεψε στον Κρότωνα, δίδαξε στην Ιατρική σχολή η οποία εκείνη την περίοδο ζούσε μια μεγάλη ακμή, μάλιστα θεωρούνταν ανώτερη των ιατρικών σχολών της Κνίδου και της Κω. Στον Κρότωνα όμως η σχέση με τον πατέρα του δεν ήταν καλή. Ερχόταν συχνά σε προστριβές με τον πατέρα του και αποφάσισε να φύγει και να εγκατασταθεί στην Αίγινα. Οι ικανότητες δεν αργούν να φανούν, είναι ο καλύτερος ιατρός, και το δεύτερο χρόνο τον προσλαμβάνει ο Δήμος ως δημόσιο ιατρό με αμοιβή ένα Τάλαντο τον χρόνο. Τον επόμενο χρόνο ο Δήμος της Αθήνας τον προσκαλεί ως δημόσιο ιατρό με ετήσιο μισθό 100 Μνάς. Η φήμη του γιγαντώνεται και την επόμενη χρονιά ο Πολυκράτης, τύραννος της Σάμου τον προσκαλεί ως ιατρό της αυλής του με ετήσιο μισθό 2 τάλαντα. Κατά την παραμονή στην Σάμο εντυπωσιάζει τους πάντες και κυρίως τον Πυθαγόρα με τον οποίο συνδέεται με δεσμό στενής φιλίας. Ο Πυθαγόρας είχε μόλις επιστρέψει από τριάντα τέσσερα χρόνια περιπλανήσεων, σπουδών και μελετών ανά τον κόσμο (34).

3.5 Διάσημοι Πυθαγόρειοι Φιλόσοφοι

Πολλοί είναι οι φιλόσοφοι που διακρίθηκαν για το έργο και τις απόψεις τους (33, 29):

Αίγων (Κρότωνα) Αθλητής και μαθητής του Πυθαγόρα

Αλκμαίων του Πειρίθου (Κρότωνα) ένας από τους πιο επιφανείς φυσικούς φιλοσόφους κεντρικούς θεωρητικούς της αρχαιότητας

Αρισταίος του Δημοφώντος (Κρότωνα, 6^{ος} αιώνας) μαθηματικός, μαθητής και διάδοχος του Πυθαγόρα, του οποίου παντρεύτηκε την κόρη και συνέχισε τη διδασκαλία του

Βουλαγόρας (Σάμος) φιλόσοφος της και διευθυντής της σχολής του 450 €

Βροντίνος (Κρότωνα) Πυθαγόρειος φιλόσοφος έγραψε δύο βιβλία με τίτλους «Πέπλος» και τα «Φυσικά»

Δημοκίδης (Κρότωνα 6^{ος} αιώνας) Ιατρός της Πυθαγόρειας σχολής με μεγάλη φήμη καλού θεραπευτή

Ερατοσθένης (Κρότωνα 6^{ος} αιώνας) αθλητής και ολυμπιονίκης

Θεανώ του Λεώφρονος (Κρότωνα 6^{ος} αιώνας) Πυθαγόρειος φιλόσοφος, μαθηματικός, αστρονόμος και κοσμολόγος. Έγραψε πολλά έργα, «Κοσμογονία», «Θεώρημα της χρυσής Τομής», «Θεωρία των Αριθμών», «Κατασκευή του Σύμπαντος»

Ιππόστρατος, (Κρότωνα 6^{ος} αιώνας) Ολυμπιονίκης, στο αγώνισμα του σταδίου

Καλλιφών, (Κρότωνα 6^{ος} αιώνας), Έλληνας Ιατρός της Πυθαγόρειας σχολής

Μίλων του Διοτίμου (Κρότωνα 6^{ος} αιώνας), Παλαιστής, έξι φορές Ολυμπιονίκης, οπαδός του Πυθαγόρα, ανήκε στην αριστοκρατική τάξη του Κρότωνα

Μυία, σύζυγος του Μίλωνα, από τις πιο φημισμένες Πυθαγόρειες φιλοσόφους

Μυλλίας (Κρότωνα) Πυθαγόρειος Φιλόσοφος σύζυγος της Σπαρτιάτισσας φιλοσόφου Τιμύχας

Ονάτας, (Κρότωνα) Πυθαγόρειος Φιλόσοφος από τους πρώτους, έγραψε το «Περί Θεού και θείου»

Ταρτίδας, (Κρότωνα) Πυθαγόρειος Φιλόσοφος, διάδοχος του Πυθαγόρα μετά το θάνατό του

Τιμύχα, σύζυγος του Μυλλία, (Σπάρτη, Κρότωνα) από τις πιο φημισμένες Πυθαγόρειες Φιλοσόφους

Φιλόλαος, (Μεταπόντιο, Κρότωνα) φιλόσοφος και αστρονόμος, σύγχρονος του Σωκράτη ιδρυτής της θεωρίας «περί των αριθμών» των Πυθαγορείων φιλοσόφων

Φιλτίδη του Θεόφριου (Κρότωνα) από τις πιο φημισμένες Πυθαγόρειες φιλοσόφους

Κεφάλαιο 4. Ασκληπιός

Στην αρχαία Ελλάδα η νόσος, το κακό, προέρχεται από τους Θεούς άρα και η θεραπεία δεν μπορεί να προέρχεται παρά μόνο από τους Θεούς. Γύρω στον 5^ο αιώνα π.Χ. οι μύθοι, οι ιστορίες που πλάθονται γύρω από το πρόσωπο του Ασκληπιού είναι αναρίθμητες. Η μοίρα και η καλή υγεία είναι αλληλένδετες. Ο Ασκληπιός είναι ο θεός της Ιατρικής. Λατρεύεται από όλους τους Έλληνες. Ασκληπιεία ιδρύονται σε όλο τον γνωστό αρχαίο κόσμο με κυριότερα της Επιδαύρου, της Κω, της Κνίδου, της Περγάμου (36). Το όνομα της πιο διάσημης Ιατρικής προσωπικότητας, έχει πάρα πολλές εκδοχές και η καθεμία φανερώνει ένα κύριο χαρακτηριστικό της. Το όνομα Ασκληπιός, είναι λέξη σύνθετη. Μια εκδοχή προέλευσης του ονόματος λέει ότι θεράπευσε τον τύραννο της Επιδαύρου Ασκλήν από οφθαλμολογικό νόσημα, κι έτσι προκύπτει το πρώτο συνθετικό του ονόματος και το δεύτερο συνθετικό περιέχει τη λέξη ήπιος. Μια άλλη εκδοχή είναι ότι

προέρχεται από το ρήμα άλκειν (*βοηθεῖν*) και το ήπιος. Μια ακόμη θεωρία είναι ότι το όνομα προέρχεται από το «Ασκελοποιός» που είναι εκείνος που εμποδίζει τους ανθρώπους να αρρωστήσουν. Η Gregoire υποστηρίζει ότι το όνομα σχετίζεται με τις λέξεις σκάλοψ ή ασπαλάξ ή σπάλαξ που σημαίνει τυφλοπόντικας και από αυτό καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ήταν χθόνιος θεός (36).

Η πιο πιθανή ίσως προέλευση είναι ότι προέρχεται από τις λέξεις «ασκείν» και «ήπιος» επειδή είχε πράο χαρακτήρα και θεράπευε τους ασθενείς με ήπιο τρόπο. Ήταν εκείνος που έδινε στη νόσο ήπια μορφή, ήταν εκείνος που ήξερε την τέχνη της ιατρικής, που βοηθούσε και θεράπευε τους ανθρώπους. Τα χέρια του ήταν τόσο απαλά που είχαν τη δύναμη να ακουμπούν το σώμα του ασθενή και να απομακρύνουν τη νόσο (37, 38).

Ο Όμηρος αναφέρει τον Ασκληπιό στην Ιλιάδα. Ήταν ο πατέρας στρατιωτικών γιατρών, ηρώων και θεραπευτών. Του Μαχάονα και του Ποδαλείριου, οι οποίοι ηγήθηκαν του στρατού της Τρίκκης, της Ιθώμης και της Οιχαλίας. Ο ποιητής με έμμεσο τρόπο μας αναφέρει ότι ο Ασκληπιός ήταν ο βασιλιάς αυτών των περιοχών. Στην Ιλιάδα ο Όμηρος περιγράφει τον Ασκληπιό ως τον αγαθό ιατρό (ἄριστος ἰατρός) και ως άμεμπτο θεραπευτή (ἄμμεμπτος ἰατρός) (10). Ο δάσκαλός του ήταν ο Κένταυρος Χείρωνας, ο γιός του Κρόνου και της Ωκεανίδας Φιλύρας, ο πρώτος που χρησιμοποίησε βότανα για να επουλώσει τραύματα, για να θεραπεύσει ασθενείς. Υπάρχουν πολλές θεωρίες για την γέννηση, την καταγωγή, τη ζωή αλλά και το θάνατό του (39). Ο Ησίοδος, στον Κατάλογο, που γράφτηκε γύρω στο 600 π.Χ., αναφέρει δυο γενεαλογίες. Ο Ασκληπιός ήταν ένας ημίθεος ήρωας. Ήταν ο γιός ενός θεού, του Απόλλωνα και μιας θνητής. Η καταγωγή της μητέρας του αποτέλεσε σημείο μεγάλων διενέξεων. Δυο είναι οι κυριότερες εκδοχές για τη μητέρα του. Η μία είναι η Αρσινόη, η κόρη του Λεύκιππου από την Μεσσήνη, και η άλλη είναι η Κορωνίδα, η κόρη του Φλιγύα από τη Θεσσαλία.

Στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, από τα μέσα του 5^{ου} αιώνα, μια εκδοχή της γέννησης του Ασκληπιού φαίνεται να είναι η επικρατέστερη και η πλέον διαδεδομένη (2). Ο Πίνδαρος σε ένα ποίημα, *τις Πύθιαι ἑορταί*, λέει ότι είναι ο γιός του θεού Απόλλωνα και μιας θνητής, της Κορωνίδας, κόρη του Φλεγύα. Η Κορωνίδα κατοικούσε στη Θεσσαλία κοντά στη λίμνη Βοιβιάδα. Η γυναίκα κυφορούσε τον καρπό του έρωτά της με το Θεό, αλλά ερωτεύτηκε ένα θνητό, τον Ίσχη. Ο Απόλλωνας κοιμήθηκε μαζί

της. Πριν όμως αυτή γεννήσει, κι ενώ ήταν έγκυος στον Ασκληπιό από την κρυφή συνεύρεση, αγάπησε και παντρεύτηκε τον Ίσχη, γιο του Ελάτου, ο οποίος σύμφωνα με τον Πίνδαρο ήταν ξένος, που είχε έρθει στη Θεσσαλία από την Αρκαδία.

Ο κόρακας, πιστός υπηρέτης του Απόλλωνα, πήγε στους Δελφούς και είπε στον κύριό του την απιστία της γυναίκας. Ο Απόλλωνας καταράστηκε τον κόρακα και από άσπρος που ήταν μέχρι τότε έγινε μαύρος. Όταν συνειδητοποίησε ότι η ερωμένη του, τον είχε απατήσει με ένα θνητό, τυφλώθηκε από τη ζήλεια του, δεν άντεξε την απόρριψη και αποφάσισε να την κάψει. Την Κορωνίδα δεν την έκαψε ο ίδιος. Έστειλε την αδερφή του, την Άρτεμη. Έβλεπε ο Απόλλωνας την Κορωνίδα του να καίγεται και δεν άντεξε να πεθάνει μαζί της κι ο γιός του. Έτσι άρπαξε το μωρό από τα σπλάχνα της, το έσωσε και του έδωσε τη δυνατότητα να ζήσει και να χρησιμοποιήσει τις ιδιότητες που κληρονόμησε από τον πατέρα του. Στο μύθο αυτό βρίσκουμε την πρώτη αναφορά στην καισαρική τομή: ο Ασκληπιός δεν γεννήθηκε με φυσιολογικό τρόπο, αλλά με τη βοήθεια του θεού Ερμή ο οποίος τον πήρε από τα σπλάχνα της μάνας του, της Κορωνίδας (36).

Ο Ασκληπιός ήταν ο γιός ενός θεού, του Απόλλωνα, ο οποίος ήταν ηλιακός θεός. Οι φωτεινές ακτίνες επιδρούν θετικά στην υγεία των ανθρώπων. Την ιδιότητα αυτή λοιπόν την κληρονόμησε από τον πατέρα του. Βέβαια πήρε χαρίσματα και από τη μητέρα του μιας και το όνομα Κορωνίς, αντιστοιχεί στο πουλί κουρούνα, το οποίο είναι γνωστό για τη μακροζωία του, και πιθανώς συμβολίζει την υγεία των ανθρώπων μέχρι τα βαθιά γεράματα.

Ο Απόλλωνας ήταν ο πρώτος θεραπευτής θεός, κι ήταν στενά συνδεδεμένος με την ανθρώπινη υγεία και την ευημερία. Η Κορωνίδα κάηκε, ο Ασκληπιός σώθηκε αλλά κάποιος έπρεπε να τον μεγαλώσει. Ο Θεός εμπιστεύθηκε το γιό του στον Κένταυρο Χείρωνα για να τον μεγαλώσει. Ο Κένταυρος, ήταν ο πρώτος γιατρός. Ήταν αυτός που εφηύρε τη θεραπευτική φύση των βοτάνων. Ο Χείρων ανέθρεψε τον Ασκληπιό και τον δίδαξε την τέχνη της Ιατρικής. Τον έμαθε να θεραπεύει, να επουλώνει πληγές, να απαλύνει τον πόνο των ανθρώπων. Έγινε τόσο καλός που η φήμη του προπορευόταν του ονόματός του. Εξελίχθηκε «στον πιο πράο χορηγό της απελευθέρωσης από τον σωματικό πόνο και της υγείας» (37).

Εκτός από τη γέννηση και το ποιοι ήταν οι γονείς του, μεγάλη συζήτηση μεταξύ των μελετητών γίνεται για τον τόπο καταγωγής του Ασκληπιού.

Η πρώτη εκδοχή είναι ότι γεννήθηκε στη Θεσσαλία, στην αρχαία Τρίκκη (Σημερινά Τρίκαλα). Βέβαια οι αρχαιολογικές έρευνες που έχουν γίνει στην περιοχή, οι οποίες δεν είναι εκτεταμένες, δεν έχουν φέρει επιβεβαιωμένες πληροφορίες. Το αρχαϊκό ιερό του δεν έχει βρεθεί από τους αρχαιολόγους. Στην Ιλιάδα βέβαια αναφέρεται ως ήρωας της Τρίκκης (Ιλιάδα, Β, 229-732).

Η δεύτερη περιοχή που διεκδικεί την καταγωγή του είναι η Επίδαυρος. Εκεί οι ανασκαφές έχουν αποδείξει ότι λατρευόταν σε πρώιμη εποχή (39). Επίσης στην Επίδαυρο, στην Πελοπόννησο λατρευόταν ως ο κύριος θεός του ιερού. Η λατρεία του Ασκληπιού στην περιοχή ξεκινά από τα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και παράλληλα συνεχιζόταν να λατρεύεται ο Απόλλωνας. Στην Επίδαυρο ο μύθος που δημιουργήθηκε λέει ότι κατά τη διάρκεια μιας εκστρατείας του Φλεγύα, η Κορωνίς γέννησε τον Ασκληπιό τον γιο του Απόλλωνα στο χώρο της Επιδαύρου. Ο Φλεγύας εξοργίστηκε με την κόρη του πολύ και αυτή για να γλιτώσει από το μένος του, έφυγε και έκρυψε το νεογέννητο στο όρος Τιθήιον. Εκεί τρεφόταν από μια κατσίκια, κι ένα σκυλί είχε αναλάβει να τον φυλάει. Ένας βοσκός βρήκε το παιδί και τη στιγμή που πήγαινε να το πάρει μια λαμπρή ουράνια φλόγα έλαμψε πάνω στο κεφάλι του παιδιού. Η εκδοχή αυτή αιτιολογεί και τη λατρεία της κατσίκας και του σκύλου ως ιερά ζώα του Θεού (40-42).

Μια τρίτη εκδοχή, αυτή δημιουργήθηκε από το Ασκληπιείο της Αρχαίας Μεσσήνης (43). Στη Μεσσήνη, ο αρχαιολόγος Πέτρος Θέμελης, με τις ανασκαφές που έγιναν αποκάλυψε σταδιακά μια ολόκληρη πόλη, την Αρχαία Μεσσήνη. Ανακαλύφθηκαν το Στάδιο, το Γυμνάσιο, η Παλαίστρα, τα Ιερά της αγοράς, το Θέατρο, και το Ασκληπιείο. Ανακαλύφθηκε ένα πρώιμο ιερό του θεού που χρονολογείται στην αρχαϊκή περίοδο 7^{ος} αιώνας-6^{ος} αιώνας π.Χ. Οι Μεσσήνιοι, είχαν διεκδικήσει την καταγωγή του θεού, βασισμένοι σε ένα μύθο, ότι δηλαδή μητέρα του Ασκληπιού ήταν η Αρσινόη από την Μεσσήνη (41).

Φαίνεται ότι και οι Αρκάδιοι διεκδικούσαν την καταγωγή του Ασκληπιού, λέγοντας ότι η μητέρα του καταγόταν από την Αρκαδία. Η αντιδικία ανάμεσα στις δυο πόλεις δεν άργησε να εμφανισθεί. Λύση φαίνεται ότι έδωσε η Πυθία, από το μαντείο των Δελφών, το οποίο επισκέφτηκε ο Απολλωφάνης από την Αρκαδία. Το αίτημα του τελευταίου ήταν να πεί το μαντείο την αλήθεια. Ότι δηλαδή η μητέρα του ήταν η Αρσινόη από την Αρκαδία. Η Πυθία αποφάνθηκε ότι η μητέρα του ήταν η Κορωνίδα,

και γεννήθηκε στην Επίδαυρο (42). Όλες αυτές οι εκδοχές της γέννησης του θεού Ασκληπιού έχουν κοινά στοιχεία που αφορούν το περιβάλλον. Αφορούσε πάντα βουνά, πηγές, δέντρα και καθαρό αέρα.

Η Ηπιόνη έγινε η σύζυγος του. Ήταν η κόρη του Ηρακλή. Είχε και αυτή την ικανότητα να ανακουφίζει τους ασθενείς από τον πόνο, και έκαναν πολλά παιδιά (Σχήμα 1).

Σχήμα 1. Τα παιδιά του Ασκληπιού και της Ηπιόνης.

Απέκτησαν εκτός από τον Μαχάωνα και τον Ποδαλείριο, την Υγεία, την Πανάκεια, η Ιασώ, η Ακεσώ και Αίγλη. Οι κόρες του έγιναν θεότητες και λατρεύονταν σε διάφορες περιοχές του αρχαίου κόσμου. Τα ονόματά τους εμφανίζονται και στον Ιπποκράτειο όρκο. Η Υγεία θεοποιήθηκε, λατρευόταν ως θεά. Η κόρη του Πανάκεια, που το όνομά της υποδηλώνει την ιατρική θεραπεία, συμπεριλαμβάνεται στον Ιπποκράτειο όρκο. Στην κόρη του Ιασώ, δόθηκε όνομα, το οποίο προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα, «ἰασθαι» που σημαίνει θεραπεύω. Υπάρχουν και άλλα μέλη της οικογένειας. Ο Ιανίσκος, ο Αλεξήνωρ, ο Σφύρος, κι ο Τελέσφορος. Ο τελευταίος προσδέθηκε ως ένας από τους γιούς του Ασκληπιού, κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής εποχής. Το όνομά του συνδέθηκε με την υγεία και τη θεραπεία.

Ο Μαχάων ήταν εξαίρετος Χειρουργός, κι ο Ποδαλείριος ασχολήθηκε με την Παθολογία. Μετά τον Τρωικό πόλεμο υπάρχουν διάφορες θεωρίες και μια από αυτές λέει ότι εγκαταστάθηκαν στην Κω και ίδρυσαν το Ασκληπιείο.

Ο Μαχάων και ο Ποδαλείριος, πολέμησαν στον Τρωικό πόλεμο, και όταν αυτός τελείωσε ο Μαχάων εγκαταστάθηκε στη Μεσσηνία. Άσκησε την Ιατρική επιστήμη μαζί τους γιούς του Γόργασο, Πολεμοκράτη, Αλεξαγόρα, Σφύρο, και Νικόμαχο στην Πελοπόννησο. Ο Αλεξαγόρας ίδρυσε το Ασκληπιείο της Τιτάνης και ο Σίσυφος ίδρυσε το Ασκληπιείο του Άργους.

Ο Ποδαλείριος παντρεύτηκε την Σύρνα και απέκτησε μαζί της τον Ιππόλοχο, απόγονος του οποίου ήταν ο Ιπποκράτης.

Τον Ασκληπιό (Εικόνα 1.) θανάτωσε ο Δίας. Τον κατακεραύνωσε. Τον τιμώρησε διότι ανάστησε νεκρούς. Τον Λυκούργο, τον Γλαύκο, τον Ιππόλυτο, τον Τυνδάρεο. Κι ο Απόλλωνας ήταν συντετριμμένος με το χαμό του γιού του, σκότωσε τους Κύκλωπες που είχαν χαρίσει στον Δία τον κεραυνό, κι ο Δίας τον έδιωξε από τον Όλυμπο για ένα χρόνο.

Υπάρχει κι ένας δεύτερος μύθος που λέει ότι ο Ασκληπιός ανάστησε τον Ωρίωνα που είχε σκοτώσει με τα βέλη της η Άρτεμις. Οι θεοί εξοργίστηκαν και ο Δίας τον κατακεραύνωσε.

Τόσο η γέννηση όσο και η ταφή του έγιναν μήλο της έριδος. Τον τόπο ταφής του διεκδικούν πολλές πόλεις και τέσσερις είναι οι επικρατέστερες. Στην Κινόσουρα, εκεί που κατακεραυνώθηκε, στην Αρκαδία, στην Επίδαυρο, στην Αθήνα, στο ιερό του Ασκληπιείου.

Εικόνα 1.

*Ασημένιο νόμισμα της Επιδαύρου, 270 π.Χ.
Ο Ασκληπιός με το ιερό φίδι. Μουσείο της Ιστορίας της Ιατρικής,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων*

*Κεφαλή της θεάς Υγείας
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
Τα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι ήπια, λεπτός λαιμός,
οβάλ σχήμα προσώπου, η κόμη εμφανίζει πολλές λεπτομέρειες,
καλοχτενισμένα σγουρά μαλλιά, δεμένα κότσο.
Κατασκευάστηκε από τον αρχαίο Έλληνα γλύπτη, Σκόπα από την Τεγέα.*

Τη θέση του Απόλλωνα πήρε ο Ασκληπιός. Η μορφή του, έτσι όπως τον αναπαριστούν στα αγάλματα είναι ένας ώριμος, γενειοφόρος άντρας, κρατά ένα ξύλινο ραβδί και ο τυλιγμένος σε αυτό ιερός όφης, λέγεται *κηρύκειο (caduceus)* συνεχίζει να είναι μέχρι τις μέρες μας Ιατρικό σύμβολο. Ο Ασκληπιός είχε τα ιερά του, τα πρώτα θεραπευτήρια, νοσοκομεία, σε όλη την ελληνική επικράτεια, στην Ιωνία, στην μεγάλη Ελλάδα, στην Ρώμη.

Ο θεραπευτής Ασκληπιός, υποστηρίζουν οι αρχαιολόγοι, ξεπήδησε από την Επίδαυρο, από την πανάρχαιη λατρεία ηρωικών προγόνων, οι οποίοι με τον καιρό περιβλήθηκαν με θεία δύναμη. Στις αρχές της 1^{ης} χιλιετίας π.Χ. Έδωσαν τη θέση τους σε έναν Απόλλωνα προστάτη της περιοχής, τον Απόλλωνα Μάλου, Απόλλωνα Μαλεάτα. Η αρχαιολογική σκαπάνη ανακάλυψε ξίφη, λίθινα ρυτά, (λατρευτικά αγγεία σε σχήμα χωνιού για χοές), σφραγιδόλιθους, ειδώλια, διπλούς πελέκεις. Η λατρεία του ξεπερνούσε τα όρια της πόλης. Στο βωμό, οι στάχτες που βρέθηκαν, ήταν γεμάτες από κόκκαλα ζώων, καθώς και σπασμένα αγγεία, ποικιλόμορφα αφιερώματα. Τα ευρήματα αυτά δείχνουν το τελετουργικό της λατρείας (43).

Η Επίδαυρος θεωρείται ως το σημαντικότερο Ασκληπιείο, στη συνέχεια δημιουργήθηκαν σε πολλές και διαφορετικές περιοχές της Πελοποννήσου. Σύμφωνα με τον Πausανία η λατρεία του μεταφέρθηκε από την Επίδαυρο στην Κω. Ο ίδιος αναφέρει πώς μεταφέρθηκε το ιερό φίδι από την Επίδαυρο στην Κω (40, 44). Στη συνέχεια, ιδρύθηκαν Ασκληπιεία στην Κόρινθο, στην Ήπειρο, την Κέρκυρα, την Επίδαμνο, την Απολλωνία και σε πολλά ακόμη μέρη στον Ελλαδικό χώρο (45).

Μια θεωρία για το πώς ήρθε η λατρεία του Θεού στην Αθήνα είναι ότι το 420 π.Χ. ξεσπά στην Αθήνα μια επιδημία λοιμού, την οποία δεν μπορούν να θεραπεύσουν κι έτσι υιοθετούν τις θεραπευτικές τεχνικές του Ασκληπιού ιδρύοντας ένα Ασκληπιείο. Μέσω της Επιδαύρου, αναφέρει ο Πausανίας, ότι ιδρύθηκε ένα σημαντικό ασκληπιείο στην Πέργαμο. Μάλιστα ο ίδιος ο Θεός επέδειξε στον Αρχία, τον γιο του Αρισταίχνωμα, που θα φτιάξει το ιερό.

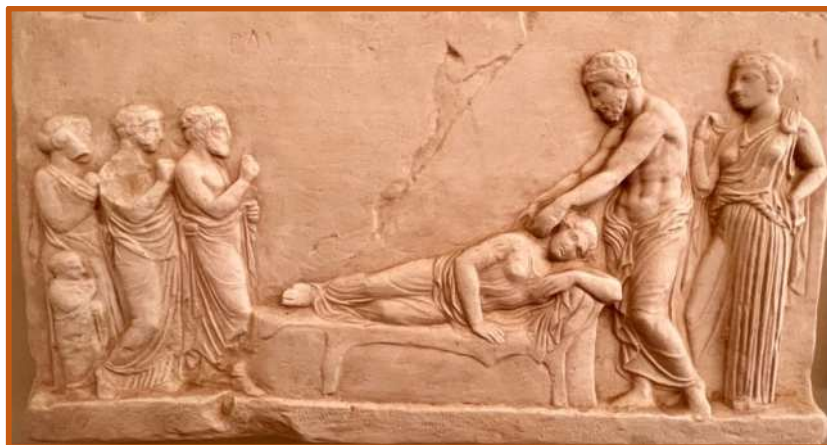
Η λατρεία του Ασκληπιού επεκτάθηκε στην Ρώμη όταν το 293 π.Χ. μια επιδημία πανώλης μάστιζε την πόλη. Μια αντιπροσωπεία Ρωμαίων έφτασε στην Επίδαυρο ζητώντας τη βοήθεια του Θεού. Ο Ασκληπιός μεταμορφώθηκε σε φίδι και ακολούθησε το πλοίο. Το φίδι έφτασε στο νησί του ποταμού Τίβερη (*isola Tiberina*) και εκεί χτίστηκε το ιερό του Θεού. Στο Ασκληπιείο της Ρώμης υπήρχαν στήλες

θαυμάτων, είναι γραμμένες στα ελληνικά, και η δομή τους είναι ίδια όπως εκείνες που υπήρχαν στο ασκληπιείο της Επιδαύρου έξι αιώνες νωρίτερα. (Αρχαία Ασκληπιεία, санаτόρια και τόποι λατρείας (43).

Τα Ασκληπιεία ήταν ένας σημαντικός θεσμός στην αρχαία Ελλάδα, υπήρχαν μεγάλα φημισμένα σε όλη την επικράτεια όπως της Επιδαύρου και της Κω, και στη συνέχεια ιδρύθηκαν πλήθος ασκληπιείων σε όλη τη λεκάνη της Μεσογείου, τα οποία ήταν θυγατρικά των μεγάλων. Με το πέρασμα του χρόνου, αναπτύχθηκε η ορθολογική ιατρική. Οι ιερείς των ασκληπιείων βλέποντας πολλούς ασθενείς, ουσιαστικά εκπαιδεύονταν στα συμπτώματα, στην κλινική σημειολογία, στο πώς ρωτούσαν τους ασθενείς για τα συμπτώματα που είχαν, ένα σημερινό ιατρικό ιστορικό. Οι ιερείς μέσω αυτής της διαδικασίας γίνονταν ουσιαστικά πρακτικοί γιατροί.

4.1 Η λατρεία του θεού

Τα ιερά έδιναν τη δυνατότητα στους ανθρώπους να λατρέψουν τον Ασκληπιό ο οποίος είχε πατέρα θεό και μάνα θνητή. Η ανθρώπινη φύση του Ασκληπιού, ήταν η αιτία που μπορούσε να καταλάβει τα προβλήματα των ανθρώπων. Η θνητή του φύση μπορούσε να τους βοηθήσει και να απαλύνει τον πόνο της αρρώστιας. Η θεραπεία στηριζόταν στη βαθιά πίστη των ασθενών-ικετών που έρχονταν στο ναό, στην απόλυτη εμπιστοσύνη στο πρόσωπο του θεού της ίασης και της αρμονίας (Εικόνα 1).

Εικόνα 1. Μαρμάρινο αναθηματικό ανάγλυφο.

Ασκληπιείο Πειραιά, 4^{ος} αιώνας.

*Ο θεός Ασκληπιός θεραπεύει μια εγκοιμισμένη ασθενή, πίσω του
στέκεται η Υγεία και αριστερά η οικογένεια της ασθενούς.*

Στα Ασκληπιεία εκτός από τον θεό λατρεύονταν τα παιδιά του Ασκληπιού. Η κόρη του η Υγεία, ήταν προστάτης της προληπτικής ιατρικής, η Πανάκεια, ήταν αυτή που ηγείται τη θεραπεία, η Ιασώ, η Ακεσώ, ο γιός του ο Τελέσφορος, ήταν ο προστάτης της ανάρρωσης, ο Μαχάων και ο Ποδαλείριος (τα δυο τελευταία είναι τα φυσικά παιδιά του) ήταν οι προστάτες των ιατρών και των χειρουργών. Τα ασκληπιεία σταδιακά μετατράπηκαν από αμιγώς λατρευτικούς χώρους σε θεραπευτήρια. Πλήθος κόσμου πήγαινε σε αυτά ώστε να λυτρωθεί από τις αρρώστιες (43).

Ο Ασκληπιός και οι γιοί του δημιούργησαν την οικογένεια των Ασκληπιιάδων. Οι Ασκληπιιάδες, οι γιατροί, ήταν υπεύθυνοι για τους ασθενείς, ώστε να μπει μια σωστή διάγνωση και φυσικά η θεραπεία. Μάθαιναν την Ιατρική τέχνη από τους προγόνους τους. Η γνώση περνούσε από γενιά σε γενιά με μεγάλη μυστικότητα. Έδιναν όρκους πίστης και αφοσίωσης, διότι οι τεχνικές, οι μέθοδοι όλα όσα μάθαιναν έπρεπε να διαφυλαχθούν για την επόμενη γενιά. Ο Λουκιανός σχολιάζει: «Ὁρκος οὐκ ἔστι φράσαι και λοισθία θνησκοντος ἔντολή πατρός» (46). Ασκληπιιάδης ήταν και ο Ιπποκράτης (47).

Ο Γαληνός αναφέρει την ίδια διαδικασία, ότι δηλαδή τα παιδιά του διδάχθηκαν την Ιατρική τέχνη, όπως ακριβώς έμαθαν γραφή και ανάγνωση. Με το πέρασμα των χρόνων η απόλυτη αυτή μυστικότητα αμβλύνθηκε, χαλάρωσε η διαδικασία, κι βλέπουμε ότι πολλοί άνθρωποι μαθαίνουν την ιατρική τέχνη. Οι επιστήμονες δεν είναι απόλυτα βέβαιοι πότε ακριβώς ξεκίνησε η αλλαγή αυτή. Είναι βέβαιο, υποστηρίζουν οι ιστορικοί, ότι την εποχή του Ιπποκράτη, πολλοί μαθήτευσαν δίπλα του, και διδάχθηκαν από αυτόν (48). Ο Πλάτωνας, αναφέρει επίσης (49) την «*επί χρήμασι μάθηση*» της Ιατρικής από τον Ιπποκράτη.

Είναι πιθανό ότι αυτή η μετάβαση, οδήγησε στην αναζήτηση μιας πρακτικής, έτσι ώστε να διασφαλισθούν με κάποιο τρόπο τα δικαιώματα, ίσως προνόμια, των Ασκληπιιάδων. Ο όρκος του Ιπποκράτη, είναι πιθανό ότι ήρθε να καλύψει αυτό το κενό, και ταυτόχρονα να διασφαλίσει το ήθος όλων όσων είχαν μάθει και έπρεπε να

ασκήσουν την Ιατρική τέχνη. Μάλιστα στον όρκο του Ιπποκράτη υπάρχει ένα σημείο στο οποίο αναλυτικά αναφέρει ότι ο μαθητής πρέπει να βοηθήσει τον δάσκαλό του εάν αυτός βρισκόταν σε ανάγκη.

4.2 Τα ιερά ζώα του θεού

Ο Ασκληπιός είχε ιερά ζώα με τα οποία πολλές φορές τον αναπαριστούν μαζί. Το φίδι, ο πετεινός, ο σκύλος και η κατσίκα. Το φίδι στην αρχαιότητα ήταν το σύμβολο της ευφύιας, της σωφροσύνης, της αλήθειας. Το φίδι ζει μέσα στη γη. Έρπει πάνω στη γη, και το κυριότερο αλλάζει το δέρμα του κάθε χρόνο. Συμβολίζει την αναγέννηση και η φυσιολογική αυτή του ιδιότητα το μετατρέπει ως την ιδανική αντιπαραβολή. Το φίδι συμβολίζει τον χθόνιο και ζωοδότη θεό. Υπάρχει ένας μύθος, ο οποίος περιγράφει τη σχέση της ίασης και το ρόλο που έπαιξε το φίδι.

*Ιερός όφης. Μαρμάρινο αναθηματικό ανάγλυφο.
Πειραιάς, 4^{ος} αιώνα. Επιγραφή: ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ ΤΩ ΘΕΩ*

Ο ιερός όφης, ήταν αντιπρόσωπος του θεού Ασκληπιού. Συμβολίζει την ανανέωση, διότι αλλάζει περιοδικά το δέρμα του. Οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν ότι γι' αυτό το λόγο ζούσαν αιώνια. Επίσης πίστευαν ότι ήξεραν τι ακριβώς περιείχαν στις ρίζες τους τα φαρμακευτικά φυτά και για αυτό το λόγο πολλές φορές στους μύθους λένε ότι έφερναν συγκεκριμένα φυτά για θεραπευτικούς σκοπούς. Στο μύθο του Γλαύκου, που τον ανέστησε ο Ασκληπιός, ένα φίδι έφερε το θαυματουργό φυτό. Στα εγκοιμητήρια των Ασκληπιείων τα χρησιμοποιούσαν για να καθαρίζουν με τη γλώσσα τους τις πληγές των αρρώστων ή να λύνουν συμφύσεις στα μάτια (36).

Ο Γλαύκος λοιπόν, ήταν ο γιος του Μίνωα και της Πασιφάης. Ήταν παιδί και κυνηγούσε έναν ποντικό, έπεσε όμως σε ένα πιθάρι και πνίγηκε. Ο θεός Απόλλωνας βοήθησε τον πατέρα του, τον Μίνωα, ο οποίος έψαχνε απεγνωσμένα το παιδί του και τελικά βρήκε τον Γλαύκο νεκρό. Ο πατέρας ήταν απεγνωσμένος αλλά έμαθε ότι κάποιος μπορούσε να αναστήσει το νεκρό παιδί του, εάν περιέγραφε το χρώμα του δέρματος της αγελάδας, που άλλαζε τρεις φορές τη μέρα. Πρώτα γινόταν άσπρη, μετά κόκκινη, μετά μαύρη. Ο Μίνωας κάλεσε τους πάντες να απαντήσουν στην ερώτηση. Το βρήκε ο μάντης Πολύειδος (αυτός που έχει δει πολλά) και που πιστεύεται ότι ήταν ο ίδιος ο θεός Ασκληπιός. Είπε λοιπόν ο Πολύειδος ότι το χρώμα του ζώου ήταν όπως το χρώμα των μούρων: άσπρο στην αρχή (άγουρο), κόκκινο στην συνέχεια καθώς ωριμάζει και μαύρο στο τέλος στην πλήρη ωρίμασή του. Ο Μίνωας τότε του είπε πώς είναι ο ικανός να ξαναδώσει τη ζωή στο γιο του (39).

Ο Πολύειδος-θεός Ασκληπιός καθόταν δίπλα στο πτώμα, και τότε εμφανίστηκε ένα φίδι που τυλίχτηκε στη βακτηρία του. Ο θεός το σκότωσε. Τότε εμφανίστηκε ένα δεύτερο φίδι που είχε στο στόμα του ένα χόρτο, με το οποίο άγγιξε το πρώτο νεκρό φίδι και το ανέστησε. Τότε ο θεός χρησιμοποίησε το χόρτο και επανάφερε τον Γλαύκο στη ζωή. Το κουλουριασμένο στη βακτηρία φίδι παρέμεινε ως το σύμβολο του Θεού Ασκληπιού μέχρι τις μέρες μας (43).

Ο αλέκτωρ, ο πετεινός, λατρεύεται διότι πληροφορεί τον άνθρωπο για τον ερχομό της αυγής, της νέας μέρας, προμηνύει το φως. Η ίαση κινείται μεταξύ μύθου, μαγείας, ονείρου, θανάτου κι ο σκύλος αντιπροσωπεύει τη σκοτεινή πλευρά. Στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου, η αδερφή του θεού Ασκληπιού η Άρτεμις, λατρευόταν ως η Άρτεμις Εκάτη, η οποία ήταν θεά της μαγείας και θυσίαζαν σε αυτή σκύλους.

Τέλος η κατσίκα έχει να κάνει με την περίοδο που ο θεός Ασκληπιός ήταν στα βουνά με τον Κένταυρο Χείρωνα, που του τον εμπιστεύτηκε να τον μεγαλώσει ο Θεός Απόλλωνας. Εκεί θήλασε από μια κατσίκα και σώθηκε.

*Αναθηματικό ανάγλυφο που απεικονίζει τον ιερό όφη Αγαθοδαίμονα και δυο ικέτες.
Αθήνα, α' μισό του 4^{ου} αιώνα π.Χ.*

Ο αγαθός δαίμων, ή «Αγαθοδαίμων» ήταν στην αρχαιότητα μια ανδρογύναια θεότητα, η οποία είχε τον φαλλό ή πιο συχνά ένα γιγαντιαίο φίδι και η οποία έστελνε τα όνειρα και προέλεγε τα γενόμενα. Οι αρχαίες ελληνικές οικογένειες, προσέφεραν συχνά μερικές σταγόνες οίνου στο τέλος του φαγητού τους στην υγεία του αγαθοδαίμονα, ή άφηναν έξω από την πόρτα του σπιτιού τους κάποια μικρή προσφορά. Μέχρι το 19^ο αιώνα το φίδι του σπιτιού ήταν συνήθως μια δεντρογαλιά, (τυρία ή δάλειος ή Hierophis gemonensis) ένα μη δηλητηριώδες φίδι, ευπρόσδεκτο, οικόσιτο φίδι, το οποίο έτρωγε τα ποντίκια.

4.3 Λατρεία και οργάνωση των Ασκληπιείων

Η πρώιμη λατρεία του Ασκληπιού δεν μπορεί να ανιχνευθεί πλήρως, τα αρχαιολογικά ευρήματα όμως φαίνεται να δείχνουν ότι η επέκτασή της πραγματοποιήθηκε από τον 5^ο αιώνα και μετά. Κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου, η λατρεία του Ασκληπιού έφτασε στο απόγειό της, και περισσότερα από πεντακόσια Ασκληπιεία δημιουργήθηκαν σε πολλές πόλεις του ελληνορωμαϊκού κόσμου. Τα Ασκληπιεία είναι οι χώροι της προ Ιπποκρατικής Ιατρικής, πολλές από τις τελετές διαδικασίες ίασης, είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη θρησκευτική πίστη. Οι άνθρωποι κοιμούνται στα ιερά, όπως αργότερα κοιμούνται σε ορθόδοξους ναούς. Στο βιβλίο του Γεώργιου Βιζυνού, «*Το αμάρτημα της μητρός μου*» (50) περιγράφεται «εγκοίμηση» στην εκκλησία. Οι άνθρωποι ένιωθαν τόσο μεγάλο δέος όταν βρίσκονταν σε τόσο ιερούς χώρους που μπορούμε να πούμε ορθολογιστικά, ότι δρούσαν σαν φάρμακο placebo.

Η πορεία των εκστρατειών του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οι κατακτήσεις όλων αυτών των ετερόκλητων περιοχών, διαφορετικοί πολιτισμοί, γενεαλογικά φύλα, δεκάδες γλώσσες, νέες θρησκείες δημιούργησαν μια τεράστια καινοτομία. Δημιουργήθηκαν με την πάροδο του χρόνου κοινά κοινωνικά, πολιτιστικά και πολιτικά δεδομένα τα οποία ευνόησαν τη διάδοση όχι μόνο της λατρείας του Ασκληπιού αλλά κυρίως των θεραπευτικών του δυνατοτήτων. Η έννοια της πόλης-κράτους διευρύνεται και δημιουργείται μια ευρεία χωρίς σύνορα περιοχή, και το κυριότερο, οι άνθρωποι κινούνται και ταξιδεύουν ελεύθερα. Οι καινοτόμες αλλαγές ευνοούν ακόμη περισσότερο τη δημιουργία των ασκληπιείων.

Τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι το εάν δημιουργούνταν εξαρχής ιερά αφιερωμένα στον Ασκληπιό ή εάν η λατρεία του εισάγεται σε ήδη υπάρχοντα ιερά. Επίσης τα ασκληπιεία υπήρχαν μέσα στον ιστό μια πόλης ή έξω από αυτήν;

Οι αρχαιολογικές πηγές αναφέρουν ότι στην Βέροια λατρευόταν μαζί με τον Απόλλωνα και την Υγεία, στην Άφυτι της Χαλκιδικής η λατρεία του εισάγεται στο ιερό του Άμμωνος Διός και του Διονύσου ενώ στο Δίον στο θρησκευτικό κέντρο των Μακεδόνων, το ιερό του ιδρύεται σε κοντινή απόσταση από το ιερό της Δήμητρας. Αργότερα όταν ο Ασκληπιός θα μπει στον κύκλο των ανατολικών θρησκειών, όπως συμβαίνει στους Φιλίππους και στη Θεσσαλονίκη όλα αυτά τα ιερά βρίσκονται είτε μέσα στον ιστό της πόλης είτε κοντά σε αυτόν (51). Στο τέλος της κλασικής και στην αυγή της ελληνιστικής εποχής όπου η διάδοση της λατρείας του είναι κατακόρυφη,

ο Ασκληπιός εμφανίζεται να αφιερώνεται μεμονωμένα στον άνθρωπο. Εμφανίζεται ως ο ήπιος θεός, μελίχιος, συμπονετικός που σκύβει πάνω στο μεμονωμένο ανθρώπινο πρόβλημα. Είναι ένα παρηγορητικός θεός.

Η ασθένεια, στα ασκληπιεία, στα θεραπευτήρια αντιμετωπιζόταν ολιστικά και για αυτό το λόγο υπήρχαν πολλές και διαφορετικές εγκαταστάσεις για τους ασθενείς-ικέτες. Γυμναστήριο, θέατρο, βωμοί για τις θυσίες, δωμάτια για όσους θα παρέμεναν περισσότερες μέρες. Και το κυριότερο. Υπήρχαν λουτρά. Όλα τα Ασκληπιεία κατασκευάζονταν δίπλα σε πηγές, σε ποτάμια ή στη θάλασσα. Το λουτρό κι οι ευεργετικές ιδιότητες του νερού έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία προσέγγισης της νόσου. Το νερό λειτουργούσε ως στοιχείο κάθαρσης, υγιεινής, ψυχικής και σωματικής ανανέωσης. Το πρώιμο Ασκληπιείο της Επιδαύρου, το Ασκληπιείο της Περγάμου χτίστηκαν κοντά σε πηγές, σε κοιλάδες με πλούσια βλάστηση. Το Ασκληπιείο της Κω χτίστηκε κοντά σε θερμές πηγές, με ιαματικά λουτρά. Στη Γόρτυνα της Αρκαδίας, ο Πausanias μνημονεύει τον ναό του Ασκληπιού και ταυτόχρονα τον ποταμό Γορτύνιο ή Λούσιο που ρέει εκεί κοντά (51).

Ο Πορφύριος, στο περί Αποχής, II, 19 γράφει:

«Έν γουν Έπιδαύρω προεγγραπτο
Αγνόν χρή ναοίω θυώδεος ἔντος ἔόντα
ἔμμεναι ἔγνεία δ' ἔστί φρονεῖν ἄσια»

«Στην Επίδαυρο υπήρχε η επιγραφή: καθαρός πρέπει να είναι όποιος μπαίνει στο λαμπρό ναό και η καθαριότητα είναι να έχεις άγιες σκέψεις».

Οι ναοί του θεραπευτή θεού της ανθρώπινης ασθένειας, έπρεπε να βρίσκονται σε υγιεινό περιβάλλον. Η σύνδεση του ναού με το νερό έπρεπε να είναι εύκολη. Άλλωστε όταν έφταναν οι ασθενείς, τις περισσότερες φορές μαζί με τους συνοδούς τους στο Ασκληπιείο, είχαν ήδη κάνει ένα μακρινό, κοπιαστικό ταξίδι το οποίο ήταν είτε με τα πόδια, με άμαξα, ή με πλοίο. Με την άφιξη τους στον ναό το πρώτο πράγμα που θα αναζητούσαν ήταν το νερό. Η διαμόρφωση του χώρου ήταν τέτοια

ώστε να δημιουργούνται συνθήκες ψυχικής ηρεμίας πρώτα απ' όλα. Ο ασθενής έπρεπε να αποκοπεί από τις εικόνες της καθημερινότητας και να μπει σε ένα διαφορετικό σύμπαν, αυτό του Ασκληπιείου. Έβρισκε ένα κυκλικό κτίριο με διώρυγες, τον οίκο των Όφρων, το μέρος που θα αναπαύονταν, χώρους για τη διανυκτέρευση, μονοπάτια περιπάτου, το ιερό, βωμούς για τις θυσίες, θέατρο για την ψυχαγωγία και τη συναισθηματική κάθαρση, αίθουσες μαλάξεων, γυμναστήριο (52).

Τα Ασκληπιεία δεν ήταν τόποι μόνο διάγνωσης της ασθένειας και θεραπείας. Ήταν το κατάλληλο μέρος για τη διατήρηση της υγείας. Έτσι σταδιακά ο αριθμός των ανθρώπων που τα επισκέπτονται είναι μεγάλος. Εξαιτίας της μεγάλης δημοτικότητας και προβολής τους στήνονταν μεγάλες επιγραφές που αφορούσαν την πολιτική και κοινωνική ζωή των ανθρώπων.

4.4 Ασκληπιεία στην Ελλάδα και την ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου

1. *Ασκληπιείο Αλίφειρας στην Ηλεία*
2. *Ασκληπιείο Κυλλήνης Ηλείας*
3. *Ασκληπιείο της Κορίνθου*
4. *Ασκληπιείο Φενεού στην Κορινθία*
5. *Ασκληπιείο της Σικυώνας στην Κορινθία*
6. *Ασκληπιείο Τιτάνης στην Κορινθία*
7. *Ασκληπιείο της Επιδαύρου στην Αργολίδα*
8. *Ασκληπιείο της Τροιζηνίας στην Αργολίδα*
9. *Ασκληπιείο της Αχαϊκής Αίγειρας*
10. *Ασκληπιείο Αίγιου στην Αχαΐα*
11. *Ασκληπιείο Πατρών στην Αχαΐα*
12. *Ασκληπιείο Ωλένου στην Αχαΐα*
13. *Ασκληπιείο Καούντος στην Αχαΐα*
14. *Ασκληπιείο του Κλείτορα στην Αρκαδία*
15. *Ασκληπιείο Θέλπουσας στην Αρκαδία*
16. *Ασκληπιείο Γόρτυνας Αρκαδίας*
17. *Ασκληπιείο Μεγαλόπολης στην Αρκαδία*
18. *Ασκληπιείο της Μαντινείας στην Αρκαδία*

19. *Ασκληπιείο της Τεγέας στην Αρκαδία*
20. *Ασκληπιείο Βρασιών στην Αρκαδία*
21. *Ασκληπιείο της Σπάρτης στην Λακωνία*
22. *Ασκληπιείο Κοτυλέος στην Λακωνία*
23. *Ασκληπιείο Πελλάνας στην Λακωνία*
24. *Ασκληπιείο του Γυθέα του Ασκληπιού στην Λακωνία*
25. *Ασκληπιείο Φιλολάου Ασκληπιού στην Λακωνία*
26. *Ασκληπιείο του Υπερτελεάτα Ασκληπιού στην Λακωνία*
27. *Ασκληπιείο Βοιών στην Λακωνία*
28. *Ασκληπιείο Επιδαύρου Λιμηράς στην Λακωνία*
29. *Ιερό του Ασκληπιού των Κυφάντων στην Λακωνία*
30. *Ασκληπιείο Γερίμου ή Γερηνίας στην Μεσσηνία*
31. *Ασκληπιείο Αβίας στην Μεσσηνία*
32. *Ασκληπιείο Μεσσήνης στην Μεσσηνία*
33. *Ασκληπιείο Κορώνης στην Μεσσηνία*
34. *Ασκληπιείο Αυλώνος στην Μεσσηνία*
35. *Ασκληπιείο της Κω*
36. *Ασκληπιείο της Πάρου*
37. *Ασκληπιείο της Δήλου*
38. *Ασκληπιείο της Ρόδου*
39. *Ασκληπιείο της Λισσού στα Χανιά στην Κρήτη*
40. *Ασκληπιείο της Λεβήν στο Ηράκλειο στην Κρήτη*
41. *Ασκληπιείο των Αθηνών στην Αττική*
42. *Ασκληπιείο Αχαρναί στην Αττική*
43. *Ασκληπιείο Ελευσίς στην Αττική*
44. *Ασκληπιείο στην Κερατέα στην Αττική*
45. *Ασκληπιείο στα Μέγαρα στην Αττική*
46. *Ασκληπιείο του Ωρωπού στην Αττική*
47. *Ασκληπιείο της Σαλαμίνας στην Αττική*
48. *Ασκληπιείο του Πειραιά στην Αττική*
49. *Ασκληπιείο της Θεοτταίστης στην Βοιωτία*
50. *Ασκληπιείο της Θέσβης στην Βοιωτία*
51. *Ασκληπιείο στον Ορχομενό στην Βοιωτία*
52. *Ασκληπιείο στην Τανάγρα στην Βοιωτία*

53. *Ασκληπιείο στον Υειτό στην Βοιωτία*
54. *Ασκληπιείο της Δρυμαίας στην Φωκίδα*
55. *Ασκληπιείο των Δελφών στην Φωκίδα*
56. *Ασκληπιείο της Ελάτειας στην Φωκίδα*
57. *Ασκληπιείο της Στειρίς στην Φωκίδα*
58. *Ασκληπιείο της Παναπούς στην Φωκίδα*
59. *Ασκληπιείο της Άμφισσας στην Αιτωλία*
60. *Ασκληπιείο της Ναύπακτου στην Αιτωλία*
61. *Ασκληπιείο της Δημητριάς στην Θεσσαλία*
62. *Ασκληπιείο του Κιέριον στην Θεσσαλία*
63. *Ασκληπιείο της Λάρισσας στην Θεσσαλία*
64. *Ασκληπιείο της Υπάτης στην Θεσσαλία*
65. *Ασκληπιείο των Φαρσάλων στην Θεσσαλία*
66. *Ασκληπιείο της Τρίκκης στην Θεσσαλία*
67. *Ασκληπιείο του Δίον στη Μακεδονία*
68. *Ασκληπιείο Στάγειρα στη Μακεδονία*
69. *Ασκληπιείο της Αμφίπολης στην Μακεδονία*
70. *Ασκληπιείο στον Αίνο της Θράκης*
71. *Ασκληπιείο στην Μαρουσία της Θράκης*
72. *Ασκληπιείο στην Πέρηνθο της Θράκης*
73. *Ασκληπιείο στην Αμβρακία στην Ήπειρο*
74. *Ασκληπιείο στο Βουθρωτό στην Ήπειρο*
75. *Ασκληπιείο της Νικόπολης στην Ήπειρο*
76. *Ασκληπιείο στην Απολλωνία της Ιλλυρίας*
77. *Ασκληπιείο στο Δυρράχιο της Ιλλυρίας*
78. *Ασκληπιείο της Αβύδου στην Μυσσία στη Μικρά Ασία*
79. *Ασκληπιείο της Αίγαι στην Κηλικία στη Μικρά Ασία*
80. *Ασκληπιείο της Αλεξάνδρειας στην Τρωά στην Μικρά Ασία*
81. *Ασκληπιείο της Αντάδρου στην Τρωά στη Μικρά Ασία*
82. *Ασκληπιείο του Βυζαντίου στην Ανατολική Θράκη στη Μικρά Ασία*
83. *Ασκληπιείο της Γάργαρας στην Τρωά στη Μικρά Ασία*
84. *Ασκληπιείο της Ελαίας στη Μικρά Ασία*
85. *Ασκληπιείο της Ερυθρός στην Ιωνία στη Μικρά Ασία*
86. *Ασκληπιείο της Εφέσου στην Λυδία στη Μικρά Ασία*

87. *Ασκληπιείο της Ιεράπολης στην Λυδία στη Μικρά Ασία*

88. *Ασκληπιείο της Κνίδου στη Μικρά Ασία*

89. *Ασκληπιείο της Περγάμου στη Μικρά Ασία*

90. *Ασκληπιείο στο νησί του Τίβερη στην Ιταλία*

4.5 Ασκληπιεία Μεγάλης Ελλάδας και Μεσογείου

Εκτός του ελλαδικού χώρου υπήρχαν πάρα πολλά Ασκληπιεία και σε άλλες περιοχές όπως η σημερινή Αφρική, Ιταλία, Γαλλία.

Στην Παλαιστίνη υπήρχε το Ασκληπιείο της Γάδαρας το οποίο ήταν φημισμένο για τη θεραπεία της λέπρας. Υπήρχαν ιαματικά λουτρά, ξεχωριστά για τους άνδρες και τις γυναίκες. Το ασκληπιείο βρισκόταν κοντά σε ένα ποτάμι, Yarmuk. Οι ανασκαφές ανακάλυψαν τις ιαματικές του πηγές κι εκεί που το νερό γινόταν θερμό, υπήρχε μια κυκλική δεξαμενή που τροφοδοτούσε πέντε μεγάλες πισίνες μέσω σωληνώσεων (53-56).

- *Ασκληπιείο της Αεξάνδρειας, στην Αίγυπτο*

- *Ασκληπιείο της Κάνωβος*

- *Ασκληπιείο της Πτολεμαίς, άνω Αίγυπτος*

- *Ασκληπιείο της Βάλαγραι, της Τύνιδας, της Κυρήνης, της Ευεσπερίδας, στην Τυνησία*

- *Ασκληπιείο της Καρχηδόνας*

- *Ασκληπιείο της Βαΐας, αναφέρουν πληροφορίες ο Στραβων, ο Κικέρων, ο Σένεκας. Είχε ιαματικά λουτρά και ήταν γνωστό ότι αυτά πήγαζαν από την ηφαιστιογενή περιοχή του Βεζούβιου.*

- *Ασκληπιείο της Δαικαιρχείας, Ιταλία*

- *Ασκληπιείο του Κρότων 5^ο αιώνας πΧ.*

- *Ασκληπιείο της Μεταπόντιον*

- *Ασκληπιείο της Ρήγιον*

- *Ασκληπιείο της Τάρας*

- *Ασκληπιείο της Ακράγας, στη Σικελία*

- Ασκληπιείο της Γέλα, στη Σικελία
- Ασκληπιείο της Ιμέρας, διάσημο για τα ιαματικά λουτρά του, στη Σικελία
- Ασκληπιείο της Μεσσήνης στη Σικελία
- Ασκληπιείο της Σελινούς, στη Σικελία
- Ασκληπιείο της Συρακούσαι, στη Σικελία
- Ασκληπιείο της Μασσαλίας, στη Γαλλία
- Ασκληπιείο του Εμπορείου, στην πόλη Ανηρκνίας στη Βαρκελώνη
- Ασκληπιείο της Βράκαρας στην Πορτογαλία, στη σημερινή πόλη Braga, κοντά στο Oporto
- Ασκληπιείο της Παυτάλειας, στο σημερινό Kjustendie της Βουλγαρίας.

4.6 Εγκοίμηση

Η ασθένεια αντιμετωπιζόταν από πολλές και διαφορετικές πλευρές, ο ασθενής έπρεπε να περάσει χρόνο στο θεραπευτήριο, ώστε να επιτευχθεί η αρμονία ψυχής και σώματος. Πρώτα έπρεπε ο ίδιος «να βρει» τη θεραπεία μέσα του. Να εξαγνισθεί, πλενόταν με θαλασσινό νερό, εισέπνεαν αναθυμιάσεις βοτάνων, ακολουθούσε ειδική, αυστηρή διατροφή, έκανε θυσίες στους θεούς, προσευχόταν, έβλεπε θεατρικές παραστάσεις. Κι όλα αυτά σε ένα ιδανικό περιβάλλον. Τα περισσότερα Ασκληπιεία ήταν χτισμένα σε πλαγιές, με θέα πανοραμική, που λούζονταν από το φως του ήλιου. Αρχικά ο στόχος ήταν η ηρεμία του ασθενή, η χαλάρωση. Βρισκόταν σε ένα χώρο όχι μόνο ιερό αλλά και ικανό να του παρέχει ιατρικές υπηρεσίες. Όλο αυτό επιδρούσε στον ψυχισμό του ασθενή, διότι πρώτα από όλα ένιωθε ασφαλής.

Εκείνα που έπρεπε να κάμουν όλοι όσοι ζητούσαν επικοινωνία με τον θεό Ασκληπιό ήταν λίγα. Καθαρίζοντας το κορμί και την ψυχή τους, προσφέροντας θυσίες, έδειχναν σεβασμό πριν εμφανιστούν μπροστά του. Μετά από τη γενική θεραπεία-αντιμετώπιση για όλους όσους έφταναν, υπήρχε μια προπαρασκευαστική διαδικασία, και τέλος ειδική αγωγή και θεραπεία. Η πιο διαδεδομένη θεραπεία ήταν η *εγκοίμηση* (52).

Στα Ασκληπιεία ο ασθενής θεραπευόταν με την εγκοίμηση, ήταν η βασική θεραπεία των ασθενών στο Άβατον κατά τη διάρκεια της νύχτας, αφού είχαν εξαγνίσει την

ψυχή και το σώμα τους. Η εγκοίμηση ήταν μια θεραπευτική λειτουργία, ήταν η εμφάνιση του θεού στον ασθενή, ή το θεραπευτικό όνειρο (θεϊκή αποκάλυψη) που λάμβανε ο ασθενής από τον θεό. Ο θεός είτε θεράπευε εκείνη τη στιγμή είτε έδινε οδηγίες για τη θεραπεία.

Τη νύχτα, οι ασθενείς πήγαιναν μέσα στο ναό, στο μέρος που θα εμφανιζόταν ο θεός. Πήγαιναν στο ιερό, στο μέρος που είχαν πάει και τη μέρα, στις αίθουσες που ήταν ειδικά φτιαγμένες για τη διαδικασία της εγκοίμησης. Ήταν υπόγειοι θάλαμοι, ξάπλωναν στο πάτωμα πάνω σε μια ψάθα. Δεν υπήρχαν προβιές για να σκεπαστούν. Εκεί που υπήρχαν οι ασθενείς υπήρχε φως αλλά λίγο πριν εμφανιστεί ο θεός τα φώτα έσβηναν (55).

Σε αυτό το περιβάλλον, εμφανιζόταν ο Ασκληπιός, όσο κοιμόταν ο ασθενής, ή βρισκόταν σε μια παράξενη κατάσταση μεταξύ ύπνου και ξύπνιου. Ερχόταν με τη μορφή που απεικονιζόταν στα αγάλματα, κι όλα πάνω του μιλούσαν για τη θεϊκή του φύση. Είναι ένας άντρας με γένια, με ματιά γαλήνια, ήπιος, με ευγενική έκφραση κρατώντας ένα ραβδί στο χέρι. Μιλούσε με αρμονική φωνή, μερικές φορές γελούσε. Βέβαια μπορεί να χρειαζόταν να περάσουν μέρες, νηστεύοντας μέχρι να επιτευχθεί η εμφάνιση του θεού, μέσω του ονείρου. Επίσης μπορεί να εμφανιζόταν με τη μορφή ενός αγοριού, ή μέσω των ιερών του ζώων, του φιδιού, του σκύλου. Ίσως τελικά να δινόταν και η ευκαιρία στον ασθενή-ικέτη μέσω της βαθιάς πίστης, της αυστηρής διατροφής, της ψυχικής και σωματικής χαλάρωσης που έβρισκε σε ένα ειδυλλιακό περιβάλλον να ενεργοποιούνταν όλοι οι μηχανισμοί αυτό-ίασης. Η όλη διαδικασία δηλαδή να ενεργοποιούσε τους μηχανισμούς που διαθέτει ο άνθρωπος «επούλωσης» της αρρώστιας (51, 55).

Το νόημα της θεραπευτικής προσέγγισης θα μπορέσουμε να το κατανοήσουμε εάν επιστρέψουμε στον μύθο του Ασκληπιού. Ο θεός θεραπεύει ασθενείς, η φήμη του αυξάνει κατακόρυφα και ίσως η επιτυχία του τον «τυφλώνει», η έπαρση είναι τόση όπου άρχισε να ανασταίνει νεκρούς. Ο Άδης πηγαίνει στον αδερφό του το Δία και παραπονιέται ότι ο Ασκληπιός ανασταίνει νεκρούς, θα αδειάσει ο τόπος και τι θα κάνει αυτός; Η ισορροπία του κόσμου θα διαταραχθεί. Ο Δίας συμπονά τον αδερφό του και ρίχνει ένα κεραυνό στον Ασκληπιό. Ο Απόλλωνας βλέπει το παιδί του θαμμένο στη γη και κάνει παράπονα στον Δία. Ο αρχηγός των Θεών βρήκε μια συμβιβαστική λύση. Ο Ασκληπιός θα παραμείνει στον Κάτω Κόσμο, αλλά θα μπορεί

να θεραπεύει από εκεί, τους ασθενείς του. Έτσι η θεραπεία της εγκοίμησης βρίσκεται σε μια φυσιολογική εξέλιξη με την κατάσταση του θεού. Δεν μπορεί να είναι δίπλα στον άρρωστο μπορεί όμως να εμφανιστεί στον ύπνο του.

Η εγκοίμηση είναι μια διαδικασία μαγικής μίμησης της φθοράς, του Θανάτου, είναι μια παραγωγή νέας ζωής, της αναγέννησης. Θυμίζει τη διαδικασία φθοράς και αναγέννησης της φύσης. Τα φυτά μαραίνονται, ξεραίνονται αλλά ο σπόρος τους πέφτει στη γη και από εκεί ακριβώς αναγεννιούνται. Ίσως λοιπόν και ο θάνατος του Ασκληπιού από τον Δία, και η παραμονή του κάτω από τη γη να ενίσχυσε το μύθο. Από τον κάτω κόσμο ο Ασκληπιός χαρίζει πάλι τη ζωή.

Ο ύπνος δεν είναι θάνατος. Κι όμως. Ο άνθρωπος παραμένει ακίνητος, ρίχνει τους καρδιακούς του παλμούς. Οι αρχαίοι αυτές τις ομοιότητες τις είχαν παρατηρήσει και δημιουργήσει μια θεωρία. Ο *Θάνατος* κι ο *Ύπνος* είναι αδέρφια. Η φυσική διαδικασία της ανανέωσης με τον ύπνο ήταν το έναυσμα ώστε ο θεός να δώσει τη λύση της ίασης. Στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου ο Ύπνος λατρευόταν μαζί με τους υπόλοιπους θεούς του ιερού ως «*επιδότης*» αυτός που χαρίζει τα αγαθά στους ανθρώπους (57).

Στη διαδικασία της εγκοίμησης ο ασθενής-ικέτης κοιμάται κατάχαμα, πάνω σε δέρμα ζώου που έχει θανατωθεί, κι εκεί καθώς κοιμάται, διαδικασία μίμησης θανάτου, ίσως και θανάτου του ασθενούς σώματος, και αναγέννησης του εαυτού του μετά την αφύπνιση. Κι όταν ξυπνά είναι απαλλαγμένος από τα δεινά, τα κακά της ζωής διότι οι θεοί τον συγχωρέσαν και τον απάλλαξαν. Όλα ήταν ένα μυστήριο για τον ασθενή. Η όλη διαδικασία της εγκοίμησης περιβαλλόταν από μια μαγική, θεϊκή αύρα. Για αυτό το λόγο λάμβανε χώρα στο Άβατον, σε ένα χώρο που μόνο ο ασθενής πήγαινε, ήταν ένας χώρος που μόνο ο ασθενής έβλεπε διότι ήταν καλυμμένος με λίθινα φράγματα ώστε να μη βλέπει κάποιος που ήταν άσχετος με τη διαδικασία.

*Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη της Πausιμάχης,
που μάλλον πέθανε κατά τον τοκετό.
Αττική, αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ.*

Στις στήλες του ασκληπιείου της Επιδαύρου υπάρχει γραμμένο ένα θαύμα:
*«κάποιος Αισχίνης ανέβηκε σε ένα δέντρο, ενώ κοιμόντουσαν ήδη οι ασθενείς μέσα
το Άβατο, και προσπαθούσε να δει από κάποιο άνοιγμα τι γινόταν εκεί μέσα. Έπεσε
όμως από το δέντρο πάνω σε κάτι παλούκια και πληγώθηκε στα μάτια. Ήταν σε
ελεεινή κατάσταση και τυφλωμένος, κατέφυγε στο Θεό και αφού κοιμήθηκε στο
Άβατο θεραπεύθηκε» (58).*

Στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου, η όλη αρχιτεκτονική κατανομή των χώρων εξηγεί τη
θεϊκή προέλευση και τη φιλοσοφική θεώρηση της ίασης του ασθενή-ικέτη. Με
σαφήνεια και μυστικισμό, περιγράφεται η διαδικασία θανάτου και αναζωογόνησης.
Η θόλος, ήταν ένα επιβλητικό κυκλικό κτίριο με υπόγειο μαιανδροειδή διάδρομο.

Περιβαλλόταν με μυστήριο, ειδικά στα χρόνια της μεγάλης ακμής του ιερού. Τότε την αποκαλούσαν «θυμέλη» που θα πει βωμός. Μάλιστα υπάρχουν νομίσματα της πόλης της Επιδαύρου όπου εικονίζεται η Θόλος του Ασκληπιείου με μια ιέρεια στο εσωτερικό, που κρατάει ένα κλαδί στο δεξί χέρι και οινοχόη στο αριστερό. Η ιέρεια δέχεται μυστικές αναίμακτες προσφορές που προορίζονταν για τις χθόνιες δυνάμεις. Η θόλος δηλαδή είναι η υπόγεια, υποχθόνια κατοικία του θεού Ασκληπιού, από την οποία ενεργούσε η θεραπεία.

Σε ένα αναθηματικό ανάγλυφο του Αρχίνου από το Αμφιάρειο στον Ωρωπό (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 4^{ος} αιώνας π.Χ. αναλύεται όλη η διαδικασία της ίασης, και στα δυο στάδια και στον πραγματικό και στον ονειρικό χρόνο. Ένας ασθενής, ο Αρχίνος αναπαρίσταται στην αριστερή πλευρά του ανάγλυφου να τον θεραπεύει ο ίδιος ο θεός Ασκληπιός αγγίζοντας με το χέρι τον ώμο του. Είναι ό,τι είδε ο ασθενής στον ύπνο του. Και δίπλα του απεικονίζεται η «πραγματικότητα» αυτό που μάθαινε ο ασθενής ότι συνέβη πραγματικά ενώ κοιμόταν. *«Το ιερό ζώο του θεού, το φίδι, γλείφει τον πάσχοντα ώμο του κοιμισμένου ασθενούς, κοντά βρίσκεται και ο ιερέας, ο οποίος είναι μάρτυρας του θαύματος και υπηρέτης του θεού».*

Σε μια από τις στήλες του ασκληπιείου της Επιδαύρου γράφεται και πάλι το θαύμα της πραγματικότητας και του ονείρου (58).

«Σε ένα άνθρωπο γιάτρεψε φίδι πληγή στο δάχτυλο του ποδιού. Οι υπηρέτες του ιερού τον μετέφεραν σε κακή κατάσταση λόγω της φοβερής πληγής που είχε στο δάχτυλο, και τον έβαλαν πάνω σε ένα κάθισμα. Τότε αυτός κοιμήθηκε και ένα φίδι που βγήκε από το Άβατο γιάτρεψε με τη γλώσσα του το πάσχον δάχτυλο και μετά γύρισε στο Άβατο. Όταν ξύπνησε ο άρρωστος και αισθάνθηκε υγιής είπε ότι είδε όνειρο, πως ένας ωραίος νέος έβαλε στο δάχτυλό του κάποιο φάρμακο».

4.7 Ιερείς, μάγοι και ιατροί

Στα Ασκληπιεία εκείνοι που ήταν υπεύθυνοι για την οργάνωση και εύρυθμη λειτουργία των Ασκληπιείων ήταν οι ιερείς του θεού. Ήταν οι διαμεσολαβητές, οι εκπρόσωποι του θεού στους ασθενείς, και το κυριότερο. Ήταν εκείνοι που ερμήνευαν τα όνειρα των ασθενών-ικετών και στη συνέχεια έδιναν τις πρακτικές

κατευθύνσεις στους ασθενείς. Βέβαια η τακτική αυτή δεν ήταν πάντοτε ούτε εύκολη ούτε χωρίς συνέπειες. Είτε οι ασθενείς, είτε οι συνοδοί, αρκετές φορές δεν πίστευαν την ερμηνεία του ονείρου, με αποτέλεσμα να κατηγορούν τους ιερείς ως μάγους, ως ανακόλουθους. Στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας των Ασκληπιείων μπορούμε πια να πούμε, βασισμένοι στα αρχαιολογικά ευρήματα, ότι οι ιερείς έπαιζαν καθοριστικό ρόλο. Με το πέρασμα του χρόνου όμως, παρατηρείται μια μετάβαση από τη θρησκεία στην επιστήμη, σε ό,τι αφορά τη θεραπεία των ασθενών.

Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου, το οποίο ήταν και το πιο διάσημο, παραμένει δίπλα στη θρησκευτική θεραπεία, στη θεία θεραπεία αλλά ταυτόχρονα αφήνει την επιστήμη να πάρει το δρόμο της. Πώς; Ήδη από το 2^ο αιώνα π.Χ. υπάρχουν στην Επίδαυρο, οικογένειες γιατρών οι οποίοι ασκούν την Ιατρική τέχνη έξω από το ιερό. Τα αρχαιολογικά ευρήματα των ανασκαφών στηρίζουν αυτή τη θεωρία μιας και ανακαλύφθηκε ένα τάφος μιας οικογένειας ιατρών στην αρχή της πόλης της Επιδαύρου προς το ιερό του Θεού.

Στην Κω, η μετάβαση από τη θρησκεία στην επιστήμη είναι αδιαμφησβήτητη χάρη στην προσωπικότητα του Ιπποκράτη, γόνου της οικογένειας των Ασκληπιιάδων, με παππού και πατέρα γιατρό και στο ιατρικό του έργο (59).

Η ασθένεια και η χρόνια εγκατάστασή της στο ανθρώπινο σώμα προερχόταν από το θεό. Ήταν μια τιμωρία; Ήταν μια κατάσταση που επέτρεπε ο Θεός ώστε ο άνθρωπος να συνετιστεί και να αλλάξει χαρακτήρα; Η νόσος ερχόταν ως αποτέλεσμα μιας αδικίας; Μιας λογομαχίας; Μιας κλεψιάς; Το σίγουρο είναι ότι εξαιτίας της θεόσταλτης φύσης της αρρώστιας εκτός από πόνο έφερνε μαζί της και μεγάλες τύψεις, ενοχές, φόβο. Συναισθήματα που λειτουργούσαν ως κινητήριος δύναμη έτσι ώστε να επισκεφτεί ο ασθενής το ιερό του θεού για να ικετεύσει για τη θεραπεία του, για να κατευνάσει το μένος των θεών απέναντί του. Έπρεπε η παραβατική πράξη που είχε προκαλέσει την οργή των θεών να ξεχασθεί και να τον συγχωρέσουν οι θεοί. Ο άνθρωπος εκείνης της εποχής, έδινε στη νόσο αυτό τον υπερβατικό χαρακτήρα, διότι είχε πλήρη άγνοια για τη φύση της αρρώστιας. Ο φόβος της άγνοιας ήταν μεγάλος.

Ο ύπνος στο ιερό θα έφερνε θεραπευτικά όνειρα. Πολλές φορές οι ιερείς ενημέρωναν τον ασθενή και τους συνοδούς ότι έπρεπε να είναι υπομονετικοί, δεν

ήταν σίγουρο ότι με την πρώτη ο θεός θα εμφανιζόταν. Ίσως και να έπαιζε ρόλο όσα θυσίαζε ή πρόσφερε ή είχε ήδη προσφέρει στο ναό ο ασθενής, ειδικά στις περιπτώσεις χρόνιας νόσου. Κι όταν τελικά η θεραπεία επιτυχανόταν, οι θεραπευμένοι ένιωθαν την ανάγκη να αφιερώσουν οτιδήποτε στο θεό. Πρόσφεραν αναθήματα και αφιερώματα (Εικόνα 1). Τα θεραπευτικά όνειρα των ασθενών, φέρνουν αβίαστα στη μνήμη, το θεραπευτικό ψυχαναλυτικό πρωτόκολλο του νευρολόγου και ψυχαναλυτή, Sigmund Freud και αργότερα των μαθητών του. Η δημιουργία της ψυχανάλυσης, η θεωρία της ανθρώπινης ψυχής είναι δικό του έργο. Πρόκειται ουσιαστικά για μια διαδικασία επίλυσης ψυχολογικών θεμάτων, τραυμάτων, από την παιδική ηλικία που είχαν απωθηθεί στο ασυνείδητο, εξαιτίας της ανικανότητας αντιμετώπισης και επίλυσης τους τα οποία έφταναν στο σημείο να δημιουργήσουν κλινικά συμπτώματα. Ο ασθενής έφερνε στις συνεδρίες όνειρα τα οποία ανέλυε με το θεραπευτή του (60). Κι ο ασθενής που κοιμόταν στο Άβατον, στο Ασκληπιείο, περίμενε να δει όνειρο ώστε να γίνει καλά.

4.8 Αναθήματα

Εικόνα 1. Ανατομικό ανάθημα, με εγχάρακτη επιγραφή,

Απεικονίζεται το αριστερό σκέλος, ανατομικά φαίνεται το κάτω τμήμα του μηρού, το γόνατο έχει αποδοθεί, μοιάζει σαν να κινείται, φαίνεται καλά ο αστράγαλος, τα δάχτυλα βρίσκονται σε ελαφριά κάμψη, και δεν είναι ένα ιδιαίτερα μυώδες πόδι. Είναι ένα ευχαριστήριο στον Ασκληπιό και στην Υγεία ως ευχαριστήριο για τη θεραπεία ή την αποτροπή μιας άγνωστης πάθησης του αριστερού σκέλους. Ένα ανάθημα με απεικόνιση ποδιού, συνήθως αφιερωνόταν μετά από την ίαση διαφόρων προβλημάτων (αθλητικά ή πολεμικά κατάγματα, αρθρίτιδα, στρεβλοποδία) ή τραύματα που προκλήθηκαν σε αγροτικές εργασίες

Τα αναθήματα (Εικόνες 1,2,3,4) ήταν ανάγλυφα με παραστάσεις ίασης, ένας ύμνος στο θαύμα του θεού Ασκληπιού. Τα πρόσφεραν οι ασθενείς-ικέτες στο θεό ζητώντας την εύνοια του θεού, ή ως ευχαριστήρια προσφορά για την ίαση (Εικόνα 2). Ήταν ή μέλος του σώματος, (μάτι, χέρι, πόδι) ή χειρουργικά εργαλεία που βοήθησαν στην ίαση. Τα συνόδευαν επιγραφές όπου τις χαρακτήριζαν ως *εἰχὴν* (που είχε ήδη εισακουσθεί ή για να εισακουσθεί), ή ως *χαριστήριον* (ευχαριστία που είχε ήδη συντελεστεί), (Εικόνα 3, 4). Όσα αναθήματα ήταν φτιαγμένα από πολύτιμα μέταλλα, είτε χρυσά είτε αργυρά, μετά από καιρό τα έλιωναν στο ναό και εκμεταλλεύονταν το μέταλλο, και τα ονόματα των ασθενών τα έγραφαν πάνω σε στήλες (58).

Εικόνα 2. Ενεπίγραφο Αναθηματικό ανάγλυφο. Αρχαιολογικό μουσείο Πειραιά.

Ο Πυθόνικος με τη γυναίκα του, ευχαριστούν την Αγαθή Θεά για την ίαση του ποδιού του, το οποίο φαίνεται από το ομοίωμα που βρίσκεται στην αριστερή πλευρά και κρέμεται από την οροφή του αναθήματος. Η Θεά απεικονίζεται στο ανάθημα πολύ πιο ψηλή από τους ανθρώπους, μια συνήθη πρακτική στα ανάθηματα.

Εικόνα 3. Ενεπίγραφο αναθηματικό ανάγλυφο.

*Ιερό του ύψιστου θεός στην Πνύκα. Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.
Απεικονίζονται ανάγλυφα δύο γυναικεία στήθη και υπάρχει και η εγχάρακτη
επιγραφή Διονυσία Ὑψίστη/εἰχὴν*

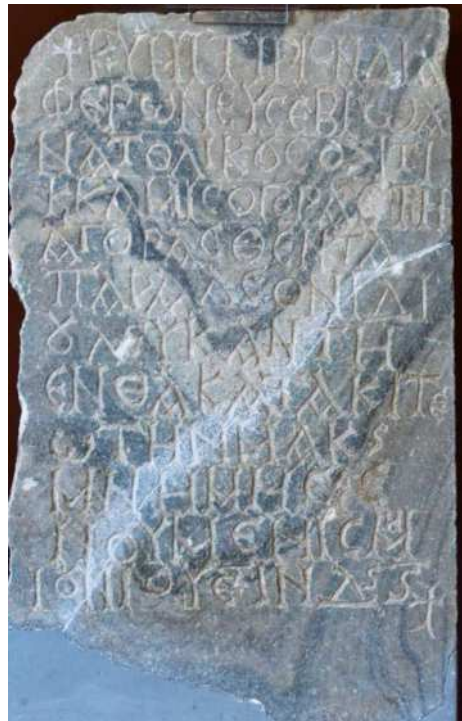

Εικόνα 4.

Ενεπίγραφο αναθηματικό πλακίδιο 2^{ος}-3^{ος} αιώνας μ.Χ.

Ασκληπιείο Πειραιά. Ανάγλυφο ανδρικό μόριο και το κατώτερο τμήμα του υπογαστρίου. Την παράσταση πλαισιώνει πάνω και δεξιά, εγχάρακτη επιγραφή πέντε στίχων: Αγαθή Τύχη| Ἐλευθερίων θε-| ραπευθεῖς ἔνε-| θηκεν| ἐῤῥχην.

Άλλες φορές ήταν επιγραφές, τα γνωστά *ιάματα*, λίστες με αναφορές για τη νόσο και τον τρόπο με τον οποίο θεραπεύτηκαν. Το 2^ο αιώνα τα *ιάματα* αναφέρει ο Πausανίας ο Περιηγητής (61). Ο ρόλος των αναθημάτων, των ιαμάτων, στη λειτουργία των ασκληπιείων, ήταν καθοριστικός. Τα αναθήματα τοποθετούνταν σε επιφανή σημεία και αυτό διότι ήταν ένα είδος προβολής της ποιότητας των υπηρεσιών των ιερέων, του προσωπικού του ναού αλλά και των επιτυχιών, των ερμηνειών των ονείρων (58).

Επιγραφή από το Ασκληπιείο της Αρχαίας Κορίνθου

Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου

4.9 Ιάματα. Επιγραφές Επιδαύρου

Τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία μας δίνουν τις πληροφορίες για τις θεραπείες του Θεού Ασκληπιού από τον 5^ο αιώνα π.Χ. μέχρι το τέλος της αρχαιότητας είναι τριών ειδών. Είναι τα αναθήματα, τα οποία ήδη αναλύσαμε, οι ενεπίγραφες στήλες, οι οποίες διηγούνται το ιστορικό των θεραπειών, διάσημες είναι οι επιγραφές ιαμάτων του Ασκληπιείου της Επιδαύρου. Τελευταίο τεκμήριο αποτελούν οι αναφορές που γίνονται σε κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων.

Τα ιάματα-ιάσεις είναι χαρακτηριστικές επιγραφές οι οποίες διηγούνται τις θαυματουργές ιάσεις, τις οποίες πραγματοποίησε ο θεός. Τα κείμενα αυτά είναι θρησκευτικού χαρακτήρα, τα οποία γέμιζαν με δέος τους πιστούς που τα διάβαζαν και επίσης τους γέμιζαν ελπίδα ότι θα λυθεί το ιατρικό τους πρόβλημα μέσω της θαυματουργής επίδρασης του θεού Ασκληπιού πάνω τους.

Ο Κουρέτας (62), προσπαθώντας να ερμηνεύσει τα Ιάματα του Ασκληπιού στην Επιδαύρο, τα διακρίνει σε τρεις κατηγορίες:

1. Στις πραγματικές θεραπείες, δεν διαφέρουν από τις σημερινές.
2. Στις φανταστικές θεραπείες, οι οποίες είχαν σκοπό να εντυπωσιάσουν τους ασθενείς και να διαφημίσουν τις ικανότητες του θεού
3. Στις θεραπείες δια υποβολής: πρόκειται για ψυχογενείς ή ψυχοσωματικές εκδηλώσεις, των οποίων η θεραπεία έρχεται απότομα, όχι με την πειθώ, αλλά με την συγκίνηση μέσω υποβλητικών μέσων

Υπήρχε μεγάλη διαμάχη ανάμεσα στους μελετητές για τον τρόπο θεραπείας του Ασκληπιού, μέχρι και όταν δημοσιευθήκαν οι επιγραφές του Ασκληπιείου της Επιδαύρου, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα π.Χ. υπήρχε εάν κομμάτι μελετητών σκεπτικιστών που αντιμετώπιζε τη θεραπεία ως πλεκτάνη, απάτη και τεχνάσματα. Υπήρχε μεγάλη διαμάχη και αντίλογος, λέγοντας ότι όπως σε όλες τις θρησκείες υπήρχαν ιστορίες θαυμάτων και ότι αν στο ναό της Επιδαύρου υπήρχαν απατηλές θεραπείες, στα ασκληπιεία της Κω, της Περγάμου, της Κνίδου οι παρατηρήσεις των θεραπευτών, η εξέταση των ασθενών καθώς και η ερμηνεία των ονείρων των ασθενών οδηγούσε στη θεραπεία. Το θαύμα, εξηγήθηκε από τους μελετητές, ως αποτέλεσμα αυθυποβολής, ύπνωσης και υποβολής. Τελικά όλοι κατέληξαν ότι τα

Ασκληπιεία πέρασαν από περιόδους, από την τέλεση θαυμάτων μέχρι την τελική πραγματική επιστημονική γνώση (63-69).

Τα ιάματα είναι σημαντικά και για την Ιστορία της Ιατρικής, μιας και αυτά είναι πιθανό να περιέχουν και συγκεκριμένες θεραπείες εκτός από τη διήγηση του θαύματος. Το 1883, ο Καββαδίας είχε βρει είκοσι θαύσματα (62). Εννέα από αυτά ενώθηκαν και έφτιαξαν τη στήλη Α. στη συνέχεια ανακαλύφθηκαν άλλα επτά τα οποία ενώθηκαν με τα δεκαπέντε τα οποία είχαν ήδη βρεθεί και έφτιαξαν τη στήλη Β. την ίδια περίοδο ανακαλύφθηκαν και τα θαύσματα της στήλης Δ. οι στήλες Β και Δ δημοσιεύθηκαν το 1885, ενώ η Στήλη Γ ανακαλύφθηκε το 1990.

Επιγραφή Α'.

Θεός, Τύχα αγαθά

Ιάματα του Απόλλωνος και του Ασκληπιού

1 (στ. 3-9)

Κάποια γυναίκα που ονομαζόταν Κλεώ ήταν έγκυος για πέντε χρόνια, μέχρι που ήρθε στο ιερό να ζητήσει βοήθεια από το θεό και κοιμήθηκε μέσα στο Άβατο. Μετά βγήκε πολύ γρήγορα από το Άβατο και τον ιερό περίβολο και γέννησε γιο, που αμέσως μόλις γεννήθηκε πλενόταν μόνος του και βάδιζε μαζί με τη μητέρα του. Η Κλεώ για να ευχαριστήσει το θεό αφιέρωσε ανάθημα με την εξής επιγραφή:

«Αξιοθαύμαστο δεν είναι το μέγεθος του πίνακα αλλά η θεία δύναμη, γιατί η Κλεώ πέντε χρόνια κουβαλούσε το βρέφος στην κοιλιά της, μέχρι που κοιμήθηκε μέσα στο Άβατο και τη θεράπευσε ο θεός».

2 (στ. 9-22)

Κάποια Ιθμονίκη από την Πελλήνη ήρθε στο Ιερό για να παρακάλεσε το θεό να αποκτήσει παιδί. Κοιμήθηκε μέσα στο Άβατο και είδε την έξησ οπτασία: Της φάνηκε ότι παρακαλούσε το θεό να αποκτήσει κόρη, και ο θεός της είπε ότι θα μείνει

έγκυος και ότι θα εκπληρώσει και τυχόν άλλη παράκληση της. Αυτή όμως είπε ότι δεν επιθυμεί τίποτε άλλο. Πράγματι έμεινε έγκυος, κουβαλούσε όμως το έμβρυο στην κοιλιά της τρία χρόνια, έως ότου ήρθε ξανά στο ιερό για να παρακαλέσει αυτή τη φορά το θεό να γεννήσει. Κοιμήθηκε στο Άβατο και είδε την εξής οπτασία: Της φάνηκε ότι την ρώτησε ο θεός: «Μήπως δεν έγινε ό,τι είχες ζητήσει και δεν έμεινες έγκυος; Δεν μου είπες όμως ότι ήθελες και να γεννήσεις, και μάλιστα όταν σε ρώτησα αν θέλεις και κάτι άλλο, μου είπες όχι. Τώρα αφού ήρθες ξανά εδώ και με παρακαλās να γεννήσεις, θα σου κάνω κι αυτό το χατίρι». Τότε η γυναίκα βγήκε έξω από το Άβατο και γέννησε αμέσως κόρη.

3 (στ. 22-33)

Ένας άντρας που τα δάχτυλά του χεριού του, εκτός από ένα, ήταν παράλυτα, ήρθε στο θεό για να θεραπευθεί. Παρατηρώντας τους πίνακες (τα αναθήματα των ασθενών που θεραπεύθηκαν) δυσπιστούσε και χλεύαζε. Ενώ κοιμόταν μέσα στο Άβατο, είδε την εξής οπτασία: του φάνηκε ότι παίζει αστραγάλους κοντά στο ναό και, ενώ η πρόκειται να πετάξει τον αστράγαλο, εμφανίστηκε ο θεός, άρπαξε το χέρι του και τέντωσε τα δάχτυλά του· όταν θεός απομακρύνθηκε, ο ασθενής είδε ότι μπορούσε να κουνάει ελεύθερα όλα τα δάχτυλα του. Ο θεός λοιπόν τον ρώτησε αν θα δυσπιστεί και στο μέλλον στο περιεχόμενο των επιγραφών. «Όχι», αποκρίθηκε τούτος, και ο θεός του είπε: «Επειδή προηγουμένως δεν πίστευες τις θεραπείες, που δεν είναι απίστευτα πράγματα, από δω και στο εξής το όνομά σου θα είναι άπιστος». Όταν ξημέρωσε ο άνθρωπος βγήκε από το Άβατο θεραπευμένος.

4 (στ. 33-41)

Κάποια Αθηναία που ονομαζόταν Αμβροσία και ήταν τυφλή στο ένα της μάτι, πήγε στο ιερό να θεραπευθεί. Όταν έφτασε εκεί και χάζευε γύρω, κορόιδευε κάποια από τα ιάματα λέγοντας πως δεν είναι δυνατόν κουτσοί και τυφλοί να θεραπεύονται μόνο με τα όνειρα. Ενώ κοιμόταν μέσα στο Άβατο, είδε την εξής οπτασία: εμφανίστηκε ο θεός και είπε πως θα την κάνει καλά, αλλά έπρεπε να αφιερώσει ένα ασημένιο γουρουνάκι, ως μνημείο της ανοησίας της. Αφού είπε αυτά ο θεός άνοιξε

το βολβό του άρρωστου ματιού και έριξε μέσα κάποιο φάρμακο. Την άλλη μέρα, η γυναίκα βγήκε από το Άβατο υγιής.

5 (στ.41-48)

Ένα βουβό παιδί ήρθε να παρακαλέσει για να βρει την μιλιά του. Αφού έκανε κάποιες προκαταρκτικές θυσίες και ιεροτελεστίες, ο πυροφόρος που υπηρετούσε το ναό απευθύνθηκε στον πατέρα του παιδιού και τον ρώτησε: «αν θεραπευθεί ο γιος σου, υπόσχεσαι να πληρώσεις τα ίατρα μέσα σε ένα χρόνο;» «Υπόσχομαι», είπε ξαφνικά το παιδί και ο πατέρας του έκπληκτος του είπε να επαναλάβει την λέξη. Το παιδί την είπε ξανά, και έτσι έγινε καλά.

6 (στ. 48-54)

Κάποιος Πάνδαρος από τη Θεσσαλία που είχε σημάδια στο μέτωπό του, ενώ κοιμόταν στο Άβατο είδε την έξης οπτασία: ο θεός τύλιξε το μέτωπό του με μία ταινία και του παρήγγειλε, όταν βγει από το Άβατο να τη βγάλει και να του την αφιερώσει στο ναό. Όταν ξημέρωσε, ο άνθρωπος σηκώθηκε και αφαίρεσε την ταινία. Το πρόσωπο του είχε καθαρίσει από τα σημάδια, και αυτός αφιέρωσε την ταινία στο ναό.

7 (στ. 54-68)

Ο Εχέδωρος (που ήταν κι αυτός Θεσσαλός) είχε κι αυτός, όπως κι ο Πάνδαρος, σημάδια στο μέτωπο. Ήρθε στο ιερό έχοντας φέρει μαζί του χρήματα από τον Πάνδαρο για να τα δώσει στο ναό, δεν εκπλήρωσε όμως την παραγγελία αυτή. Την ώρα που κοιμόταν ήδη το παρακάτω όνειρο: ο θεός εμφανίστηκε και τον ρώτησε μήπως είχε χρήματα από τον Πάνδαρο για να τα αφιερώσω στο Ιερό. Ο Εχέδωρος απάντησε αρνητικά, είπε μάλιστα στο θεό πως αν τον θεραπεύσει θα του αφιερώσει ζωγραφική εικόνα. Στη συνέχεια ο θεός του τύλιξε το μέτωπο με την ταινία του Πανδάρου και του παρήγγειλε να βγει από το Άβατο, να βγάλει την ταινία, να πλυθεί σε μία κρίνη και να κοιτάξει τον εαυτό του στο νερό. Όταν

ξημέρωσε, βγήκε τούτος από το Άβατο, αφαίρεσε την ταινία, πάνω στην οποία δεν υπήρχαν πια σημάδια, και είδε πως από το πρόσωπο του όχι μόνο δεν είχαν φύγει τα δικά του, αλλά είχαν προστεθεί και τα σημάδια από την ταινία του Πανδάρου.

8 (στ. 68-71)

Ένα παιδί από την Επίδαυρο που ονομαζόταν Ευφάνης και έπασχε από λιθίαση, κοιμόταν στο Άβατο και νόμισε ότι παρουσιάστηκε μπροστά του θεός και του είπε: «Τι θα μου δώσεις αν σε κάνω καλά;» «Δέκα αστραγάλους», απάντησε το παιδί. Ο θεός γέλασε και είπε πως θα τον θεραπεύσει. Την επόμενη μέρα το παιδί ήταν καλά.

9 (στ. 72-78)

Ένας τυφλός, που το ένα του μάτι είχε μόνο βλέφαρα, προσέτρεξε στο θεό. Κάποιοι στο Ιερό γελούσαν με την πίστη του ότι θα γίνει καλά, παρ' όλο που στο ένα μάτι δεν είχε καν το βολβό αλλά υπήρχε κενό. Ενώ κοιμόταν στο Άβατο, είδε την έξης οπτασία: του φάνηκε πώς ο θεός έφτιαξε κάποιο φάρμακο και το έριξε μέσα στα βλέφαρα του. Την άλλη μέρα έβλεπε και με τα δυο του μάτια.

10 (στ. 79-89)

Κάποιος υπηρέτης που πήγαινε στο ιερό κουβαλώντας διάφορα σκεύη, σε απόσταση δέκα σταδίων από αυτό έπεσε. Όταν σηκώθηκε, είδε πως πολλά από τα πράγματα που κουβαλούσε είχαν σπάσει, ανάμεσα τους και το αγαπημένο αγγείο του κυρίου του. Προσπαθούσε λοιπόν να συναρμολογήσει τα κομμάτια του όταν κάποιος περαστικός που τον είδε του είπε: «Τι παλεύεις, ανόητε, να ξανακολλήσεις ένα αγγείο που ούτε ο Ασκληπιός δεν θα μπορούσε να ξαναφτιάξει;» Όταν άκουσε αυτό, έβαλε πάλι τα κομμάτια μέσα στο σάκο και πήγε στο Ιερό. Εκεί διαπίστωσε πως το αγγείο ήταν εντελώς σώο. Διηγήθηκε στον κύριό του τα όσα είχαν συμβεί, και αυτός αφιέρωσε το αγγείο στο θεό.

11 (στ. 90-94)

Ένας άντρας, ο Αισχίνης, ενώ οι ασθενείς κοιμόνταν ήδη μέσα στο Άβατο, ανέβηκε σ' ένα δέντρο και προσπαθούσε να δει τι γίνεται μέσα σ' αυτό από ένα παράθυρο. Έπεσε όμως σε κάτι παλούκια και πληγώθηκε στα μάτια του. Σε οικτρή κατάσταση κατέφυγε στο θεό και, αφού κοιμήθηκε μέσα στο Άβατο θεραπεύτηκε.

12 (στ. 95-97)

Κάποιος Έφιππος είχε για έξι ολόκληρα χρόνια την άκρη μιας λόγχης μπηγμένη στο μάγουλο του. Κοιμήθηκε στο Άβατο και ο θεός του την έβγαλε και την έδωσε στα χέρια του. Το πρωί ο Έφιππος βγήκε γης από το Άβατο κρατώντας τη λόγχη στα χέρια.

13 (στ. 98-103)

Κάποιον άντρα από την Τορώνη τον μισούσε η μητριά του και του είχε βάλει κρυφά να καταπιεί βδέλλες, μέσα σε ποτό από μέλι και κρασί ανακατεμένο με αλεύρι και τυρί. Ενώ κοιμόταν μέσα στο Άβατο, είδε την έξης οπτασία: ο θεός έσκισε το στήθος του με μαχαίρι, έβγαλε τις βδέλλες, του τις έδωσε και μετά έραψε ξανά το στήθος του. Την άλλη μέρα, βγήκε από το Άβατο υγιής και κρατώντας τις βδέλλες στα χέρια του.

14 (στ. 104-106)

Κάποιος άντρας που είχε πέτρα στο γεννητικό του όργανο, ονειρεύτηκε ότι πλάγιασε με έναν ωραίο νεαρό. Εκσπερμάτωσε στον ύπνο του και έτσι απέβαλε την πέτρα από μέσα του.

15 (στ. 107-110)

Ο Ερμόδικος από τη Λάμψακο, που ήταν παράλυτος, κοιμήθηκε στο Άβατο και τον θεράπευσε ο θεός, του παράγγειλε όμως όταν βγει από εκεί να φέρει στο Ιερό μία πέτρα όσο πιο μεγάλη γίνεται. Αυτός όντως έφερε την πέτρα, που σήμερα βρίσκεται μπροστά στο Άβατο.

16 (στ. 111-112)

Ο Νικάνωρ ήταν κουτσός. Ενώ καθόταν στο ιερό, ένα παιδί άρπαξε την μαγκούρα του και εξαφανίστηκε. Ο Νικάνωρ σηκώθηκε να το κυνηγήσει και έτσι έγινε καλά.

17 (στ. 113-119)

Έναν άνθρωπο τον θεράπευσε φίδι από πληγή που είχε στο δάχτυλο του ποδιού του. Σε κακή κατάσταση έφτασε αυτό στο Ιερό, πονώντας πολύ, και οι υπηρέτες τον μετέφεραν μέσα στο Άβατο και τον έβαλαν κάπου να καθίσει. Όταν αποκοιμήθηκε, ένα φίδι που βγήκε από το Άβατο τον θεράπευσε με τη γλώσσα του, και έπειτα μπήκε και πάλι μέσα σ' αυτό. Όταν ο ασθενής ξύπνησε και κατάλαβε ότι είναι καλά, είπε πως είχε δει σε όνειρο έναν ωραίο νεαρό να βάζει κάποιο φάρμακο πάνω στο πόδι του.

18 (στ. 120-122)

Κάποιος τυφλός από την Αλική, που ονομαζόταν Αλκέτης, είδε σε όνειρο πως ο θεός άνοιξε τα μάτια του με τα δάχτυλα του και είδε τότε πρώτα τα δέντρα του Ιερού. Την άλλη μέρα βγήκε από το Άβατο υγιής.

19 (στ. 122-125)

Κάποιος Ηραιεύς από τη Μυτιλήνη δεν είχε καμιά τρίχα στο κεφάλι του αλλά πολλές στο γένι του, και ντρεπόταν γιατί τον κορόιδευαν. Γι' αυτό ήρθε στο Ιερό, κοιμήθηκε στο Άβατο και ο θεός άλειψε το κεφάλι του μ' ένα φάρμακο και απέκτησε μαλλιά.

20 (στ. 125-126)

Κάποιο τυφλό παιδί από την Ερμιόνη το θεράπευσε ένα από τα σκυλιά του Ιερού.

Αναφορές στα κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Οι συγγραφείς από τους οποίους μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες για τις θεραπευτικές λειτουργίες των Ασκληπιείων και την επίδραση που είχε ο θεός Ασκληπιός στους ανθρώπους είναι κυρίως δύο. Πρώτος είναι ο Αριστοφάνης. Είναι ο πιο παλιός μάρτυρας των θεραπειών του θεού Ασκληπιού και ο Πλάυτος που ακολουθεί ένα ελληνικό πρότυπο του 3^{ου} αιώνα π.Χ. Ο ένας ασχολείται με τα γεγονότα της Αθήνας και ο άλλος με τα όσα συνέβαιναν στο ναό της Επιδαύρου. Βέβαια δεν μπορούμε να πούμε ότι οι πηγές αυτές πληρούν τα επιστημονικά κριτήρια τα οποία μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε διότι δεν στερούνται από ποιητική φαντασία. Υπάρχουν ορισμένα στοιχεία στους λόγους του Αριστείδη για το θεό του Ασκληπιού αλλά και εκεί υπάρχουν μειονεκτήματα διότι ο Αριστείδης ήταν ένας ιδιαίτερα πιστός οπαδός του θεού και όποιος κύριος εξυμνεί το θεό, δείχνοντας την βαθιά θρησκευτική του πίστη και όχι κρίνοντας αντικειμενικά τους τρόπους με τους οποίους θεραπεύει ο θεός Ασκληπιός (69).

4.10 Ο Ασκληπιός και ο Αριστοφάνης

Στο έργο του Αριστοφάνη, Πλούτος (388 π.Χ.) (70), ο πρωταγωνιστής Χρεμύλος, γεωργός, συναντά στο δρόμο του τον γέροντα και τυφλό θεό Πλούτο και αποφασίζει να τον βοηθήσει να ξαναβρεί το φως του. Τον έχει τυφλώσει ο Δίας για να μην διακρίνει τους αγαθούς από τους φαύλους. Οδηγεί τον θεό Πλούτο στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου, για να θεραπευτεί, έτσι να μπορεί να βλέπει σε ποιον διανέμει τα αγαθά και να προτιμά τους καλούς ανθρώπους. Ο Αριστοφάνης περιγράφει με το δικό του τρόπο όλα όσα γίνονταν στο ασκληπιείο με τους διάφορους ασθενείς που έφθαναν εκεί και που κοιμούνται το βράδυ για να εμφανισθεί ο θεός στον ύπνο και να τους θεραπεύσει. Με μεγάλη λεπτομέρεια

αναφέρεται στο έργο από τον Αριστοφάνη, στο πώς ο Ασκληπιός θεράπευσε τον Πλούτο.

Καρίων:

«κι εκείνος έφερε ολόγουρα ήσυχα-ήσυχα
Εξετάζοντας όλους τους αρρώστους.
Έπειτα ένα παιδί του έφερε ένα πέτρινο γουδί
Κι ένα γουδοχέρι κι ένα κουτί»

Γυναίκα

«Πέτρινο;»

Καρίων

«Όχι δεν ήταν πέτρινο το κουτί».

Γυναίκα

«Κι εσύ πώς ρο είδες, βρε κακοχρόνο νάχεις,
Αφού λες πως ήσουν σκεπασμένος»

Καρίων

«από μέσα απ' το σκέπασμά μου,
γιατί είχε όχι λίγες τρύπες, μα το Δία.

Πρώτα πρώτα για το Νεοκλείδη

Άρχισε να τρίβει ένα φάρμακο για κατάπλασμα

Κι έβαλε τρία κεφάλια σκόρδα τηνιακά,

έπειτα τα κοπάνισε μέσα στο γουδί,

ανακατώνοντας μαζί γάλα από σκιλλοκρέμμυδα και σχίνο.

Ύστερα αφού τα μούσκεψε με σφήττιο ξίδι,

Του μπλάστρωσε τα βλέφαρα, γυρίζοντάς τα ανάποδα,

Για να πονέσει πιο πολύ.

Και κείνος κλαίγοντας και φωνάζοντας

Πετάχτηκε να φύγει.

Μα ο θεός γελώντας του είπε:

Εδώ τώρα κάθισε μπλαστρωμένος,

Για να σ' εμποδίσω να κάνεις ψεύτικους όρκους στη συνέλευση»

Γυναίκα

«Πόσο αγαπάει την πόλη ο Θεός, και τι σοφός που είναι!»

Καρίων

«Υστερα πήγε και κάθισε δίπλα στον Πλούτωνα,

και πρώτα του έπιασε το κεφάλι,

έπειτα παίρνοντας μια καθαρή πετσέτα,

του σκούπισε τα βλέφαρα.

Και η Πανάκεια με ένα κόκκινο πανί

του σκέπασε το κεφάλι και όλο το πρόσωπο.

Κατόπιν ο θεός σφύριξε.

Βγήκαν λοιπόν δυο φίδια από το ναό,

πελώρια σε μάκρος»

Γυναίκα

«Πω πω, θεούλη μου!»

Καρίων

«Αυτά χώθηκαν ήσυχα κάτω απ' το κόκκινο πανί

κι έγλειφαν τα βλέφαρα, καθώς μου φαινόταν.

και πριν να πιείς κυρά μου,

δέκα ποτήρια κρασί,

ο πλούτος σηκώθηκε απάνω και έβλεπε.

Κι εγώ χτύπησα παλαμάκια απ' τη χαρά μου

Και ξύπνησα τον αφέντη.

Κι ο θεός αμέσως έγινε άφαντος

Κι αυτός και τα φίδια

μέσα στο ναό.

Κι όσοι ήταν κοντά του πλαγιασμένοι

να' βλέπες πως φιλούσαν τον Πλούτο

κι όλη τη νύχτα αγρύπνησαν,

όσο που έφεξε η μέρα.

Εγώ δόξαζα το θεό πάρα πολύ,

Που έκαμε γρήγορα τον Πλούτο να βλέπει...»

Γυναίκα

*«Πόση μεγάλη δύναμη έχεις,
Αφέντη βασιλιά Ασκληπιέ!»*

Ήταν μια συνήθης τακτική των ασθενών ικετών, να αφιερώνουν ανατομικά αναθήματα, τα οποία αναπαριστούσαν τα προσβεβλημένα μέλη του σώματος τους, και ήταν η επιβεβαίωση της θεραπείας τους από το θεό. Βέβαια αυτά τα ανατομικά αναθήματα, ορισμένοι τα πήγαιναν στον ναό πριν τη θεραπεία τους, έτσι ικέτευαν το θεό για θεραπεία (24). Στη σημερινή εποχή, πάνω σε θρησκευτικές εικόνες, υπάρχουν ανθρώπινα μέλη, όπως χέρι, πόδι, μάτι, τάματα των πιστών που προσεύχονται για την ίαση του προβλήματός τους.

4.11 Χειρουργικές Επεμβάσεις

Η κατασκευή των χειρουργικών ιατρικών εργαλείων γινόταν με χύτευση και σφυρηλάτηση. Οι τεχνίτες που ασχολούνταν με τη δημιουργία τους ήταν πολύ υψηλού επιπέδου και ιδιαίτερα εξειδικευμένοι. Τα ιατρικά εργαλεία τα οποία ανακαλύφθηκαν σε ανασκαφές στα Ασκληπιεία, αλλά και σε θεραπευτικά σπήλαια αλλά και σε χώρους που λειτουργούσαν ως ιατρεία, είναι η απόδειξη ότι η Ιατρική στην αρχαία Ελλάδα, ένα μεγάλο αριθμό εργαλείων, τα οποία όχι μόνο εμφανίζουν πολλές ομοιότητες με τα σύγχρονα εργαλεία, αλλά αρκετά από αυτά σαν σχήμα είναι ακριβώς τα ίδια με τα αντίστοιχα σύγχρονα. Οι χειρουργικές λαβίδες, οι οποίες ονομάζονταν *σαρκολάβοι*, για παράδειγμα είναι ίδιες με τις σύγχρονες (52). Οι καθετήρες της ουροδόχου κύστης στην αρχαιότητα ήταν μολύβδινοι και εύκαμπτοι ώστε να προσαρμόζονται στις καμπές της ουρήθρας. Υπήρχαν ειδικά χειρουργικά όργανα για την επέμβαση του καταρράκτη, την εξαγωγή βελών, την ενδοσκοπική αφαίρεση των αιμορροΐδων, την εκτομή των συριγγίων, την αφαίρεση των δοντιών (οδοντάγρες). Επίσης για το γράψιμο του δέρματος χρησιμοποιούνταν ειδικές βελόνες και αγκήρες (παραμάνες), ενώ για την αιμόσταση χρησιμοποιούνταν καυτήρια (55).

Τα άγκιστρα και οι λαβίδες είναι ακριβώς τα ίδια με τα σύγχρονα. Οι ουροκαθετήρες απλά άλλαξαν σύσταση και φτιάχνονται από πλαστικό ενώ στην αρχαία Ελλάδα ήταν από ορείχαλκο ή από μολύβι για να παίρνει τη μορφή της

ουρήθρας. Στη Μυκηναϊκή Περίοδο έγινε η πρώτη κρανιοανάτρηση στην Ευρώπη. Ανακαλυφθήκαν κεφαλοτρύπανα, μηνιγγοφύλακες, μητροσκόπια, λαβίδες, καθετήρες και χιλιάδες άλλα που διατήρησαν επί δυόμιση χιλιάδες χρόνια όχι μόνο το σχήμα αλλά και το ίδιο όνομα.

Οι αρχαιολογικές έρευνες ανακάλυψαν συλλογές από χειρουργικά εργαλεία (Εικόνα 1,2,3). Στην Εικόνα 3. βλέπουμε και το εργαλείο όπου γινόταν η κρανιοανάτρηση ή τρυπανισμός. Τα πρώτα εργαλεία που βρέθηκαν στις ανασκαφές, χρονολογούνται το 1000 π.Χ. Το κεφαλοτρύπανο το 2^ο π.Χ. αιώνα, το οποίο βρέθηκε στο Δίον, είναι όμοιο με το σημερινό, απλά τότε ήταν χειροκίνητο, ενώ σήμερα είναι ηλεκτροκίνητο. Βέβαια ο τρυπανισμός, η διάνοιξη οπής (τρύπας) στην κρανιακή κάψα με χειροκίνητο τρυπάνι είναι η πρώτη και μοναδική νευροχειρουργική επέμβαση στους προϊστορικούς χρόνους. Οι ερευνητές έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι τρυπανισμοί γίνονταν είτε για θεραπευτικούς λόγους σε ζώντα άτομα είτε για τελετουργικούς, θρησκευτικούς λόγους σε νεκρούς. Οι θεραπευτικοί γίνονταν σε περιπτώσεις διαβρώσεων των οστών του κρανίου (από όγκους, μυκώσεις), ανατομικές παραλλαγές (μέγεθος, σχήμα φυσιολογικών τρημάτων, πάχος βρεγματικών οστών) (71).

Οι πρώτες νευροχειρουργικές επεμβάσεις στον ελληνικό χώρο ανάγονται στην *Μινωική εποχή* (ανδρικό κρανίο που χρονολογήθηκε ότι ανήκει στην εποχή του χαλκού, βρέθηκε στις Αρχάνες, είχε δυο συμμετρικές τρύπες σε σχήμα τόξου, κύκλου στην περιοχή και των δύο βρεγματικών οστών). Στην *Μυκηναϊκή εποχή* τα ευρήματα δείχνουν ότι οι επαγγελματίες χειρουργοί κατείχαν καλά την τεχνική των κρανιοανατρήσεων-κρανιοεκτομών, προσδιορίζουν δε και τις ρευματολογικές ενδείξεις, (*κρανίο των Μυκηνών*), με αποδείξεις ότι έγιναν σε ζώντα άτομα, (*κρανίο του Άργους*), σε άτομα μετά το θάνατό τους. Ταυτόχρονα ανευρέθηκαν και τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν (λίθος τριγωνικού σχήματος σαν μαχαίρι, στερεωμένο σε ξύλινη λαβή – μπρούτζινο μαχαίριον- διατρητήρες-πριόνια-σκαρπέλο-σφυρί-δόντι καρχαρία-αιχημηρό όστρακο-τεμάχιο υάλου-στρογγυλό τρυπάνι) ανάλογα με την εποχή που πραγματοποιούσαν τους τρυπανισμούς. Οι τρυπανισμοί ήταν δυο ειδών, οι θεραπευτικοί και οι τελετουργικοί για θρησκευτικούς λόγους. Διακρίνουμε τρυπανισμούς μονήρεις, πολλαπλούς, από τη

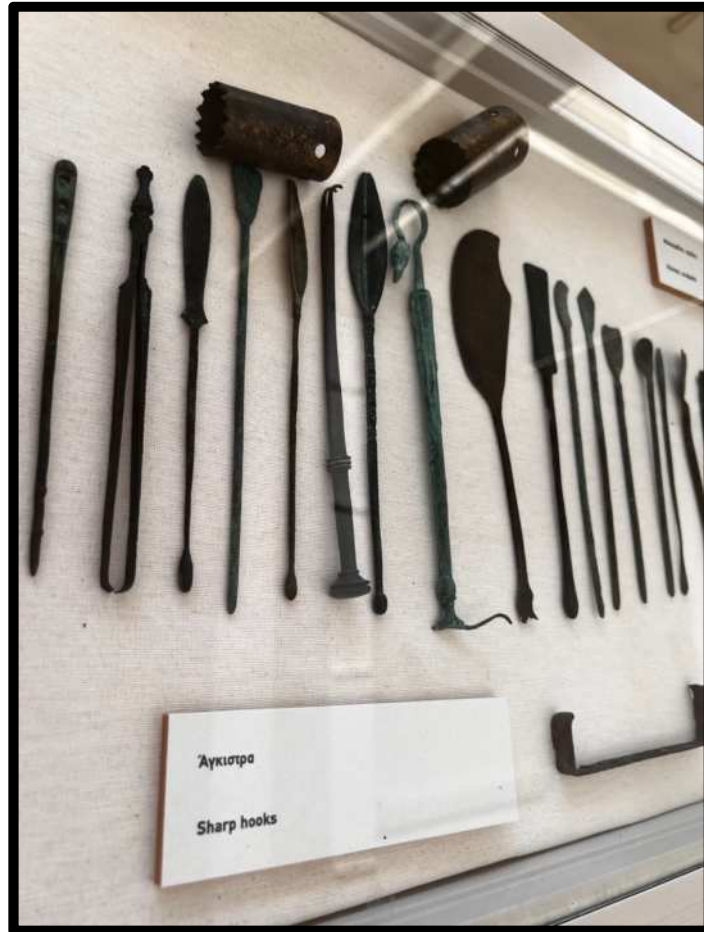
μια ή και από τις δυο πλευρές του κρανίου. Οι σπές είναι κυκλικές ή ωσειδείς, 4 με 5 εκατοστά μέχρι και 13 (72-74).

Εικόνα 1. Λαβήδες

Εικόνα 2. Μήλες

Εικόνα 3. Άγκιστρα. Ιπποκράτειο Ίδρυμα Κως

4.12 Οι βιβλιοθήκες στα Ασκληπιεία

Τα πιο ονομαστά ασκληπιεία ήταν της Επιδαύρου, της Κω, της Τρίκκης, των Αθηνών, της Περγάμου, της Κνίδου. Τα Ασκληπιεία, ιδιαίτερα τα μεγάλα, εκτός από τους χώρους για τη στέγαση των ασθενών, το ιερό, τα θέατρα, το γυμνάσιο, ιππόδρομο στέγαζαν και τις Ιατρικές σχολές. Σε αυτές αναφέρονται σε αρχαία κείμενα, κυρίως της Κυρήνης, της Ρόδου, της Κνίδου και της Κω.

Οι «πρώτες βιβλιοθήκες» δημιουργήθηκαν για πρακτικούς λόγους (75). Οι ασθενείς θεραπεύονταν με τη διαδικασία της εγκοίμησης, στο Άβατον, εκεί ο Ασκληπιός, μέσω του ονείρου έδινε την κατάλληλη θεραπεία στον άρρωστο μέσω ενός ονείρου. Θα μπορούσαμε να κάνουμε μια παρομοίωση, να πούμε δηλαδή ότι έμοιαζε με

συνταγογράφηση, η οποία στη συνέχεια γραφόταν πάνω σε λίθινες πλάκες. Σε αυτές αναφέρεται ο Πausanias (41) αλλά αυτές ανακαλύφθηκαν από τους αρχαιολόγους στις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στο ασκληπιείο της Επιδαύρου.

*“...στήλαι δε ειστήκεσαν εντός του περιβόλου το μεν αρχαίον
Και πλέονες, επ’ εμού δε εξ λοιπαί Ταύταις εγγεγραμμένα
Και ανδρών και γυναικών εστίν ονόματα ακεσθέντω*

*Υπό του Ασκληπιού, προσέτι δε και νόσημα ότι έκαστος
Ενόσησε και όπως ιάθη γέγραπται δε φωνή τη Δωρίδι”*

Οι λίθινες αυτές συνταγές του θεού προς τον άρρωστο, η θεραπεία που δινόταν μέσω της εγκοίμησης μπορούμε να υποθέσουμε ότι αποτελεί μια ιατρική βιβλιοθήκη, η οποία έχει μεγάλη σημασία σε κάθε ασκληπιείο. Ο Ιπποκράτης σπούδασε Ιατρική όχι μόνο δίπλα στον πατέρα του και στον δάσκαλό του τον Ηρόδοτο, αλλά σπουδάζοντας και μελετώντας στο Ασκληπιείο της Κω. Η βιβλιοθήκη της ιατρικής σχολής της Κω, μαζί με τα συγγράμματα του Ιπποκράτη, αποτελούν το *Corpus Hippocraticum*. Ο κύριος όγκος αυτού του έργου ανήκει στον 4^ο και 5^ο αιώνα. Ήδη από τον 3^ο αιώνα π.Χ, ο Ταναγραίος Βακχείος επιχείρησε μέσα από ένα γλωσσάριο να ξεχωρίσει τα πρωτότυπα, κατά την άποψή του, ιπποκρατικά συγγράμματα. Το γεγονός ότι ο Ιπποκράτης απέκτησε ιατρικές γνώσεις μελετώντας και τα αρχαία κείμενα αποδεικνύεται από τις γραπτές μαρτυρίες που σχετίζονται με την βιβλιοθήκη της Κνίδου (59).

4.13 Η βιβλιοθήκη του Ασκληπιείου της Περγάμου

Η βιβλιοθήκη του ασκληπιείου της Περγάμου λειτούργησε από τις αρχές του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Η λατρεία του Ασκληπιού στην Πέργαμο χρονολογείται από την εποχή του Αρχία του Περγαμηνού τον 3^ο αιώνα π.Χ. Το ασκληπιείο χρειαζόταν να οργανώσει ένα ειδικό χώρο για τη φύλαξη βιβλιολογικού υλικού, με σκοπό τον εφοδιασμό των ασθενών που διέμεναν, καθώς και των θεραπόντων, με κείμενα

σχετικά με τη φαρμακολογία και την Ιατρική. Το ασκληπιείο της Περγάμου βρισκόταν έξω από την πόλη, ήταν ένα συγκρότημα που περιβαλλόταν από στοές και προαύλια, και ο κύριος ναός ήταν αφιερωμένος στον Δία-Ασκληπιό. Η βιβλιοθήκη βρισκόταν στο βορειοανατολικό τμήμα του συγκροτήματος του ασκληπιείου. Χορηγός της βιβλιοθήκης ήταν μια γυναίκα, εύπορη, ανώτερης κοινωνικής τάξης, η Φλαβία Μελιτηνή. Ο ρόλος της δωρεάς δεν είναι γνωστός, βέβαια η Φλαβία Μελιτηνή, μνημονεύεται σε δυο μόνο επιγραφές. Στην αναθηματική των αρχόντων του Δήμου και σε μια κτητορική στη βάση του αγάλματος του θεοποιημένου Ανδριανού που κοσμούσε την αίθουσα βιβλιοθήκη. Είναι πιθανό να υποδηλώνει ότι η βιβλιοθήκη εγκαινιάστηκε κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του αυτοκράτορα στην Πέργαμο, το 123 π.Χ. (75).

4.14 Ιατρικές σχολές πριν τον Ιπποκράτη

Σχολή της Κνίδου, μικρά Ασία, 7^{ος} αιώνας π.Χ. στη σχολή ένας μεγάλος αριθμός χειρουργικών επεμβάσεων πραγματοποιούνταν από τους ιατρούς. «Κνίδαι Γνώμαι» είναι ένα σύγγραμμα στο οποίο περιγράφουν με λεπτομέρειες ένα μεγάλο αριθμό νόσων και θεραπειών. Εκπρόσωποι της σχολής ήταν: ο Κτησίας, ο Ευρυφών, ο Ηρόδικος. Η Κνίδος βρίσκεται στα μικρασιατικά παράλια, σε κοντινή απόσταση με την Κω. Οι σχέσεις και οι επαφές ήταν πολύ στενές. Πιθανώς η σχολή να ήταν παλαιότερη της Κω, έδινε μεγάλη βαρύτητα στη διερεύνηση των κλινικών συμπτωμάτων, για τη θεραπεία χρησιμοποιούσαν δοκιμασμένες μεθόδους (2, 22, 23).

Σχολή της Κω, 6^{ος} αιώνας. Ο κύριος εκπρόσωπος της σχολής ο Ιπποκράτης και οι Ασκληπιάδες.

Σχολή του Κρότωνα, 5^{ος} αιώνας π.Χ. ιδρυτής της σχολής ήταν ο Πυθαγόρας, ο πρώτος που ασχολήθηκε με την Ανατομία και τη Φυσιολογία.

Κεφάλαιο 5. Η Νοσηλευτική στα Ασκληπιεία

Τα Ασκληπιεία σταδιακά και καθώς εξελίσσονταν μέσα στην πάροδο των χρόνων εξαιτίας της μεγάλης επισκεψιμότητας που είχαν άρχισαν να διαμορφώνουν ένα κοινό τρόπο λειτουργίας αλλά και κατασκευής. Οι άνθρωποι που δούλευαν στα ιερά θεραπευτήρια ήταν πολλοί και με αρκετές και διαφορετικές αρμοδιότητες. Οι ασθενείς που πήγαιναν στα Ασκληπιεία ήταν είτε μικρής είτε μακράς νοσηλείας, έτσι οι θεραπείες ήταν διαφορετικές και απαιτούσαν και μια εξειδίκευση.

Ο Γεράσιμος Ρηγάτος, έχει κάνει μεγάλη έρευνα για την εξέλιξη της Νοσηλευτικής μέσα στα χρόνια. Στο βιβλίο του, «Ιστορία της Νοσηλευτικής, από την Φιλάνθρωπη τέχνη, στην επιστήμη», αναφέρει λεπτομέρειες για τη λειτουργία των Ασκληπιείων (76).

Επικεφαλής του Προσωπικού των Ασκληπιείων ήταν ο Πρωθιερέυς ή Μέγας ιερέυς, ενώ βοηθός του στις Ιατρικές εργασίες ήταν ο Πυρφόρος. Επίσης πολλοί Ιερομνήμονες με εξειδικευμένες γνώσεις αλλά οι περισσότεροι ήταν θεράποντες. Ανάμεσα στους Ιερομνήμονες υπήρχαν εξειδικευμένοι στην υδροθεραπεία, στη μαλαξιοθεραπεία καθώς και νοσηλευτές του Θεραπευτηρίου. Ήταν άνθρωποι λοιπόν με εξειδίκευση στις επιστήμες υγείας εάν θέλουμε να κάνουμε μια αντιπαραβολή με τις σημερινές ειδικότητες, ήταν φυσικοθεραπευτές, ήταν νοσηλευτές.

Η λέξη θεράπων προέρχεται από το ρήμα θεραπεύω, και σημαίνει τον εταίρο, τον ακόλουθο, αυτόν που προσφέρει τις υπηρεσίες του, η αρχική ερμηνεία ήταν υπηρετώ. Ο Αραβαντινός, αναφέρει ότι ανάμεσα στους ιερείς των Ασκληπιείων υπήρχαν και ιερείς νοσοκόμοι που ανήκαν στην τάξη των «Ζακόρων» ή «Νακόρων». Οι λέξεις αυτές χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα για να δηλώσουν τους ανθρώπους που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στους ναούς.

Μόνωτο κύπελλο α΄ μισό 1^{ου} αιώνα μ.Χ.

Εθνικό μουσείο Κοπεγχάγης

Ο Φιλοκτήτης καθισμένος σε βραχώδες έξαρμα υποβασταζόμενος από ένα σύντροφό του, δέχεται τις πρώτες βοήθειες. Τον έχει τσιμπήσει φίδι. Διακρίνεται ότι ο σύντροφός του ετοιμάζεται να πλύνει και να καθαρίσει την πληγή. Διακρίνεται και ένας ακόμη σύντροφος που κρατά λεκανίδα με νερό για τον καθαρισμό της πληγής.

Η σύγχρονη Νοσηλευτική, θεωρεί την Ιπποκρατική Ιατρική, ως πρόδρομό της. Ο Ιπποκράτης ο μεγαλύτερος γιατρός όλων των εποχών, ήταν εκείνος που έθεσε τα θεμέλια και της νοσηλευτικής φροντίδας του ασθενή. Ήταν εκείνος που δίδαξε και έθεσε τους τρόπους νοσηλείας, τους κανόνες, τις απαγορεύσεις, τις μεθόδους καλής ανάρρωσης και αποκατάστασης της υγείας, ειδικά για τους κληήρεις ασθενείς. Στα συγγράμματα του Ιπποκράτη (77), ο όρος και οι έννοιες της νοσηλευτικής αναφέρονται με πολλές λεπτομέρειες. Ιδιαίτερη μνεία στο έργο του έχει η διατροφή του ασθενή, ο καθαρός αέρας, η άσκηση και γενικότερα η υγιεινή. Αφαίρεσε τη φροντίδα των ασθενών από τους δούλους και την ανέθεσε σε σπουδαστές της Ιατρικής. Η Λανάρα, κάνοντας αναφορές στον Πλάτωνα, υποστηρίζει ότι η Ιατρική ήταν χωρισμένη σε κλάδους τη Φαρμακευτική, τη

Χειρουργική, τη Βοηθητική, και τη Νοσογνωμική. Η Βοηθητική, αποτελεί σήμερα τη Νοσηλευτική.

Η Ιατρική και η Νοσηλευτική είχαν την ίδια αφετηρία με στόχο την αντιμετώπιση της νόσου και την ευημερία του ασθενή (78). Και ενώ η Ιατρική προχώρησε και εξελίχθηκε σε επιστήμη και τέχνη, η Νοσηλευτική παρέμεινε οικογενειακή υπόθεση, σαν παροχή φροντίδας στα ασθενούντα μέλη της οικογένειας, καθ' όλη την προχριστιανική εποχή.

Η συζήτηση που υπάρχει ανάμεσα στους ερευνητές είναι στο γιατί δεν υπάρχουν στοιχεία και αναφορές στα αρχαία κείμενα ή στις αρχαιολογικές ανασκαφές σχετικά με τη φροντίδα των ασθενών, και τη Νοσηλευτική γενικότερα. Η απάντηση που δίνεται είναι ότι στη φροντίδα του ασθενή εμπλέκονταν οι γυναίκες και οι δούλοι. Ο ρόλος των γυναικών στην αρχαία Αθήνα είναι ιδιαίτερα περιορισμένος, και ο χώρος δράσης της είναι το σπίτι της. Οι γυναίκες δεν ασχολούνταν με τα κοινά, δεν είχαν λόγο και άποψη στην πολιτική ζωή του τόπου. Η φροντίδα είναι ένα έμφυτο χαρακτηριστικό της γυναικείας φύσης, και η νοσηλευτική φροντίδα ήταν εσωτερική υπόθεση της οικογένειας και ιδιαίτερα των γυναικών αυτής. Το κοινωνικό πλαίσιο ήταν εκείνο που δεν άφησε στοιχεία για την εύρεση στοιχείων της νοσηλευτικής φροντίδας (79, 80).

Θεσσαλικό μαρμάρινο αναθηματικό ανάγλυφο. 4^{ος} αιώνας π.Χ.

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθήνα.

*Η πιστή οικονόμος του Οδυσσέα Ευρύκλεια αναγνωρίζει τον κύριό της, ενώ πλένει
το
σημαδεμένο πόδι του.*

Κεφάλαιο 6. Γυναίκες Ιατροί

Η Antje Krug (81), λέει ότι ο ρόλος των γυναικών δεν ήταν τόσο περιθωριοποιημένος και για να μπορέσει να στηρίξει την άποψη της, λέει ότι οι γυναίκες ασχολούνταν με τη γυναικολογία και τον τοκετό, ότι ήταν κυρίως μαίες. Ο τοκετός ήταν πάντα ένα καθοριστικό γεγονός και δε λείπουν οι προκαταλήψεις, οι δεισιδαιμονίες, οι θεϊκές παρεμβάσεις. Το σίγουρο είναι ότι εκείνη την εποχή ήταν γυναικεία υπόθεση.

Σε ένα επιτύμβιο ανάγλυφο του 4^{ου} αιώνα π.Χ. από τις Αχαρνές της Αττικής, απεικονίζεται η μαία Φανοστράτη, ανάμεσα από παιδιά.

Επιτύμβια στήλη της Φανοστράτης 4^{ος} αιώνας π.Χ.

Εθνικό αρχαιολογικό μουσείο Αττικής

Απεικονίζεται μαία και γιατρός.

Η στήλη γράφει:

*Μαῖα και ἰατρός Φανοστράτη ἐνθάδε κεῖται,
[ο]ῖθενί λυπη(ρ)ά, πῶσιν δε θανοῖσα ποθεινή.*

*Μαία και ιατρός Φανοστράτη ἐδῶ αναπαύεται,
δεν ἔχει προκαλέσει πόνο σε κανέναν και ἔχοντας πεθάνει,
λείπει σε ὅλους.*

Εἶναι ἓνα ἀπὸ τα τεκμήρια κατηγοριοποίησης ὡς επαγγελματίας μαία και ιατρός. Το ταφικό μνημεῖο βρέθηκε στο Μενίδι της Αττικής, την αποκαλεῖ μαία και ιατρό και επαινεί τη φήμη της στη θεραπεία. Το δεύτερο τεκμήριο, βρέθηκε στο Ασκληπιεῖο των Αθηνῶν και μνημονεύει τη θεραπεία της Λυσιμάχης, μιας γυναίκας ἀπὸ τον Χολαργό. Εἶναι ἡ μόνη γυναίκα ιατρός, με επιγραφικά στοιχεία του 4^{ου} αἰῶνα και σχεδόν για δυο αἰῶνες μετὰ, ὅταν και ἄλλες γυναίκες γιατροί ἔκαναν την εμφάνισή τους.

*«Μαῖα και ἰατρός Φανοστράτη ἐνθάδε κεῖται,
[ο]ῖθενί λυπη(ρ)ά, πῶσιν δε θανοῖσα ποθεινή».*

*«Μαία και ιατρός Φανοστράτη ἐδῶ αναπαύεται,
δεν ἔχει προκαλέσει πόνο σε κανέναν και ἔχοντας πεθάνει,
λείπει σε ὅλους».*

Στοιχεία και αποδείξεις ὑπαρξης γυναικῶν ιατρῶν εἶναι σπάνιες. Οι γυναίκες δεν αναφέρονται στο Ἱπποκράτειο Σῶμα, δεδομένου ὅτι το Corpus ἦταν το πρωταρχικό κείμενο της εποχής. Ορισμένες φορές μαίες κυρίως ἢ ανώνυμες, ἀτιτλες γυναίκες αναφέρονται, οι γυναίκες δούλευαν μόνο με γυναίκες και με παιδιά. Οι γυναίκες θεραπευτές ἦταν υποτιμημένες και υπο εκπροσωποῦνταν σε μια κοινωνία οπου βασιζόταν στις γυναίκες για τη φροντίδα στο σπίτι.

Ασκληπιείο των Αθηνών

6.1 Αφιέρωση αγάλματος στην Φανοστράτη

Το δεύτερο σημαντικό στοιχείο που ανακάλυψε η ανασκαφή ήταν ένα αντικείμενο που αναφέρει μια γυναίκα θεραπευτή που ονομάζεται, και πάλι, Φανοστράτη. Είναι σημαντικό ότι το αντικείμενο βρέθηκε σε διαφορετική τοποθεσία από το προηγούμενο. Πρόκειται για ένα άγαλμα το οποίο έχει σήμερα χαθεί και βρέθηκε η αφιερωματική επιγραφή, στο Ασκληπιείο στη νότια πλαγιά της Ακρόπολης στην Αθήνα. Χρονολογείται στα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ. αν και το άγαλμα έχει χαθεί και η επιγραφή είναι κατεστραμμένη, η ύπαρξη του είναι σημαντική για την κατανόηση της έκτασης της ιατρικής πρακτικής της Φανοστράτης. Τόσο η επιγραφή όσο και τα ταφικά μνημεία βρίσκονταν σε δημόσιους χώρους όπου οι άνθρωποι μπορούσαν να τα επισκεφτούν και να δουν τη σημασία της Φανοστράτης για την κοινότητα. Επίσης η αφιέρωση ενός αγάλματος στο Ασκληπιείο ήταν σπάνια, και αποτελούσε μεγάλη τιμή για τους γιατρούς. Επίσης αποδεικνύει ότι οι γυναίκες θεραπευτές ήταν σεβαστά πρόσωπα στην κοινωνία και παρόλο που προφανώς ήταν λίγες η συνεισφορά τους στην εξέλιξη της ιατρικής τέχνης εκτιμήθηκε (82).

Κεφάλαιο 7. Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου

Ο Παναγής Καββαδίας, ο ιδρυτής του μουσείου της Ακρόπολης, ξεκίνησε το 1881, στην Επίδαυρο ανασκαφές, αποτέλεσμα των οποίων ήταν ευρήματα ανεκτίμητης αξίας. Στο βιβλίο που έχει γράψει για το Ασκληπιείο γράφει:

«Όλη η Επιδαύρια ήταν ιερή περιοχή του Ασκληπιού. Στην ίδια την πόλη των Επιδαυρίων υπήρχε τέμενος του Ασκληπιού που περιέκλειε άγαλμα του θεού και της συζύγου του Ηπιόνης. Το περίφημο όμως Ασκληπιείο βρίσκεται μακριά από την πόλη σε απόσταση δυόμισι ωρών σε πεδιάδα που εκτείνεται κοντά από το σημερινό χωριό Λυγουριό και ακόμα πιο κοντά σε κάποιες καλύβες βοσκών που κάνουν ένα μικρό χωριό το οποίο ονομάζεται Κορώνι. Η πεδιάδα αυτή περικλείεται από υψώματα και όρη, δύο από τα οποία, στο βόρειο και το ανατολικό μέρος της είναι γνωστά: το Τίτιο, όπου κατά την παράδοση γεννήθηκε ο Ασκληπιός, και το Κυνόρτιο, όπου, σύμφωνα με τον Πausανία και με βάση τα σωζόμενα ερείπια, υπήρχε ιερό του Απόλλωνα Μαλεάτη, δηλαδή του πατέρα του Ασκληπιού. Στο χώρο αυτό λατρευόταν Ασκληπιός μαζί με τον πατέρα του Απόλλωνα. Ονομαζόταν μάλιστα αυτός, σύμφωνα με τις επιγραφές που βρέθηκαν στις ανασκαφές, άλλοτε ιερόν του Απόλλωνος του Μαλεάτη και του Ασκληπιού και άλλος, συνήθως όμως ιερόν του Ασκληπιού ή απλώς Ιερόν. Η ονομασία διατηρήθηκε μέχρι και σήμερα, οι ντόπιοι αποκαλούν αυτό το χώρο Ιερό. Έτσι ονομαζόταν και το κατεχοχόν επίσημο τμήμα αυτού, το οποίο είναι περισσότερο ανηφορικό (στα ανατολικά, στους πρόποδες του Κυνορτίου και του Τιτιού), όπου ανάμεσα στα δέντρα υπήρχαν οι ναοί, τα αναθήματα και τα υπόλοιπα ιερά, καθώς και άλλα οικοδομήματα. Το μέρος όμως αυτό σε κάποιες περιπτώσεις ονομαζόταν και τέμενος, για να διακρίνεται από τον υπόλοιπο χώρο. Το τέμενος δεν περιβαλλόταν από τείχος, αλλά οριζόταν απλώς από ορόσημα, μεμονωμένους λίθους μπηγμένους σε κανονικές αποστάσεις στο έδαφος, όπως αναφέρει ο Πausανίας, που λέει ότι εντός του ιερού χώρου που περιβαλλόταν από τα ορόσημα δεν επιτρεπόταν ούτε να πεθάνει κάποιος αλλά ούτε και να γεννήσει.

Το Ασκληπιείο αυτό της Επιδαύρου αναπτύχθηκε και σιγά-σιγά επισκίασε όλα τα υπόλοιπα Ασκληπιεία του αρχαίου κόσμου, λόγω του ότι από την αρχή ευδοκίμησε σε αυτό η θεραπεία των ασθενών. Δεν υπήρξε νοσοκομείο θεραπευτήριο με την

κυριολεκτική σημασία της λέξης, αλλά απλώς θρησκευτικό ίδρυμα, η φήμη και η ακμή του οποίου ήταν αποτέλεσμα της πίστης στο θείο και στη δεισιδαιμονία. Το Ασκληπιείο αυτό ήταν κατά την αρχαιότητα ότι αποτελεί για μας σήμερα ένα προσκύνημα στο ναό της Παναγίας της Τήνου ή στο ναό της Παναγίας στην Λούρδη της Γαλλίας».

Άνθρωποι από όλα τα μέρη του κόσμου, με κάθε πιθανή αρρώστια, ορισμένοι έπασχαν και από ανιάτες, στειρές γυναίκες, τυφλοί χωλοί, ανάπηροι έρχονταν στο ιερό της Επιδαύρου και ζητούσαν τη βοήθεια του θεού Ασκληπιού. Εισέρχονταν στο ναό, και αφού εκπλήρωναν κάποιες ιεροτελεστίες, περνούσαν τη νύχτα σε ένα οικοδόμημα το οποίο βρισκόταν δίπλα από το ναό του Ασκληπιού και ονομαζόταν Άβατο και Εγκοιμητήριο. Κάθε ασθενής κοιμόταν στο ιερό έδαφος, ακουμπώντας το αυτί στη γη και περίμενε τη θεϊκή παρουσία. Ο θεός εμφανιζόταν στα όνειρά τους και τους θεράπευε και το πρωί όταν έβγαιναν από το Άβατο ήταν απόλυτα υγιείς κι έφευγαν από το ιερό ευλογώντας το θεό και διαδίδοντας την φήμη του σε όλα τα μέρη του τότε γνωστού κόσμου αυξάνοντας τη φήμη του Ασκληπιείου ακόμη παραπάνω. Οι ιερείς του Ασκληπιού, οι οποίοι ήταν έμπειροι και πρακτικοί άνθρωποι, ρύθμιζαν ώστε οι ασθενείς που θεραπευτήκαν να δηλώνουν και έμπρακτα την ευγνωμοσύνη τους στο θεό. Το οποίο σημαίνει την αφιέρωση των αναθημάτων αλλά και πληρωμή χρημάτων. Αρκετές φορές ο Θεός εμφανιζόταν στον ύπνο των ασθενών στο Εγκοιμητήριο θυμίζοντάς τους την αμοιβή του.

Τα «*ίατρα*» ήταν η αμοιβή του Ασκληπιού για τη θεραπεία. Συνήθως όταν ολοκληρωνόταν η θεραπεία οι ασθενείς αφιέρωναν στο θεό ένα ανάθημα, που παρίστανε το θεραπευμένο μέλος του σώματος. Σε πολλά Ασκληπιεία αλλά κυρίως σε αυτό της Επιδαύρου, έχουν ανακαλυφθεί μαρμάρινες πλάκες πάνω στις οποίες αναγράφονταν τα ονόματα εκείνων που είχαν θεραπευτεί καθώς και οι μέθοδοι θεραπείας. Οι αρρώστιες που αναφέρονταν ήταν πολλές όπως: πλευρίτιδα, χοιράδωση, κισοί, ρευματισμοί, λιθίαση, έλκη, ψυχικά νοσήματα, αδράνεια της μήτρας, κατάγματα. Τα *ίατρα* σταθμιζόνταν, αρκετές φορές και με βάση την οικονομική επιφάνεια των ασθενών. Ο Πausanias, ο περιηγητής, αναφέρει ένα ασθενή από τη Ναύπακτο ο οποίος υπέφερε από τα μάτια του, ήταν σχεδόν τυφλός, και πλήρωσε 2000 στατήρες για να θεραπευτεί. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι εάν οι

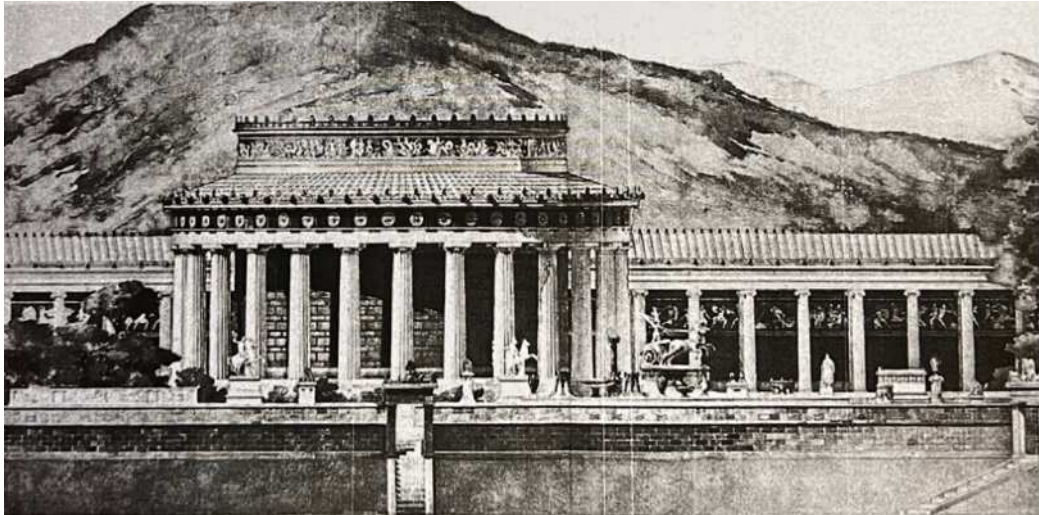
ικέτες-ασθενείς, δεν πρόσφεραν τα νόμιμα ή συμφωνημένα ίατρα στο Ασκληπιείο, υπήρχε ο «κίνδυνος» ο Θεός να πάρει πίσω την εύνοια και τη μεγαλοψυχία που είχε δείξει ώστε να γίνει καλά ο ασθενής. Δυστυχώς, από εκείνη την εποχή μέχρι τις μέρες μας, το αγαθό της υγείας είναι άμεσα συνυφασμένο με την οικονομική απολαβή του θεράποντος ιατρού, θεού στη συγκεκριμένη εποχή.

Η μεγάλη φήμη του Ασκληπιείου οδήγησε στην αύξηση των εσόδων και ο συσσωρευμένος πλούτος οδήγησε στην ανέγερση πολυτελών οικοδομημάτων, τα οποία πρόσφεραν ανέσεις σε ασθενείς αλλά και στους συνοδούς και στους επισκέπτες.

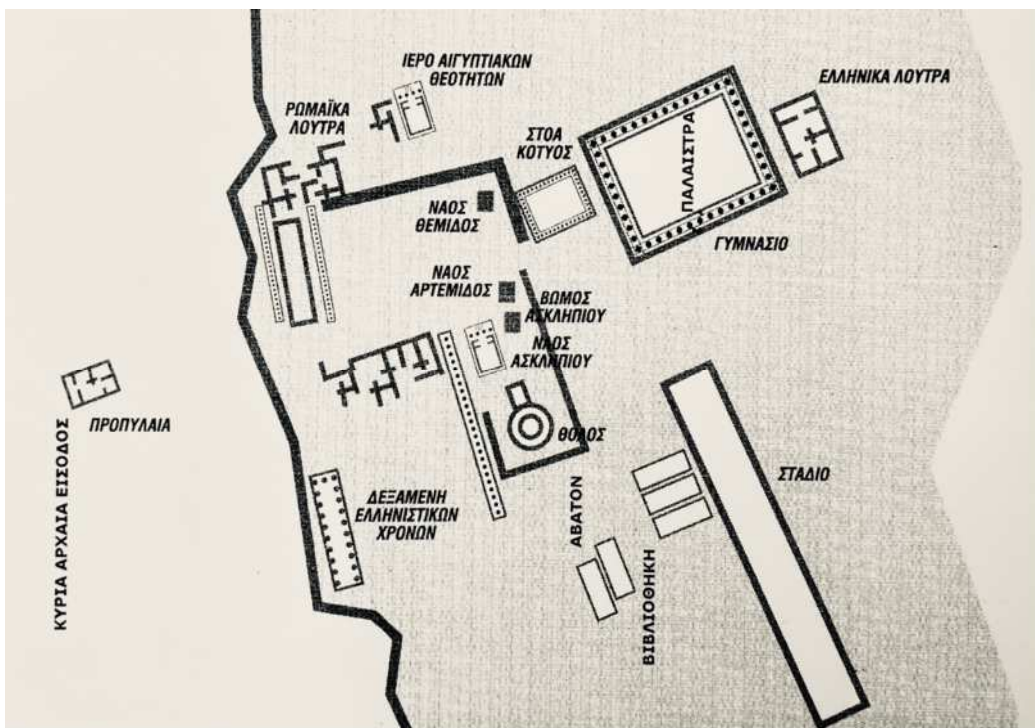
Ο ναός πλαισιώθηκε από στοές, και πιθανώς να υπήρχε λειτουργική χρήση. Τα αναθήματα που προσέφεραν οι ασθενείς στο θεό ήταν τόσα πολλά που έπρεπε να βρεθεί ένας χώρος έκθεσής τους. Τα αναθήματα ενίσχυαν την πίστη για ίαση των νεοφερμένων ασθενών στο Ασκληπιείο και για αυτό ήταν ουσιώδες να τοποθετηθούν σε κοινή θέα.

Τον 4^ο αιώνα π.Χ. χτίστηκε ο ναός του Ασκληπιού με το χρυσελεφάντινο άγαλμα μέσα σε αυτόν, και άλλα οικοδομήματα. Το θέατρο όμως ήταν ένα κόσμημα, το καλλίτερο από όλα τα θέατρα του τότε γνωστού κόσμου. Η Θόλος, ήταν ένα κυκλικό οικοδόμημα, ένα αρχιτεκτονικό αριστούργημα. Αποτέλεσμα είναι ότι όταν κάποιος έφτανε στο Ασκληπιείο, θαμπωνόταν από τη λαμπρότητα, τον πλούτο του χώρου, και η πεποίθηση του πανίσχυρου θεού ενισχυόταν ακόμη παραπάνω στον ασθενή.

Η Ιατρική προσέγγιση, η μετάβαση σε επιστήμη, η απαλλαγή από τις δεισιδαιμονίες, τις θεϊκές ιάσεις, τις δοξασίες θα αλλάξει με την εμφάνιση και το έργο του Ιπποκράτη οποίος θα φέρει μια ολοκληρωτική αλλαγή στην Ιατρική και στην αντιμετώπιση και στη θεραπεία του ασθενή (83).

Απεικόνιση του Ασκληπιείου, η θόλος, ο χώρος εγκοίμησης-θεραπείας, το Άβατον

Κάτοψη των χώρων του Ασκληπιείου

Το θέατρο του Ασκληπιείου της Επιδαύρου

Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου από ψηλά

*Άβατον
Ασκληπιείο Επιδαύρου*

Κεφάλαιο 8. Το Ασκληπιείο της Κω

«Κῶοι μετώκησαν εἰς την νυῖν οἰκουμένην πόλιν και κατασκεύασαν ἀπὴν ἑξιάλογον πληθὺς τε γὰρ ἑνδρωῶν εἰς ταύτην ἑθροίσθη και τείχη πολυτελεῖ κατεσκευάσθη και λιμὴν ἑξιάλογος».

Η Κως είναι το τρίτο μεγαλύτερο νησί των Δωδεκανήσων, βρίσκεται στο ΝΑ Αιγαίο. Αποκαλείται από πολλούς το νησί του Ιπποκράτη μιας και ο πιο διάσημος γιατρός όλων των εποχών γεννήθηκε στην Κω. Έχει κομβικό χαρακτήρα εξαιτίας της γεωγραφικής του θέσης. Βρίσκεται κοντά στην Κρήτη και στα παράλια της μικράς Ασίας. Αρχαιολογικά ευρήματα έχουν δείξει ότι το νησί κατοικήθηκε για πρώτη φορά από τους Κάρες, κατοίκους της Καρίας, που βρίσκεται απέναντι από την Κω στα μικρασιατικά παράλια.

Η ιστορία του νησιού είναι δεμένη με ένα μύθο. Ο Ηρακλής έφτασε στην Κω ναυαγός, γυρίζοντας από την Τροία, σκότωσε το βασιλιά Ευρύπυλο, και στη συνέχεια παντρεύτηκε την κόρη του Χαλκίοπη, από αυτόν το γάμο γεννήθηκε ο Θεσσαλός οποίος έγινε ο νέος βασιλιάς του νησιού. Ο Όμηρος αναφέρει ότι η Κως πήρε μέρος στον Τρωικό πόλεμο μαζί με άλλα νησιά. Κατά τη διάρκεια του πελοποννησιακού πολέμου συμμετέχει άλλοτε με το μέρος των Αθηναίων και άλλοτε με το μέρος των Λακεδαιμονίων.

Στο Ασκληπιείο κατά τη διάρκεια της ανασκαφής βρέθηκαν επιγραφές όπως «πόλις των Κώων», «Βουλή των Κώων», «Δήμος των Κώων». Μια κοινή τακτική της πόλης-κράτους. Οι ιστορικοί χρησιμοποίησαν τον όρο αυτό ώστε να δηλώσουν την έννοια του χώρου και ταυτόχρονα την οργανωμένη κοινότητα ανθρώπων κάτω από μια εξουσία. Οι κάτοικοι, οι πολίτες έπαιρναν μέρος στη διαχείριση των κοινών, στη λήψη αποφάσεων. *Ελευθερία, αυτονομία, αυτάρκεια*. Οι τρεις αυτές λέξεις συνοψίζουν την πρόθεση των πολιτών. Οι δεσμοί των πολιτών ήταν η κοινή πολιτική, πολιτιστική και θρησκευτική γραμμή. Στην Κω, οι άνθρωποι καταλάβαιναν ότι έπρεπε να προασπίσουν τη βαριά κληρονομιά τους. Την ύπαρξη του δεύτερου πιο λαμπρού και φημισμένου Ασκληπιείου.

« Ἡ δε των Κώων πόλις καλεῖτο το παλαιόν Αστυπάλαια, και κεῖτο ἐν ἄλλῳ τόπῳ μοίως ἐπί θαλάτῃ. Ἐπειτα δια στάσιν μετέκρησαν εἰς την νυν πόλιν πεί το Σκανδάριον, και μετωνόμωσαν Κῶν ἡμυνύμωσ τῆ νήσῳ ». (Στράβων, Γεωγραφικά XIV, 657) Η ακριβής τοποθεσία της πόλης δεν αναφέρεται. Την αρχαία Αστυπάλαια δεν την αναφέρουν άλλοι ερευνητές. Αντίθετα γίνεται λόγος για την Κω-Μεροπίδα από την οποία μετοίκησαν οι πολίτες. Το 366 π.Χ. μετά την επικράτηση των δημοκρατικών στη διαμάχη τους με τους ολιγαρχικούς αποφασίστηκε από κοινού ο μετοικισμός των κατοίκων από την παλιά πρωτεύουσα, την Αστυπάλαια, στη νέα εκεί που βρίσκεται σήμερα η πόλη του νησιού.

Τη μετακίνηση υπέδειξαν οι ιερείς του ναού του Ασκληπιείου και ο Ιπποκράτης. Οι Ιερείς του Ασκληπιείου είχαν καταλάβει από την αρχή πόσο σημαντικό θα ήταν για την φήμη του ιερού και για την ευμάρεια της πόλης, η δημιουργία ενός ασφαλούς λιμανιού. Η οικονομική ανάπτυξη της πόλης ήταν καθοριστικής σημασίας. Γεωγραφικά η νέα θέση της πόλης εξασφάλιζε μεγαλύτερη ασφάλεια στους κατοίκους από τις επιδρομές των ξένων. Πολλοί αρχαιολόγοι υποστηρίζουν ότι η επιλογή της νέας θέσης της πόλης, να βρίσκεται αντιμέτωπη με το βορρά, τον κυρίαρχο άνεμο, ήταν καθαρά μία επιλογή του Ιπποκράτη.

Η καινούργια πόλη χτίστηκε με το Ιπποδάμειο σύστημα, με δρόμους, με σύστημα ύδρευσης και αποχέτευσης. Οι Κώες έχτισαν τα σπίτια τους χρησιμοποιώντας ασβεστόλιθο, πωρόλιθο, μάρμαρο και σιδηρόπετρα. Η νέα πόλη είχε Αγορά και Ακρόπολη. Έχτισαν τείχη μήκους τεσσάρων χιλιομέτρων για να την προστατέψουν από τις επιδρομές ληστών και βαρβάρων, ενώ μεριμνούν και για την ασφάλεια του λιμανιού τους χτίζοντας μικρότερα τείχη σαν βραχίονες.

Η Κως γνώρισε μεγάλη άνθηση κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους, στην ευμάρεια και επιτυχία της βοήθησαν οι Πτολεμαίοι της Αιγύπτου καθώς και οι απόγονοι του μεγάλου Αλεξάνδρου. Η γεωγραφική θέση του τόπου παρέμεινε μέσα στα χρόνια το μεγάλο του πλεονέκτημα. Η εύφορη γη των Κώων παράγει άφθονα γεωργικά προϊόντα. Λάδι, κρασί, φρούτα, ελιές κι η γη χαρίζει πλούτο ο οποίος αντικατοπτρίζεται στα νομίσματα που έχουν κοπή και κυκλοφορούν. Οι αρχαιολόγοι αναφέρουν ότι στο νησί υπήρχαν και δυο τράπεζες, οι οποίες διευκόλυναν τις

εμπορικές συναλλαγές, και του πλήθους των νομισμάτων που κυκλοφορούσαν στην Κω. Υπήρχαν η «*Τράπεζα του θεού Ασκληπιού*» και η «*Δημόσια Τράπεζα*».

Απέναντι ακριβώς από την πόλη της Κω βρίσκεται η Αλικαρνασός η γενέτειρα του πατέρα της ιστορίας, του Ηροδότου.

Το Ασκληπιείο.

«έν τῷ προαστείῳ το Ασκληπιεῖον ἔστι σφόδρα ἔνδοξον και πολλῶν αναθημάτων μεστόν, ἐν οἷς ἔστι και ὁ Ἀπελλοῦ Ἀντίγονος. ἦν δε και ἡ ἀναδυομένη Ἀφροδίτη».

Ο Στράβων περιγράφει το Ασκληπιείο της Κω λέγοντας πόσο ἔνδοξο είναι, αναφέροντας τα πολλά αναθήματα που έχει, πράγμα που μαρτυρά τη μεγάλη επισκευσιμότητα, και αναφέρει επίσης ότι είναι χτισμένο ἔξω από την πόλη σε προάστιο. Πράγματι το Ασκληπιείο είναι χτισμένο τρία χιλιόμετρα ἔξω από την πόλη σε μια πλαγιά με εκπληκτική θέα προς τη θάλασσα. Ο χώρος είναι γεμάτος από κυπαρίσσια και για αυτό το λόγο λατρεύονταν κι ο *Απόλλωνας ο Κυπαρίσσιος*.

Ψηφιδωτό δάπεδο από ρωμαϊκή ἔπαυλη, στην πόλη της Κω.

Απεικόνιση της στιγμῆς ἀφίξης του Ασκληπιού στο νησί (Φωτογραφικό ἀρχεῖο ΕΚΠΑ)

Η λατρεία του θεού Ασκληπιού στην Κω εξελίχθηκε ως την ως την πιο σημαντική από τις λατρείες του νησιού κατά τη διάρκεια του 3^{ου} και του 2^{ου} αιώνα π.Χ. και το Ασκληπιείο μαζί με τα ιερά της Τρίκκης και της Επιδαύρου ήταν από τα τρία σπουδαιότερα ελληνικά Ασκληπιεία της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου. Δυστυχώς δεν γνωρίζουμε την ακριβή χρονολογία που ξεκίνησε η λατρεία του θεού

Ασκληπιού στην Κω, οι ανασκαφές δεν εμφανίζουν ακριβή στοιχεία που να πιστοποιούν την λατρεία του Ασκληπιού νωρίτερα από τις αρχές του 3^{ου} αιώνα (84). Υπάρχουν διάφορες εκδοχές για την έναρξη της λατρείας του Θεού. Ο γιός του Ασκληπιού ο Ποδαλείριος, με τη λήξη του Τρωικού πολέμου, έφτασε στην Κω, και παντρεύτηκε την κόρη του βασιλιά της Καρίας, Σύρνα κι έτσι έφερε την λατρεία του πατέρα του στο νησί. Μια άλλη εκδοχή αναφέρει ότι η λατρεία προήλθε από την Θεσσαλική Τρίκκη.

Ο Πίνδαρος αναφέρει:

*«Από την ιερή Τρίκκη έρχομαι εγώ ο θεός,
τον οποίο κάποτε η μητέρα μου,
αφού συνευρέθη με το Φοίβο, γέννησε εμένα τον Ασκληπιό,
κύριο της Σοφίας γνώστη της ιητρικής...» (Πινδάρου, Πυθιόνικος III)*

Ο Ηρώνδας αναφέρει:

*«Χαίρε θεέ Ασκληπιέ,
Που κατοικείς στην Τρίκκη
Και τώρα στην γλυκιά την Κω και την Επίδαυρο έχεις
το σπίτι σου...»*

στον «Πορνοβοσκό» * (85)ο **Ηρώνδας** λέει:

*«...Έτσι θα δείξετε πόσο λογαριάζετε την Κω
και το Μέροπα, αν τιμάται το Θεσσαλό και τον Ηρακλή
γιατί ήρθε εδώ Ασκληπιός από την Τρίκκη,
και για ποιο λόγο η Φοίβη γέννησε εδώ τη Λητώ.
Αυτά να' χετε στο νου σας, γιατί θα κρίνετε
δίκαια, γιατί, αν καταδικαστεί τώρα Θαλής,
θα γίνει ο Παθός μαθός, όπως λέει
και η παροιμία η γνωστή,*

και ψέματα δε λείει...»

Η λατρεία του θεού Ασκληπιού στην Κω συνδεότανε πολύ συχνά με τη λατρεία στην Υγεία και στην Ηπιόνη τη γυναίκα του Ασκληπιού, το οποίο το βλέπουμε ότι υπάρχει από τον 3^ο αιώνα π.Χ. Βέβαια υπάρχει ένα ερώτημα, για ποιο λόγο η κόρη είναι σημαντικότερη της μητέρας. Οι απαντήσεις που μπορούν δοθούν, από τα ευρήματα των αρχαιολόγων, είναι ότι Υγεία λατρευόταν με μεγαλύτερη ευλάβεια από τη μητέρα της. Τη θέση αυτή, επιβεβαιώνουν τα αναθήματα, τα αφιερώματα, οι δημόσιες επιγραφές. Επίσης είναι ιδιαίτερα σημαντικό το ότι υπάρχουν αγάλματα τα οποία αναπαριστούν τον Ασκληπιό και την Υγεία, υπάρχουν οι θυσίες οι οποίες γίνονταν για τον Ασκληπιό και την Υγεία καθώς επίσης και αφιερώματα. Είναι πιθανό λοιπόν ότι στην Κω η προ εξέχουσα θέση της Υγείας, συμβολίζει τη μεγαλύτερη δύναμη που είχε για τον άνθρωπο ως προσωποποίηση της καλής υγείας. Στο αρχαιολογικό μουσείο της Κω υπάρχει ένα άγαλμα το οποίο αναπαριστά τη θεά Υγεία, που κρατάει ένα φίδι που δίνει ένα αυγό, οι συμβολισμοί του αγάλματος έχουν να κάνουν, με την αναγέννηση, με τη νέα ζωή.

Το Ασκληπιείο της Κω από ψηλά.

Το ασκληπιείο της Κω, αναπαράσταση των ανδρήρων και των εγκαταστάσεων.

Τα κτήρια του Ασκληπιείου αναπτύσσονται από το Βορρά προς το Νότο, σε τέσσερα άνδηρα (άνδηρο: επίπεδη επιφάνεια, ανάχωμα, I-IV, από το ανώτερο προς το χαμηλότερο) τα οποία δεν έχουν το ίδιο μέγεθος και συνδέονται με μνημειακές επιβλητικές κλίμακες. Το σύνολο των κτιρίων είναι επιβλητικό, ακόμη και σήμερα ο επισκέπτης εντυπωσιάζεται. Εκείνη την εποχή οι ασθενείς-ικέτες που έφταναν στο Ασκληπιείο θα πρέπει να έμεναν αποσβολωμένοι από τη λαμπρότητα του συγκροτήματος.

Η είσοδος στο ιερό γινόταν μέσω ενός τετράστυλου προπύλου, το οποίο οδηγούσε στο κατώτερο άνδηρο, ήταν μια πλατεία, μια μεγάλη αυλή, όπου ήταν χώρος θεραπείας των ασθενών-πιστών. Το άνδηρο πλαισιωνόταν από μια δωρική στοά σε σχήμα Π, της ελληνιστικής εποχής, 3^{ος} αιώνας π.Χ., σήμερα μπορούμε να δούμε μόνο τα θεμέλια της στοάς. Υπήρχαν οικοδομήματα για τη φιλοξενία των πιστών και των συνοδών τους. Η νότια πλευρά ορίζεται από ένα αναλημματικό τοίχο, (ο αναλημματικός τοίχος είναι ένας τοίχος που κατασκευάζεται σε έδαφος υπό κλίση) και συγκρατεί το δεύτερο άνδηρο. Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, σε αυτό ακριβώς τον τοίχο δημιουργήθηκαν κόγχες, εσοχές μέσα στις οποίες είχαν τοποθετηθεί αγάλματα, είχαν φτιαχτεί κρήνες από τις οποίες έρεαν ιαματικά νερά, και δεξαμενές νερού. Οι κρήνες αυτές τροφοδοτούσαν το ιερό με νερό, το οποίο όμως προερχόταν από συγκεκριμένες πηγές. Η πρώτη βρισκόταν δυτικά του Ασκληπιείου, το

Κοκκινόνερο, με σιδηρούχο νερό και τη Βούρινα, νοτιοανατολικά. Η πηγή αυτή συνεχίζει να τροφοδοτεί μέχρι και σήμερα την πόλη με νερό. Είναι πιθανό να κυκλοφορούσε νερό κατά μήκος των στοών. Άλλωστε το νερό ήταν ένα από τα βασικά και δομικά στοιχεία των Ασκληπιείων, συμβολίζοντας την κάθαρση και τη συνεχόμενη ροή.

Ο τοίχος διακόπτεται διότι υπάρχουν σκαλιά για το μεσαίο άνδηρο. Δυτικά σώζεται μια κόγχη με ναόσχημη πρόσοψη, όπου υπάρχει η βάση αγάλματος, ίσως του Νέρωνα.

Στο μεσαίο άνδηρο υπήρχαν λατρευτικά οικοδομήματα όπως ο βωμός, ο ναός του Ασκληπιού ιωνικού ρυθμού, ο κορινθιακός ναός του Απόλλωνα, Εστιατόρια, Λέσχη, Εξέδρα. Νότια του ναού είναι χτισμένο, ένα οικοδόμημα με τετράστυλο πρόδρομο, ήταν η κατοικία των ιερέων, το άβατο για τη διανυκτέρευση των πιστών, όπου περίμεναν την παρουσία του θεού στον ύπνο τους για να τους δώσει τη θεραπεία.

Στις αρχές του 2^{ου} αιώνα το Ασκληπιείο τέθηκε στην προστασία του βασιλιά Ευμένη Β΄ της Περγάμου. Τότε απέκτησε τη σημερινή του όψη. Κατασκευάστηκε μια επιβλητική κλίμακα που οδηγούσε στο ανώτερο άνδηρο, και στο κέντρο του κατασκευάστηκε ένας δωρικός ναός του Ασκληπιού (αντίγραφο του ναού της Επιδάουρου) του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Στον πρόναό του, κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους χτίστηκε εκκλησία, η Παναγία Τάρσου, μετόχι του μοναστηριού της Πάτμου, από την οποία σήμερα έχει μείνει μόνο ένα κιονόκρανο που χρησίμευε ως Αγία Τράπεζα, (Οδυσσεύς, Δ. Μποσνάκης, Ε. Σκέρλου. Αρχαιολόγοι, Υπουργείο Πολιτισμού).

Το ιερό άλσος του Ασκληπιείου και ο «Κυπαρίσσιος Απόλλωνας». Το άλσος ήταν γεμάτο από κυπαρίσσια τα οποία ήταν ιερά και απαγορευόταν ρητά η κοπή τους. Το 242 π.Χ. κηρύχθηκε η ασυλία του Ασκληπιείου και οργανώθηκαν τα πρώτα μεγάλα «Ασκληπιεία». Καθιερώθηκαν ως μια πανελλήνια γιορτή και σε αυτό συνέβαλλε και η δράση των Κώνων οι οποίοι ταξίδεψαν σε όλο το γνωστό κόσμο για να κάνουν γνωστή τη γιορτή αλλά και για να καθιερωθεί διεθνώς το Ασκληπιείο. Ταξίδεψαν στην Ηπειρωτική Ελλάδα, στα νησιά του Αιγαίου και Ιονίου πελάγους, στη μικρά Ασία και στη Μεγάλη Ελλάδα (58).

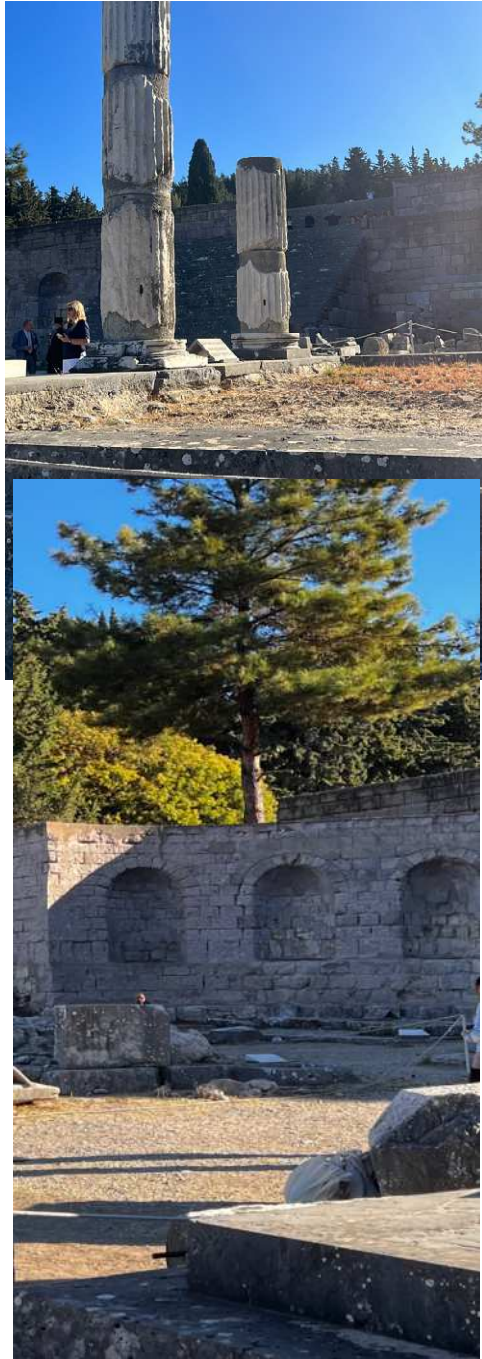

Χάρτης με τα μέρη που επισκέφτηκαν οι θεωροί της Κω.

Οι διπλωματικές επαφές των Κών είχαν ως αποτέλεσμα, τη συμμετοχή των πόλεων στους γυμνικούς αγώνες των Μεγάλων Ασκληπιείων.

*Η θέα προς την πόλη από το τρίτο άνητρο του Ασκληπιείου.
Τα παράλια της μικράς Ασίας διακρίνονται εύκολα.*

Δεύτερο άνδηρο του Ασκληπιείου της Κω.

Δεύτερο άνδηρο του Ασκληπιείου της Κω.

8.1 Η Ιατρική και το Ασκληπιείο της Κω

Η άσκηση της ιατρικής τέχνης τόσο στο ασκληπιείο της Κω αλλά και σε όλα τα υπόλοιπα Ασκληπιεία που βρίσκονταν τόσο στον Ελλαδικό χώρο όσο και στον ευρύτερο χώρο της Μεσογείου μπορούμε να πούμε ότι χωρίζονται σε δύο περιόδους. Ο διαχωρισμός έγκειται στον τρόπο με τον οποίο εφαρμόζονταν οι ιατρικές τεχνικές και οι θεραπείες στους ασθενείς. Τις δυο περιόδους τις διαχωρίζει μια και μόνο προσωπικότητα. Η πρώτη περίοδος είναι πριν τον Ιπποκράτη και η δεύτερη περίοδος μετά την εμφάνιση του Ιπποκράτη, ο οποίος έθεσε ουσιαστικά τις βάσεις για την επιστημονική προσέγγιση της νόσου. Ήταν εκείνος που αποδέσμευσε την ιατρική από δεισιδαιμονίες, μαγικές θεραπείες, από τη θρησκεία. Πριν τον Ιπποκράτη η άσκηση της ιατρικής γινόταν με τον τρόπο που είχαν επιβάλλει οι Ασκληπιάδες.

Οι ασθενείς-ικέτες πήγαιναν στα Ασκληπιεία, έκαναν θυσίες στο θεό, στο βωμό και στη συνέχεια ολοκληρωνόταν η διαδικασία της εγκοίμησης, ο ασθενής κοιμόταν στο «άβατον», έναν χώρο που βρισκόταν δίπλα στο ναό του Ασκληπιού. Μετά την θυσία και τον εξαγνισμό ο ασθενής παρέμεινε στο ιερό περιμένοντας ορισμένες φορές και για μέρες έτσι ώστε να φανεί ο θεός στα όνειρά του και να τον βοηθήσει. Οι Ασκληπιάδες εκτελούσαν τις συμβουλές και τις συνταγές που έδινε ο ίδιος ο Ασκληπιός. Εφάρμοζαν θεραπείες όπως η αυστηρή νηστεία, τα λουτρά, ή χορηγούσαν βότανα ανάλογα με την περίπτωση. Ο γενικός κανόνας όμως ήταν ότι θεράπευαν τον ασθενή με βάση τη θεϊκή παρέμβαση και τις οδηγίες που έδωσε ο ίδιος ο θεός Ασκληπιός στον ασθενή κατά τη διάρκεια του ύπνου.

Υπήρχε μία πρακτική στο Ασκληπιείο της Κω, οι θεραπείες που έδινε ο θεός τους ασθενείς κατά τη διάρκεια της εγκοίμησης δημοσιεύονταν, στις ανασκαφές όμως που έγιναν δεν βρέθηκαν πίνακες με τις θεραπείες. Ο Πλίνιος ο πρεσβύτερος, κάνει μια αναφορά για ένα φημισμένο σκεύασμα το οποίο χρησιμοποιούσαν ως αντίδοτο, στα δαγκώματα δηλητηριωδών ζώων, το οποίο υπήρχε σκαλισμένο σε στίχους πάνω σε ένα λίθο στο ιερό του Ασκληπιού της Κω.

Ο θεός Ασκληπιός θεραπεύει μια εγκοιμισμένη ασθενή, πίσω του η Υγεία και αριστερά η οικογένεια της ασθενούς. Ασκληπιείο Πειραιά, 4^{ος} αιώνας π.Χ.

Κεφάλαιο 9. Το Ασκληπιείο της Κορίνθου

Σε ένα ιερό χώρο, όπου λατρευόταν ο Θεός Απόλλωνας από τον 6^ο αιώνα π.Χ., κατασκευάστηκε το Ασκληπιείο της Κορίνθου, κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Βρισκόταν πάνω σε ένα βράχο, ήταν ένα ορθογώνιο κτίσμα. Αμέσως μετά την είσοδο βρισκόταν μια πηγή, η οποία εξυπηρετούσε τους ασθενείς-ικέτες και τους συνοδούς τους. Ο ναός βρισκόταν στο κέντρο του ιερού, και εκεί υπήρχαν λευκά μαρμάρινα αγάλματα του Ασκληπιού και της Υγείας. Ένας βωμός ανάμεσα στο ναό και στην είσοδο του ιερού, χρησίμευε για τις θυσίες στο θεό Ασκληπιό.

Μια περίστυλη στοά βρισκόταν στη βόρεια πλευρά της αυλής, ενώ στη δυτική πλευρά βρισκόταν το Άβατο. Το δυτικό τμήμα του ήταν διώροφο, ενώ το άλλο μονώροφο. Υπήρχαν κτίσματα που χρησίμευαν για τη διαμονή των επισκεπτών, των συνοδών των ασθενών. Οι πολυάριθμοι επισκέπτες του ασκληπιείου ανάγκασαν τους υπεύθυνους να χτίσουν επιπλέον στοές στις οποίες αναρτούνταν τα αναθήματα, υπήρχε βαλανείο (λουτρό), εστιατόριο, και χώροι ξεκούρασης. Το υδραγωγείο της Λέρνας, είχε τετράγωνο σχήμα και βρισκόταν στη νότια πλευρά. Ήταν ένα σημαντικό τμήμα του Ασκληπιείου, μια τετράγωνη αυλή, με στοές γύρω από αυτή και κοινοστοιχίες. Το χαρακτηριστικό του Ασκληπιείου της Κορίνθου ήταν ότι εκτός από τον Ασκληπιό λατρεύονταν και άλλες θεότητες, η Ανάγκη, η Βία, ο Ήλιος, η Ίσιδα και άλλοι.

Στις ανασκαφές που έγιναν βρέθηκαν περισσότερα από 900 πήλινα ομοιώματα ανθρώπινων μελών και οργάνων, τα οποία βρέθηκαν περιμετρικά του ναού. Πρόκειται για αναθήματα, τα οποία ήταν αφιερώματα από τους ασθενείς στο θεό Ασκληπιό είτε ευγνωμονώντας τον για τη θεραπεία είτε ως προσδοκία για τη θεραπεία τους. Τα αναθήματα ήταν κεφάλια ανδρών γυναικών, ομοιώματα χεριών, ποδιών, ανδρικών γεννητικών οργάνων και γυναικείων μαστών, ομοιώματα, ματιών, αυτιών, γλωσσών.

Τα αναθήματα αυτά αποτελούν δείγματα της μεγάλης παράδοσης των Κορίνθιων κεραμέων. Τα κορινθιακά αγγεία ήταν διάσημα. Οι Κορίνθιοι κεραμείς είχαν μια μεγάλη ποικιλία αναθημάτων που μπορούσαν να δώσουν στους ασθενείς-ικέτες που επισκέπτονταν το Ασκληπιείο. Εκτός από το ότι ήταν μεγάλη η ποικιλία των αναθημάτων και κάλυπταν όλες τις ανάγκες των επισκεπτών, είχαν και διαφορετικά

χρώματα. Τα λευκά ήταν αναθήματα τα οποία προσέφεραν γυναίκες ενώ τα ερυθρά ήταν αναθήματα τα οποία προσέφεραν άνδρες (86, 87).

Κεφάλαιο 10. Το Ασκληπιείο των Αθηνών

Τμήμα αναθηματικού αναγλύφου 375-350π.Χ.

Ασκληπιείο Αθηνών, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Απεικονίζει στιγμή εγκοίμησης, της θαυματουργής ίασης του ασθενή κατά τη διάρκεια του ύπνου μετά τη θαυματουργή παρέμβαση του Θεού ή την εμφάνιση του Θεού στο όνειρο του ασθενούς

Το Ασκληπιείο των Αθηνών βρίσκεται δυτικά του Διονυσιακού Θεάτρου και καταλαμβάνει τον χώρο ανάμεσα στον αρχαίο Περίπατο και στον βράχο της Ακρόπολης. Ιδρύθηκε από τον Αθηναίο Πολίτη Τηλέμαχο τον Αχαρνέα. Το χρονικό της ίδρυσής του αναγράφεται στο μνημείο του Τηλεμάχου, μια ενεπίγραφη, αμφίγλυφη, μαρμάρινη στήλη με ψηλό κορμό, που επιστρέφεται από ανάγλυφους

πίνακες με παραστάσεις από την άφιξη του θεού στην Αθήνα από την Επίδαυρο και την υποδοχή του από τον πιστό Τηλέμαχο, στο νεοϊδρυθέν ιερό της Νότιας κλίτους της Ακρόπολης. Βέβαια υπάρχει και μια άλλη εκδοχή που θέλει τον τραγικό ποιητή Σοφοκλή, να ενδιαφέρεται για την εισαγωγή της λατρείας του θεού στην Αθήνα και ίσως να οφείλεται σε δικές του ενέργειες η εγκατάσταση του ιερού δίπλα ακριβώς στο θέατρο του Διονύσου.

Στα οικοδομήματα του ιερού περιλαμβάνονται ο ναός και ο βωμός του θεού καθώς και δυο στοές, η Δωρική Στοά που λειτουργούσε ως *Εγκοιμητήριο ή Άβατο*, εκεί γινόταν κατά τη διάρκεια του ύπνου η επίσκεψη του θεού στον ασθενή, και δινόταν η θεραπεία. Η Ιωνική Στοά βρισκόταν δυτικότερα από την Δωρική και ήταν μονώροφη. Χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ., στέγαζε τέσσερα δωμάτια, τα οποία είχαν ανάκλιντρα για τους επισκέπτες. Η αρχαία ονομασία για τέτοιου είδους κτίρια, απαραίτητα στα ασκληπιεία ήταν «καταγώγια». Η Δωρική Στοά, διώροφη, με μήκος 49.75μ και πλάτος 9.75 μέτρα επικοινωνούσε με την πηγή της σπηλιάς και είχε στο ισόγειο μια εξωτερική κιονοστοιχία από δέκα εφτά δωρικούς κίονες, και μια εσωτερική από κίονες ιωνικού ρυθμού. Στη δυτική πλευρά, στο πίσω μέρος, βρίσκεται ένα φρέαρ αφιερωμένο στην λατρεία των ηρώων (88).

Οι ασθενείς, πολύ συχνά αναπαριστούσαν σε μάρμαρο το μέλος του σώματος που νοσούσε και έπρεπε να ιαθεί και αφιέρωναν το ομοίωμα στον θεό. Πολλά από αυτά ήταν είτε παρακλήσεις για ίαση, είτε ευχαριστίες για τη θεραπεία τους. Ανακαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής όπου αποκαλύφθηκε το Ασκληπιείο, η οποία έγινε το 1876 από την Αρχαιολογική Εταιρεία. Με το τέλος της αρχαιότητας, και στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, το Ασκληπιείο έπαψε να λειτουργεί και στη θέση του ανεγέρθηκε τρίκλιτη βασιλική αφιερωμένη στους Αγίους Αναργύρους, οι οποίοι είναι προστάτες της υγείας, οι θεράποντες άγιοι της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης.

Η μεγάλη τρίκλιτη βασιλική χτίστηκε με τα υλικά του Ασκληπιείου, περιλάμβανε στο κεντρικό της κλίτος το ναό και το βωμό του Ασκληπιού, ενώ για το βόρειο κλίτος χρησιμοποιήθηκε ο στυλοβάτης και οι κίονες της δωρικής κιονοστοιχίας και για το νότιο οι κίονες της ρωμαϊκής στοάς. Το νερό της πηγής χρησιμοποιήθηκε ως αγίασμα. Η ιερότητα της πηγής μεταδόθηκε σε όλη την σπηλιά, η οποία ως μικρή

εκκλησία είναι αφιερωμένη στην «Ζωοδόχο Πηγή» και λατρεύεται ως τις μέρες μας. Η μεγάλη τρίκλιτη βασιλική είναι άγνωστο το πότε και γιατί καταστράφηκε.

Μαρμάρινο αναθηματικό ανάγλυφο του Λυσιμαχίδη, με απεικόνιση κισρών στο πόδι. Βρέθηκε στο ιερό του ήρωα γιατρού Αμύνου, στη νότια κλιτύ του Αρείου Πάγου.

Τέλος του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό μουσείο, αρ. ευρ. Γ 3526
Ένας ηλικιωμένος, γενειοφόρος άνδρας, σκυφτός, κρατάει με τα δυο του χέρια ένα ομοίωμα, τεράστιο, του δεξιού ποδιού, με μια εμφανή διογκωμένη φλέβα. Είναι ένα ανάθημα που δείχνει ένα τεράστιο βαρύ πόδι, που ο ασθενής με δυσκολία το σηκώνει. Κι είναι σαν να λέει ο ασθενής στο Θεό:
«Πάρε αυτό το βάρος από πάνω μου θεέ μου ή
σε ευχαριστώ θεέ μου που πήρες αυτό το βάρος από πάνω μου».

Κεφάλαιο 11. Ιπποκράτειος όρκος

Αρχαίο κείμενο

“Όμνυμι ἠπόλλωνα ἠητρόν, καὶ ἠσκληπιόν, καὶ ἠγείαν, καὶ Πανάκειαν, καὶ θεοῦς πάντας τε καὶ πάσας, ἠστορας ποιεύμενος, ἠπιτελέα ποιήσειν κατὰ δύναμιν καὶ κρίσιν ἠμὴν ἠρκον τόνδε καὶ ἠξυγγραφὴν τήνδε.

ἠγῆσεσθαι μὲν τον διδάξαντά με την τέχνη ταύτην ἴσα γενέτησιν ἠμοῖσι, καὶ βίου κοινώσεσθαι, καὶ χρεῶν χηρίζοντι μετάδοσιν ποιήσεσθαι, καὶ γένος το ἠξ αὐτοῦ ἠδελφοῖς ἴσον ἠπικρινέειν ἠρρεσι, καὶ διδάξειν την τέχνην ταύτην, ἠν χηρίζωσι μανθάνειν, ἠνευ μισθοῦ καὶ ἠξυγγραφῆς, παραγγελίης τε καὶ ἠκροήσιος καὶ τῆς λοιπῆς ἠπάσης μαθήσιος μετάδοσιν ποιήσεσθαι υἰοῖσί τε ἠμοῖσι, καὶ τοῖσι τοῦ ἠμέ διδάξαντος, καὶ μαθηταῖσι συγγεγραμμένοισί τε καὶ ἠρκισμένοις νόμῳ ἠητρικῷ, ἠλλῶ δε οὔδενί.

Διατήμασί τε χηρήσομαι ἠπὶ ἠφελείῃ καμνόντων κατὰ δύναμιν καὶ κρίσιν ἠμὴν, ἠπί δηλήσει δέ καὶ ἠδικίῃ ἠρξειν.

Οἱ δῶσω δῶ οἱ δέ φάρμακον οἱ δένι ἠτηθεῖς θανάσιμον, οἱ δέ ἠφηγήσομαι ἠξυμβουλίην τοιήνδε.

ἠομοίως δε οἱ δέ γυναικί πεσσόν φθόριον δῶσω.

ἠγνῆς δέ καὶ ἠσίως διατηρήσω βίον τον ἠμόν καὶ τέχνην την ἠμὴν.

Οἱ τεμέω δέ οἱ δέ μην λιθιῆνας, ἠκχωρήσω δε ἠργάτῆσιν ἠνδράσι πρήξιος τῶσδε.

ἠἔς οἰκίας δε ἠκόσας ἠν ἠσίω, ἠσελεύσομαι ἠπὶ ἠφέλειῃ καμνόντων, ἠκτός ἠών πάσης ἠαδικίης ἠέκουσίης καὶ φθορίης, τῆς τε ἠλλῆς καὶ ἠφροδισίων ἠργων ἠπί τε γυναικειῶν σωμάτων καὶ ἠνδρώων, ἠλευθέρων τε καὶ δούλων.

ἠδὲ ἠν ἠν θεραπείῃ ἠδῶ, ἠκαῦσω, ἠκαὶ ἠνευ θεραπείης κατὰ βίον ἠνθρώπων, ἠμη χηρή ποτε ἠκλαλέεσθαι ἠξω, σιγήσομαι, ἠἠητα ἠγεύμενος ἠναι τα τοιαῦτα.

Ὅρκον μὲν οὖν μοι τόνδε ἑπιτελέα ποιέοντι, καὶ μὴ ξυγγέοντι, ἐμῇ ἑπαύρασθαι καὶ βίου καὶ τέχνης δοξαζομένῃ παρὰ πᾶσιν ἄνθρωποις ἕς τον αἰεὶ χρόνον, παραβαίνοντι δὲ καὶ ἑπιόρκουσι, τῶναντία τουτέων.

11. 1 Απόδοση από τα αρχαία Ελληνικά

Ορκίζομαι στον Απόλλωνα τον Ιατρό Ασκληπιό και στην Υγεία και στην Πανάκεια και σε όλους τους Θεούς και τις Θεές, επικαλούμενος τη μαρτυρία τους, να τηρήσω πιστά κατά τη δύναμη και την κρίση μου αυτόν τον όρκο και την έγγραφη συμφωνία μου αυτή.

Θα τιμώ εκείνον που την τέχνη αυτή μου δίδαξε όσο και τους γονείς μου, στο βίος μου θα τον κάνω κοινωνώ, και όταν βρεθεί σε ανάγκη, από τα δικά μου θα του δίνω, τους γιους του θα τους λογαριάζω αδελφούς μου για την τέχνη αυτή θα τους διδάξω, αν θέλουν να την μάθουν, χωρίς μισθό και δίχως έγγραφο συμβόλαιο. Στις οδηγίες τις γραπτές ή τις προφορικές διδασκαλίες και στις υπόλοιπες κάθε λογής καθοδήγησης δικαίωμα να έχουν θα αφήνω μόνο τους δικούς μου γιούς, τους γιούς του διδασκάλου μου, και μαθητές που με συμβόλαιο και όρκο, κατά το ήθος των ιατρών, θα έχουν δεθεί μαζί μου, άλλον κανέναν συνταγές δε δίνω ιατρικές που θα' ναι, ως από την δύναμη και την δική μου κρίση εξαρτάται μόνο για το καλό του αρρώστου και θα φυλάγομαι μη δώσω συνταγή για το κακό για να βλάψω. Και να μου το ζητήσουν, φάρμακο θανατηφόρο σε κανέναν δεν θα δώσω, ούτε και θα βγει από μένα μια τέτοια συμβουλή, ούτε θα δώσω σε γυναίκα φάρμακο να καταστρέψει τον Βλαστό της. Αγνή και καθαρή θα φυλάξω την ζωή μου και την τέχνη μου δεν θα εγχειρίσω ούτε και άνθρωπο που υποφέρει από πέτρα, έργα τέτοια θα τα αφήνω σε ανθρώπους που είναι σε αυτά η δίκη. Σε όποια σπίτια θα μπαίνω, για το καλό θα μπαίνω των αρρώστων. Θα μένω μακριά από κάθε αδικία θεληματική και από κάθε βλάβη, θα μένω μακριά από κάθε πράξη γενετήσια πάνω σε σώματα γυναικεία ή ανδρικά ελεύθερων ή σκλάβων.

Όσα ασκώντας το επάγγελμα μου θα δω ή θα ακούσω, ας είναι και πέρα από το επάγγελμα μου, στην ανατροφή μες τους ανθρώπους, που δεν θα πρέπει ποτέ στους έξω να κοινολογηθούν, θα τα σκεπάζω με τη σιωπή μου μυστικά θα τα θαρρώ, που κανείς δεν πρέπει για αυτά να μιλά. Όσο τον όρκο μου αυτό θα τον

κρατώ και δεν θα τον πατάω, να χαίρομαι τη ζωή και την τέχνη έχοντας πάντα καλό όνομα ανάμεσα στους ανθρώπους, αν όμως παραβώ τον όρκο μου και πότε τον πατήσω να μου συμβούν ακριβώς τα αντίθετα.

11.2 Ιπποκράτης ο Κώος

«Ιπποκράτης γένει μὲν ἐν Κῶος, υἱὸς Ἡρακλείδα και Φαιναρέτης, ἐξ Ἡρακλέα και Ἄσκληπιόν το γένος ἐναφέρων...

γεννηθείς, ἐξ δε Σωρανόσ ἐ Κῶος ἐρευνήσας τα ἐν Κῶ γραμματοφυλακεῖα προστίθησι...

μηνός ἐγριανίου ἐβδόμη και ἐκοστῶ...» (89)

Ο Ιπποκράτης γεννήθηκε στις 27 του μηνός Αγριανίου του 460 π.Χ. στην Κω και έζησε στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του «χρυσού αιώνα, του 5^{ου} αιώνα π.Χ.». Έζησε σε μια περίοδο που λαμπρές προσωπικότητες όπως ο Σοφοκλής, ο Σωκράτης, ο Ευριπίδης, ο Θουκυδίδης, Πλάτωνας, Αριστοτέλης έζησαν και μεγαλούργησαν, το έργο των οποίων επηρέασε για χιλιάδες χρόνια τη ζωή των επόμενων γενεών. Ο 5^{ος} αιώνας, και οι μεγάλοι πρωταγωνιστές του, έβαλαν τα θεμέλια τεράστιων αλλαγών. Ήταν ένας αιώνας όπου η διανόηση, η αμφισβήτηση, ο προβληματισμός, η άνθηση των γραμμάτων, των αρχιτεκτονικών επιτευγμάτων, άνθισαν. Καλλιεργήθηκε ο ορθολογισμός, ο ουμανισμός, ο άνθρωπος έρχεται στο προσκήνιο, η σκέψη, η παρατήρηση, όχι μόνο του ψυχισμού αλλά και του σώματος. Η άνθηση της φιλοσοφίας, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την πρόοδο και την ανάπτυξη της Ιατρικής τέχνης. Ο Ιπποκράτης χρησιμοποίησε για πρώτη φορά το πείραμα, την εμπειρία, την παρατήρηση, την εξονυχιστική κλινική εξέταση αλλά και το ιατρικό ιστορικό. Ήταν ο πρώτος που εισήγαγε την ψηλάφηση, την ακρόαση, την μέτρηση των σφυγμών. Πρακτικές που ακολουθούνται αδιάληπτα από τότε μέχρι τις μέρες μας. Τόλμησε να ταξινομήσει, να κατηγοριοποιήσει τις ασθένειες, να μιλήσει για τη φυσιολογική λειτουργία των ανθρώπινων συστημάτων και στη συνέχεια για την παθολογική. Κατέγραψε όλες τις ορθολογιστικές θεωρίες και θεραπείες της εποχής του.

Οι πληροφορίες που έχουμε περιορίζονται στην καταγωγή, την ιδιότητα ως ο καλύτερος και πιο διάσημος ιατρός, καθώς και ο καλλίτερος δάσκαλος της ιατρικής τέχνης (90). Αντλούμε στοιχεία για τον Ιπποκράτη από τις αναφορές που γίνονται σε αυτόν στου διαλόγου του Πλάτωνα «Πρωταγόρα», «Φαίδρο».

«Ὅσπερ ἐν ἐπενόεις παρά τον σαυτοῦ ἐμύνημον ἑλθῶν Ἰπποκράτη τον Κῶον, τον τῶν Ἀσκληπιάδων, ἑργύριον τελεῖν ἐπέρ σαυτοῦ μισθόν ἐκείνῳ, ἐτίς σε ἔρετο.

Ἐπέ μοι, μέλλεις τελεῖν, ἐ Ἰπποκράτες, Ἰπποκράτει μισθόν ἐς τίνη ἐντι; τι ἐν ἐπεκρίνω; - Ἐπον ἐν, ἔφη, ἐτι ἐς ἑατρῶ. - Ὡς τις γεθησόμενος; - Ὡς ἑατρός ἔφη».

«Ὅπως ακριβῶς, αν σου περνούσε από το νου να πας στο συνονόματό σου Ιπποκράτη τον Κῶο, που είναι Ασκληπιάδης, για να του δώσεις χρήματα ως αμοιβή, και σε ρωτούσε κάποιος: «πες μου, Ιπποκράτη, προτίθεται να δώσεις χρήματα στον Ιπποκράτη σκεπτόμενος ότι είναι τι;», «τι θα απαντούσες; θα απαντούσα, είπε, με τη σκέψη πως είναι γιατρός. «Για να γίνεις τι;» «Για να γίνω γιατρός», απάντησε.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικές οι αναφορές του ονόματος του Ιπποκράτη διότι πρόκειται για ένα ιστορικό πρόσωπο, με καταγωγή (είναι Κῶος), με σαφή ιδιότητα (είναι ιατρός), ανήκει σε συγκεκριμένη οικογένεια (αυτή των Ασκληπιάδων). Δεν είναι ένα μυθικό πρόσωπο, κῆμα της φαντασίας, είναι ένας αναγνωρίσιμος από τους ανθρώπους της εποχής του (91). Ο Αριστοτέλης (92), ο οποίος είναι μεταγενέστερος του Ιπποκράτη, λέει στα «Πολιτικά»:

«Ὅστι γαρ τι και πόλεως ἔργον, ὅστε την δυναμένην τοῦτο μάλιστ' ἵποτελείν, ταύτην ο ἠτέον εἶναι μεγίστην, ο ὄν Ἰπποκράτην... ἄλλ' ἄτρὸν εἶναι μείζω φήσειεν...»

«Γιατί κάθε πόλη έχει έναν προορισμό, ώστε μεγαλύτερη πρέπει να θεωρούμε όποια μπορεί να τον εκπληρώσει στη μεγαλύτερη έκτασή του. Όπως για παράδειγμα, για τον Ιπποκράτη θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί πως...ως γιατρός είναι μεγαλύτερος από οποιονδήποτε άλλο...»

Η αναφορά στον Ιπποκράτη στο έργο του Αριστοτέλη, και η επιβεβαίωση ότι ο Ιπποκράτης είναι ο μεγαλύτερος ιατρός από οποιονδήποτε άλλο, είναι ακόμη μια

ισχυρή επιβεβαίωση της αναγνωσιμότητας του ταλέντου και της αξιοσύνης του Ιπποκράτη. Δεν αναφέρετε σε περισσότερες λεπτομέρειες διότι προφανώς αρκεί και μόνο το όνομα για να αναγνωριστεί το πρόσωπο για το οποίο μιλάει (93).

Η πιο σημαντική βιογραφία του Ιπποκράτη ανήκει σ' ένα Εφέσιο γιατρό, τον Σωρανό, που έζησε τον 2^ο αιώνα μ.Χ. και άσκησε την Ιατρική στην Αλεξάνδρεια και στη Ρώμη (89). Προτομή του οποίου υπάρχει στο Νοσοκομείο Παίδων Αγ. Σοφία (Χωρέμειο Ερηαστήριο) που το φιλοτέχνησε ο Βασίλης Κάρλος, το 2006, και αναγράφει ότι ήταν ο πρώτος Παιδίατρος και Γυναικολόγος.

Σωρανός ο Εφέσιος

Νοσοκομείο Παίδων Αγ. Σοφία (Χωρέμειο Ερηαστήριο)

Δημιουργός Βασίλης Κάρλος, 2006

Ο Ιπποκράτης ανήκε στην οικογένεια των Ασκληπιάδων, οι οποίοι είναι απόγονοι του Ασκληπιού. Υπήρχε παράδοση ότι η Ιατρική τέχνη παρέμενε μέσα στην οικογένεια κι έτσι ο πατέρας δίδασκε στο γιό την τέχνη και συνέχιζε η διαδικασία αυτή για γενιές ολόκληρες. Ο πατέρας του Ιπποκράτη, ο **Ηρακλείδης**, ήταν γιατρός (καταγωγή από τον Ασκληπιό) η μάνα του, **η Πραξιθέα**, (κόρη της Φαιναρέτης από τον Ηρακλή) ήταν μαία. Ο πατέρας δίδαξε όσα ήξερε στο γιό του και αυτός με τη σειρά είχε διδαχθεί από τον παππού του, τον Ιπποκράτη Α'. Μεγάλωσε σε ένα ιατρικό περιβάλλον, από μικρή ηλικία δεχόταν ερεθίσματα, είχε ακούσματα, μνήμες που καλλιέργησαν την ιατρική σκέψη και συνείδηση, έδωσαν όλα τα ερεθίσματα

για τη δημιουργία ενός καλού θεραπευτή. Μόνο που ο Ιπποκράτης έμελλε να γίνει ο πιο διάσημος ιατρός όχι μόνο στην εποχή αλλά και για χιλιάδες χρόνια.

Ο Ιπποκράτης εκπαιδεύτηκε από τον Ηρόδικο Σηλυβριανό, σπούδασε φιλοσοφία από το διάσημο ρήτορα Γοργία Λεοντίνο και τον Δημόκριτο. Ασκήθηκε στις Ιατρικές σχολές της Κνίδου και της Κω. Έκανε ταξίδια στη Θεσσαλία, στη Θάσο, στη Θράκη, στη Σκυθία, Ιωνία, Μακεδονία, και στον Εύξεινο Πόντο. Τα ταξίδια του έδωσαν τη δυνατότητα να διευρύνει τις γνώσεις του και φυσικά να αναγνωριστεί η αξία του.

Οι Ασκληπιάδες, στους οποίους ανήκε και ο Ιπποκράτης, θεωρούνται απόγονοι του Ποδιαλείριου, του γιου του Ασκληπιού, που πολέμησε στον Τρωικό πόλεμο και ήταν ο χειρουργός του Αχαϊκού στρατού. Με το τέλος του πολέμου έφτασε πρώτα στην Κνίδα και μετά στην Κω, όπου ίδρυσε μια ιατρική οικογένεια, καθώς και τις αντίστοιχες Ιατρικές σχολές της Κνίδου και της Κω. Στον Πίνακα 1. καταγράφονται όλοι οι πρόγονοι του Ιπποκράτη:

Ασκληπιός
Ποδαλείριος
Ιππόλοχος
Σώστρατος Α΄
Δάρδανος
Κρίσαμις Α΄
Κλεομυτάδας Α΄
Θεόδωρος Α΄
Σώστρατος Β΄
Κρίσαμις Β΄
Θεόδωρος Β΄
Σώστρατος Γ΄
Νέβρος
Γνωσίδικος
Ιπποκράτης Α΄
Ηρακλείδης
Ιπποκράτης Β΄

Πίνακας 1. Γενεαλογικό δέντρο Του Ιπποκράτη

Οι δυο γιοι του Ιπποκράτη, ο Θεσσαλός και ο Δράκων, ήταν ιατροί, καθώς και ο Πόλυβος, ο σύζυγος της κόρης του, ο οποίος θεωρείται και συγγραφέας ορισμένων έργων της Ιπποκρατικής συλλογής. Παιδιά του Θεσσαλού ήταν οι ιατροί Γοργίας, Δράκων Β΄, Ιπποκράτης Γ΄ και του Δράκοντα ο Ιπποκράτης Δ΄, ιατρός της γυναίκας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Ρωξάνης (94).

Η παρατηρητικότητα και η μεγάλη αντίληψη ήταν δυο προτερήματα μεγάλης αξίας. Ήταν φιλόσοφος. Πίστευε ότι: «ο βίος βραχύς, η τέχνη μακρή, ο καιρός οξύς, η δε πείρα σφαλερή, η δε κρίσις χαλεπή». Ο Ιπποκράτης τιμήθηκε και αναγνωρίσθηκε ως ο καλλίτερος, αλλά έζησε και το φθόνο, όπως όλοι οι πετυχημένοι άνθρωποι.

11.3 Ιπποκρατική Συλλογή

Η φήμη του αυξήθηκε κατά τον 4^ο αιώνα εξαιτίας των συγγραμμάτων του. Το πνευματικό έργο του Ιπποκράτη, η Ιπποκρατική συλλογή, *Corpus Hippocraticum* (Πίνακας 2.), είναι εξήντα κείμενα ιατρικής θεωρίας και πράξης. Όλες οι γνώσεις, θεραπευτικές, πρακτικές της εποχής περικλείονται στη Συλλογή. Περίπου δέκα έχουν γραφτεί από τον ίδιο και τους μαθητές του, ενώ τα υπόλοιπα θεωρούνται μεταγενέστερα. Τα κείμενα της συλλογής, συνελέγησαν περίπου εβδομήντα χρόνια μετά το θάνατό του, τον 3^ο αιώνα π.Χ. από τους βιβλιοθηκάρχους της διάσημης βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου. Κυκλοφορούσαν αντίγραφα σε όλη την Ελλάδα και στις υπερπόντιες αποικίες. Εκείνη την περίοδο η Κως ανήκε στο βασίλειο των Πτολεμαίων της Αιγύπτου, οι οποίοι ήταν οι διάδοχοι του μεγάλου Αλεξάνδρου και ιδρυτή της πόλης της Αλεξάνδρειας. Η συλλογή μεταφέρθηκε στην Αλεξάνδρεια και πιθανώς άφησαν έργα και στην Κω. Ήταν γραμμένα στην Ιωνική διάλεκτο, σε απλή και κατανοητή γλώσσα (95-97).

Ο Emile Littré, είχε σπουδάσει Ιατρική και ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε συστηματικά με την Ιπποκρατική Συλλογή. Αφιέρωσε πάνω από είκοσι χρόνια της ζωής του, 1839-1862, για την επιμέλεια και τη μετάφραση ολόκληρης της Ιπποκρατικής συλλογής και την έκδοσή της. Ήταν ένα γιγάντιο έργο που εκδόθηκε σε δέκα τόμους (*Oeuvres Completes di Hippocrate*) (98). Για περισσότερα από δυο

χιλιάδες χρόνια το έργο του Ιπποκράτη έχει εμπνεύσει την θεραπευτική τέχνη. Το έργο του έχει αντιγραφεί και τυπωθεί χιλιάδες φορές.

Η Ιπποκρατική συλλογή παρουσιάζει ορισμένες προκλήσεις και πολλοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με την ανάλυση της. Γνωρίζουμε για αυτή ότι όλα τα κείμενα δεν ανήκουν ούτε στην ίδια εποχή, ούτε στην ίδια χρονολογική περίοδο και ή στον ίδιο χώρο. Τα έργα δεν προορίζονταν για όλους αλλά είχαν συγκεκριμένους αποδέκτες. Υπάρχει μια αβεβαιότητα από τους μελετητές για τον αν τα κείμενα αποδίδονται στον Ιπποκράτη ή στους μαθητές του της Ιατρικής σχολής της Κω, ή της Ιατρικής σχολής Κνίδου, που βρίσκεται απέναντι από την Κω στα μικρασιατικά παράλια.

<i>Ηθικά-θεωρητικά</i>	<i>Γενική Παθολογία</i>	<i>Χειρουργική</i>
<i>Όρκος</i>		<i>Κατ' Ιατρείον</i>
<i>Αφορισμοί</i>	<i>Περί αέρων, υδάτων, τόπων</i>	<i>Περί Ελκών</i>
<i>Περί αρχαίας Ιητρικής</i>	<i>Περί χυμών</i>	<i>Περί Αιμορροϊδων</i>
<i>Περί Ιατρού</i>	<i>Περί Κρίσεων</i>	<i>Περί Συρίγγων</i>
<i>Περί Τέχνης</i>	<i>Περί Κρισίμων</i>	<i>Περί τω εν τη Κεφαλή Τραυμάτων</i>
<i>Νόμος</i>	<i>Περί Εβδομάδων</i>	<i>Περί Αγμών</i>
<i>Περί Ευσημοσύνης</i>	<i>Περί Φύσεων</i>	<i>Περί Άρθρων</i>
<i>Παραγγελίαι</i>		<i>Μολχικός</i>
<i>Αφορισμοί</i>		
<i>Ανατομία-Φυσιολογία</i>	<i>Προγνωστική Ιατρική</i>	<i>Μαιευτική-Γυναικολογία</i>
<i>Περί Ανατομής</i>	<i>Προγνωστικόν</i>	<i>Περί Παρθενίων</i>
<i>Περί Καρδίας</i>	<i>Προορρητικόν</i>	<i>Περί Γυναικείας Φύσεως</i>
<i>Περί Σαρκών</i>	<i>Κωακαί Προγνώσεις</i>	<i>Περί Γυναικείων Α'</i>
<i>Περί Αδένων</i>	<i>Ειδική Νοσολογία</i>	<i>Περί Γυναικείων Β'</i>
<i>Περί Οστέων Φύσεως</i>		<i>Περί Αφόρων</i>
<i>Περί φύσεως ανθρώπου</i>	<i>Περί Επιδημιών</i>	
<i>Περί Γονής</i>	<i>Περί Παθών</i>	<i>Περί Επικυήσεως</i>
<i>Περί Φύσεως Παιδίου</i>	<i>Περί Νόσων</i>	<i>Περί Επταμήνου και Οκταμήνου</i>
<i>Διαιτητικά</i>	<i>Περί των Εντός Παθών</i>	<i>Περί Εγκατατομής Εμβρύου</i>
<i>Περί Τροφής</i>	<i>Περί της Ιερής Νόσου</i>	

<i>Περί Διαιτήσ</i>	<i>Περί τύπων των κατ' άνθρωπον</i>	<i>Διάφορα</i>
<i>Περί Διαιτήσ Υγιεινής</i>	<i>Θεραπευτική</i>	<i>Επιστολαί (εικοσιτέσσερις)</i>
<i>Οφθαλμολογικά</i>	<i>Περί Διαιτήσ</i>	<i>Ομιλίας</i>
<i>Περί Όψεως</i>	<i>Οξέων Νοσημάτων</i>	<i>Δόγμα των Αθηναίων</i>
<i>Παιδιατρική</i>		<i>Πρεσβευτικός</i>
<i>Περί Οδοντοφυΐσ</i>	<i>Περί Υγρών Χρήσιος</i>	

(Πίνακας 2.) *Ιπποκρατική συλλογή*

Ο Emile Littre είχε στόχο να βρει στα κείμενα της Συλλογής όχι τόσο τις αρχές της Ιατρικής, αλλά την αρχή της Επιστήμης. Απομόνωσε τα κείμενα από την Ιατρική και τα τοποθέτησε στην ιστορία της Ιατρικής. Πολλοί μελετητές ασχολήθηκαν με την Ιπποκρατική συλλογή από πολλές και διαφορετικές οπτικές. Προσπάθησαν να αναλύσουν το ρόλο του ιατρού στην κοινωνία, το γυναικείο ρόλο στο κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο. Βρίσκουμε διαβάζοντας τα κείμενα στοιχεία ρητορικής, φιλοσοφίας, καλλιτεχνίας. Ουσιαστικές αρχές και πράξεις που έγιναν κομμάτι της καθημερινής ζωής των ανθρώπων κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αιώνα. Ο Ιπποκράτης είναι εκείνος που ελευθέρωσε την Ιατρική από τις δεισιδαιμονίες, τη μαγεία, τη θεϊκή επίδραση και τη φιλοσοφία. Είναι εκείνος που την έκανε αυτόνομη και επιστήμη. Στην κλινική εξέταση χρησιμοποιεί μεθόδους όπως η ψηλάφηση, η επίκρουση, επισκόπηση ώστε να οδηγηθεί στη διάγνωση. Πολλές από αυτές χρησιμοποιούνται και σήμερα. Και κυρίως παρατηρεί, ακούει τον ασθενή και αντιμετωπίζει τη νόσο με τρόπο διαφορετικό. Δεν απομονώνει το σύμπτωμα μόνο στο όργανο που εκφράζεται αλλά έχει πάντα ολόκληρη την εικόνα του σώματος.

Στα Ηθικά βιβλία της υποκρατικής συλλογής, περί Αρχαίης Ιητρικής, Όρκος του Ιπποκράτη, αποτελούν ένα κώδικα ηθικής, επαγγελματικής ευσυνειδησίας, και κύριο μέλημα του Ιατρού πρέπει να είναι η θεραπεία του ασθενή. Απαγορεύει στον ιατρό να κάνει έκτρωση. Έχει υποχρέωση να μην κάνει, να μην επιτρέψει και να μην υποδείξει οποιαδήποτε πράξη θα μπορούσε να βλάψει την υγεία του ασθενή, «*Οφελείν ή μη βλάπτειν*». Ο Ιατρός οφείλει να διαφυλάττει το ιατρικό απόρρητο.

Στο σύγγραμμα «Τα περί τω εν κεφαλῇ τραυμάτων» αναλύονται με λεπτομέρεια κράνιο εγκεφαλικές κακώσεις, ανοικτές και κλειστές. Διαχωρίζει πέντε κατηγορίες καταγμάτων:

<i>Απλά κατάγματα (λεπτότατα, λεπτά, ευθύγραμμα, καμπύλα, μικρού ή μεγάλου βάθους)</i>
<i>Απλές θλάσεις</i>
<i>Κατάγματα με θλάση και εμπόημα</i>
<i>Εγκοπή ή έδρα</i>
<i>Κάταγμα κατ' απήχηση, κάκωση των οστών μακράν της θέσεως όπου έχει απογυμνωθεί το οστό από τη σάρκα</i>

Ο Ιπποκράτης με σαφήνεια μιλά για το πότε ο Ιατρός πρέπει να διενεργεί τρυπανισμό της κεφαλής, σε θλάσεις, φανερές ή όχι και σε ρωγμές, φανερές ή όχι. Επίσης οι θεραπευτικές ενδείξεις των τρυπανισμών είναι η κράνιο εγκεφαλική κάκωση, οι κεφαλαλγίες, η επιληψία και η τύφλωση (98).

Ο Ιπποκράτης διδάσκει και επιμένει στην κλινική εξέταση στην επισκόπηση, ψηλάφηση, επίκρουση, ακρόαση. Το ιστορικό που λαμβάνει από τον ασθενή είναι πλήρες και αναλυτικό, ζητά από τους συγγενείς ή τους συνοδούς του αρρώστου να του περιγράψουν κλινικά συμπτώματα του ασθενή μετά την κράνιο εγκεφαλική κάκωση (99).

Τα κείμενα δίνουν σημαντικές πληροφορίες όχι μόνο για το επιστημονικό επίπεδο της Ιατρικής κατά τη διάρκεια της κλασικής και ελληνοιστικής περιόδου, αλλά και για τις ικανότητες των ιατρών αλλά και το πώς η φιλοσοφία επηρέασε την ιατρική σκέψη και το αντίθετο. Τα συγγράμματα της Ιπποκρατικής συλλογής αντανακλούν τις θέσεις των φιλοσόφων εκείνης της περιόδου, το πώς ερμηνεύουν τον άνθρωπο και τη λειτουργία της ζωής. Στο κείμενο «Περί Ξέρων Ξδάτων τόπων» ο ασθενής τοποθετείται στο φυσικό του περιβάλλον, δεν αντιμετωπίζεται η νόσος μεμονωμένα, αλλά ο Ιπποκράτης (ή ο συγγραφέας του κειμένου) λέει ότι η υγεία είναι μια κοσμική ισορροπία και η ασθένεια η διαταραχή αυτής της ισορροπίας. Ο

Ιπποκράτης υιοθέτησε την έννοια της φύσης με το ίδιο σκεπτικό των Φιλοσόφων της Ιωνίας. Το ανθρώπινο σώμα αποτελείται από τα ίδια δομικά συστατικά που συνθέτουν τη φύση άρα υπόκειται και ακολουθεί τους ίδιους ακριβώς νόμους (100).

Ο Νόμος (101), ένα από τα συγγράμματα της συλλογής μιλά για τις συνθήκες που ισχύουν και που εφαρμόζονται στην Ιατρική. Κάποιος μπορεί να προβληματιστεί ακούγοντας τη λέξη, αλλά εδώ ερμηνεύεται ως το καθιερωμένο, η συνήθεια, το έθιμο. Μιλά για το όσα συμβαίνουν και για τα όσα ισχύουν αλλά βάζει και μια τάξη για τα όσα πρέπει να γίνονται. Έχει αρκετές θεματικές προσεγγίσεις, μάλιστα στη διάκριση της ιατρικής τέχνης διαβάζουμε:

«Ίητρική τεχνέων μεν πασέων ἔστιν ἐπιφανεστάτη». «Η Ιατρική από όλες τις τέχνες είναι η επιφανέστερη». Η θέση αυτή δεν έχει σκοπό να υποτιμήσει τα υπόλοιπα επαγγέλματα που συνεισφέρουν στο κοινωνικό σύνολο. Εξηγεί ότι όταν ο άνθρωπος είναι υγιής, που είναι ο στόχος της Ιατρικής, και είναι απαλλαγμένος από αρρώστιες μπορεί να ξεδιπλώσει τα χαρίσματα του, να δημιουργήσει και να προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο. Προϋπόθεση της ευημερίας είναι η υγεία και την υγεία υπηρετεί η Ιατρική. Ο Νόμος θέτει το ζήτημα των πραγματικών γιατρών, των θεραπευτών δηλαδή που είχαν παρακολουθήσει κάποια από τις Ιατρικές σχολές, και είχαν μνηθεί στην Ιατρική τέχνη από έμπειρους γιατρούς, είχαν παρακολουθήσει αυτούς τους θεραπευτές και είχαν γίνει με τη σειρά τους και οι ίδιοι καλοί γιατροί. Όποιος δεν είχε ακολουθήσει την τακτική αυτή θεωρούνταν αμαθής, αγύρτης και ψευτογιατρός. Όσοι δεν είχαν εκπαιδευτεί, παρουσίαζαν θεραπείες που στηρίζονταν σε δεισιδαιμονίες, προκαταλήψεις, υπερφυσικές θέσεις. Οι ψευτογιατροί αμαυρώνουν την Ιατρική τέχνη και θα έπρεπε να υπάρχει ένας τρόπος τιμωρίας για τα λάθη τους. Η μόνη τιμωρία ήταν το κακό τους όνομα, η κακή τους φήμη. Η κοινωνική περιφρόνηση που πιθανώς βίωναν δεν τους άγγιζε και συνέχιζαν να ασκούν ένα τόσο σημαντικό επάγγελμα αυθαίρετα.

Ο συγγραφέας της Ιερής Νόσου, επιτίθεται στους ψευτογιατρούς, στους περιφερόμενους θεραπευτές, τους επικρίνει για την απόδοση των νόσων στους θεούς και όχι στο ανθρώπινο σώμα. Αναφέρεται ο συγγραφέας στο χαρακτηρισμό της επιληψίας ως «ιερής νόσου», αρνείται ότι αιτία της αρρώστιας αυτοί είναι οι θεοί αλλά την αποδίδει στον εγκέφαλο (102).

« Ἐμοὶ δε δοκέουσιν οὐκ ἔστιν οὐδὲν νόσημα ἠφιερώσαντες τοιοῦτοι εἶναι ἄνθρωποι οὐκ οἱ καὶ νῦν ἐστὶ μάγοι τε καὶ καθάρται καὶ ἄγυρται καὶ ἄλαζόνες, ἄκόσοι δὴ προσποιέονται σφόδρα θεοσεβέες εἶναι καὶ πλέον τι ἐδέσθαι. Οὐτοὶ τοίνυν παραμπεχόμενοι καὶ προβαλλόμενοι τὸ θεῖον τῆς μηχανῆς τοῦ μηδὲ σκεῖν τι προσενέγκαντες ἠφελήσουσιν, ἵνα μὴ κατάδηλοι ᾖσιν οὐδὲν ἰσιστάμενοι, ἔρὸν ἔνι μισαν τοῦτο τὸ πάθος εἶναι... ἄλλα γὰρ ἀπίστος ἡ γέφυρα τοῦτου τοῦ πάθους, ἄσπερ καὶ τῶν ἄλλων νοσημάτων τῶν μεγίστων»

«Μου φαίνεται ὅτι ἦταν ἄνθρωποι ὅπως οἱ σημερινοὶ μάγοι, εξαγνιστές, τσαρλατάνοι καὶ απατεῶνες ποὺ ἔκαναν πρῶτοι αὐτὴ τὴ νόσο ἱερή.

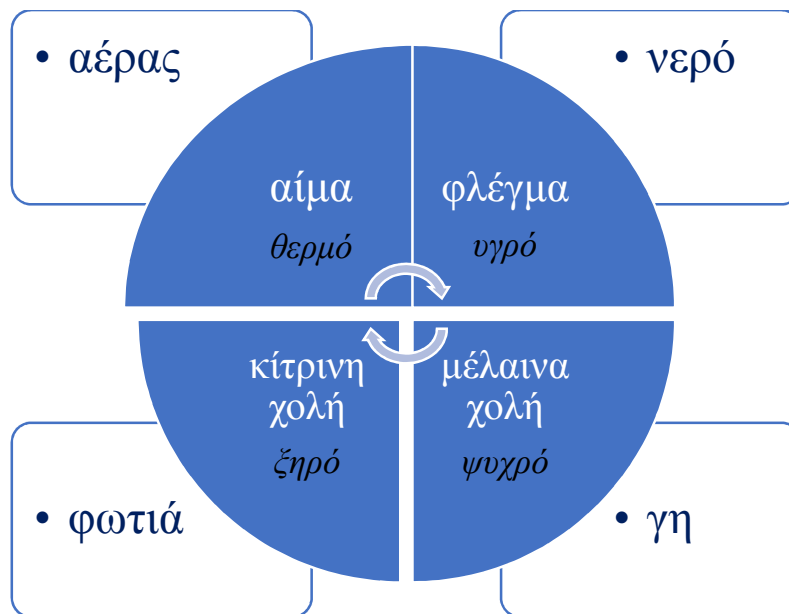
Εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἰδιαίτερα ἱεροὶ καὶ γνωρίζουν πολλὰ. Σὲ μιὰ ἀπώλεια καὶ μὴ ἔχοντας τίποτα νὰ προσφέρουν γιὰ νὰ βοηθήσουν, ἰσχυρίζονταν ὅτι τὸ θεῖο ἦταν ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς νόσου καὶ, προκειμένου νὰ μὴ φανοῦν τελείως ἀνίδεοι, τὴν ὀνόμασαν ἱερή... Ἀλλὰ αἰτία τῆς νόσου εἶναι ὁ ἐγκέφαλος, ὅπως ἰσχύει καὶ γιὰ ἄλλες ἀρρώστιες»

Ὁ Ἱπποκράτης πίστευε ὅτι στὸ ἀνθρώπινο σῶμα ὑπάρχει μιὰ δύναμη ποὺ τὴν ἀποκαλεῖ «Φύσις» ὁ πιο σημαντικὸς παράγοντας ἀπὸ ἀποψηθεραπείας. Ἡ φυσικὴ κατάσταση τοῦ σώματος μπορεῖ νὰ ἐξουδετερώσει μιὰ ἀσθένεια. Ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ ἰατρός τῆς ἀσθένειας. Χωρὶς τὴν συνεχῆ ἀντίσταση τῶν ἐσωτερικῶν μας δυνάμεων ἡ ζωὴ θὰ ἦταν ἀδύνατη. Οἱ θεωρίες αὐτὲς δὲν ἀπέχουν καὶ πολὺ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ πιστεύουμε γιὰ τὸ ἀνοσοποιητικὸ μας σύστημα. Ὁ ρόλος τῆς διατροφῆς, τῆς ἀσκήσεως, τοῦ ὕπνου εἶναι σημαντικὸς γιὰ τὴ θωράκιση τοῦ ἀνοσοποιητικοῦ μας συστήματος. Τὸ γονιδιακὸ μας ἀποτύπωμα, τὸ γενετικὸ μας ὑλικό, ἡ ξεχωριστὴ φύση κάθε ἀνθρώπου, δὲν εἶναι αὐτὴ ποὺ καθορίζει τὶς ἀσθένειες ποὺ θὰ ἐμφανίσει κάθε ἀνθρώπος στὴ ζωὴ του; Τὸ ἀνοσοποιητικὸ μας σύστημα με κακὴ διατροφή, κυρίως με στρες, με ψυχολογικὴ κατάπτωση δὲν ἀποδυναμώνεται; Ὁ Ἱπποκράτης ἦταν ἕνας ἐπιστήμονας καὶ πρῶτη θέση στὴν ἐρμηνεία τῶν πραγμάτων, τῶν παρατηρήσεων τοῦ εἶχε ἡ λογικὴ ἀντίθετα με τοὺς θεραπευτὲς τῆς προ-Ἱπποκρατικῆς περιόδου ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ πίστη.

11.4 Η Ιπποκρατική Φυσιολογία

Η θεωρία που αποτελεί το θεμέλιο λίθο της Ιπποκρατικής Φυσιολογίας είναι η θεωρία των χυμών (Σχήμα 1).

Σχήμα 1.

Οι τέσσερις χυμοί είναι το αίμα, το φλέγμα, η ξανθή και μέλαινα χολή. Σε αυτούς τους χυμούς αντιστοιχούν τα τέσσερα στοιχεία του Εμπεδοκλή, τη γη, τη φωτιά, το νερό, τον αέρα. Οι χυμοί αυτοί σε συνδυασμό με τις τέσσερις συνθήκες του θερμού, ψυχρού, υγρού και του ξηρού καθορίζουν την κατάσταση του κάθε ανθρώπου. Όταν αυτοί οι χυμοί είναι μέσα στο σώμα στην σωστές αναλογίες και τα στοιχεία λειτουργούν φυσιολογικά, το άτομο απολαμβάνει καλή υγεία, *Ευκρασία*, όταν ένας από τους χυμούς μεταβληθεί ή υπάρχει υπερβολική ποσότητα έχουμε *Δυσκρασία* και τότε το άτομο ασθενεί. Τους όρους αυτούς τους χρησιμοποιούμε μέχρι και σήμερα. Η υγεία συνίσταται στην ισορροπία των χυμών.

Στο Κεφάλαιο Περί Νούσων, κάθε χυμός αντιστοιχεί σε ένα όργανο του σώματος. Το αίμα αντιστοιχεί στην καρδιά, το φλέγμα στον εγκέφαλο, η κίτρινη χολή στην σπλήνα, και η μέλαινα χολή στο ήπαρ. Η αναλογία των χυμών του ανθρώπινου

σώματος αντικατοπτρίζεται στην αναλογία των χυμών της φύσης, των εποχών, του ημερήσιου κύκλου και αλλάζει ανάλογα με την ηλικία του κάθε ανθρώπου. Το αίμα αντιστοιχεί στην άνοιξη και στην παιδική ηλικία, η κίτρινη χολή, στο θέρος και στην εφηβεία, η μέλαινα χολή, στο φθινόπωρο και στην ενήλικη ηλικία και το φλέγμα, στο χειμώνα και στα γηρατειά. Με βάση αυτές τις θεωρίες, η αναλογία των χυμών εξαρτάται από την ηλικία και την εποχή του έτους: το αίμα αυξάνεται κατά την παιδική ηλικία και την άνοιξη, η κίτρινη χολή στους ενήλικες και στο θέρος, η μέλαινα χολή στην ώριμη ηλικία και το φθινόπωρο και το φλέγμα κατά το γήρας και το χειμώνα. Η θεωρία αυτή καθορίζει τα φάρμακα για να επιτευχθεί η ισορροπία των τεσσάρων χυμών, καθώς και η διατροφή (103).

Το βασικό ζευγάρι στο οποίο η Ιπποκρατική Συλλογή θεωρεί ότι προκαλεί τις μεταβολές είναι η χολή (πυρ) και το φλέγμα (ύδωρ). Το πρώτο είναι η κινητήρια δύναμη και το δεύτερο η θρεπτική. Το ένα δεν υφίσταται δίχως το άλλο, και μαζί επαρκούν για όλα, το καθένα χωριστά δεν επαρκεί ούτε για το ίδιο (Περί διαίτης, Α, 3). *«Το καθένα με τη σειρά του κυριαρχεί και κυριαρχείται ως το μέγιστο και το ελάχιστο που είναι δυνατό να φτάσει...»*

«Η φωτιά αντλεί από το νερό την υγρασία, γιατί και η φωτιά περιέχει υγρασία, ενώ το νερό αντλεί από τη φωτιά την ξηρασία, γιατί και το νερό περιέχει ξηρασία...Επειδή δεν μένουν ποτέ στο ίδιο σημείο, αλλά αλλάζουν συνέχεια παίρνοντας τη μια ή την άλλη μορφή, αναγκαστικά και τα στοιχεία που απεκκρίνονται είναι ανόμοια. Τίποτα απολύτως δεν χάνεται και τίποτα δεν γεννιέται, που να μην προϋπήρχε. Τα πράγματα μεταβάλλονται με το να ενώνονται και να διαχωρίζονται. Όλα τα πράγματα αυξάνουν και μειώνονται μέχρι το ανώτατο ή το κατώτατο όριο τους» (104).

Η σημασία της κληρονομικότητας είναι σημαντική, στο Περί Ιερής Νόσου διαβάζουμε: *«Ἐρχεται δε ἔσπερ και τῆλλα νοσήματα κατά γένος» «πάντα τα νοσήματα ἄρχεται κατά γένος»*

Στο σύγγραμμα Περί διαίτης Οξέων: *«Ἐγαθόν γαρ φάρμακόν ἔστιν ἔνιστε και το μηδέν προσφέρειν».* Ο Ιπποκράτης χορηγούσε φάρμακα με φειδώ και όταν αυτά ήταν απαραίτητα.

Τα κείμενα καλύπτουν μεγάλο μέρος αρκετών κλάδων της Ιατρικής, όπως Φυσιολογία, Ανατομία, Παθολογία, Ανάπτυξη και Φαρμακολογία.

Στο Προγνωστικόν Ι, αναφέρεται: «Ἐπιείας μὲν γὰρ ποιῶν ἔπαντας τοὺς νοσέοντας ἔδύνατον». Σε περιπτώσεις ανίατων νόσων, χρόνιων, όταν οι θεραπείες που δίνονταν στον ασθενή δεν ήταν ικανές να χαρίσουν την ίαση οι ιατροί έπρεπε να αναγνωρίζουν τέτοιου τύπου καταστάσεις (105). Ο συγγραφέας του συγγράμματος, αναγνωρίζει τα όρια της Ιατρικής τέχνης.

Το Περί Ιατρικής, το οποίο θεωρείται από τα παλαιότερα έργα της Ιπποκρατικής Συλλογής, χρονολογείται περίπου τον 5^ο αιώνα π.Χ. γίνεται ανάλυση του τρόπου ζωής και κυρίως το πώς η διατροφή επιδρά στην υγεία του. Η συχνότητα των γευμάτων, οι διαφορές των ανθρώπων μεταξύ τους, κάτι που για κάποιον είναι βλαβερό για κάποιον άλλον είναι ευεργετικό. Η διατροφή αναδεικνύεται να παίζει σημαντικό θεραπευτικό ρόλο. Οι ίδιες ακριβώς θέσεις, επισημάνσεις ισχύουν στη σύγχρονη ιατρική. Σήμερα έχουν ταυτοποιηθεί διατροφικά μοντέλα τα οποία είναι βλαβερά, π.χ. η διατροφή πλούσια σε λιπαρά, οδηγεί σε αύξηση της χοληστερίνης και μακροπρόθεσμα σε αγγειακά προβλήματα που περιλαμβάνουν μια ευρεία γκάμα παθολογικών καταστάσεων όπως εγκεφαλικό επεισόδιο, έμφραγμα του μυοκαρδίου. Η υψηλή περιεκτικότητα αλατιού οδηγεί σε υπέρταση, η ζάχαρη επιδεινώνει το ζαχαρώδη διαβήτη κλπ.

Ιπποκρατικοί Ιατρικοί Όροι

Αδένας <i>Adenas</i>	Άδενο <i>Adeno</i>	Εγκέφαλος <i>Encephalon</i>	Εγκεφαλίτις <i>Encephalitis</i>	Μελανός <i>Melanos</i>	Μελάνωσης <i>Melanosis</i>
Ανάεμος <i>Anaemos</i>	Αναιμία <i>Anemia</i>	Έντερο <i>Enteron</i>	Εντερίτις <i>Enteritis</i>	Νάρκωση <i>Narkosis</i>	Δερματοπάθεια <i>Dermatosis</i>
Αντίδοτο <i>Antidoton</i>	Αιμορροΐδες <i>Haemorrhoids</i>	Παιδί <i>Raedion</i>	Παιδιατρική <i>Raediatics</i>	Αιματολογία <i>Hematology</i>	Οφθαλμολογία <i>Ophthalmology</i>
Βραδύς <i>Bradys</i>	Βραδυκαρδία <i>Bradycardia</i>	Ήπαρ <i>Hepar</i>	Παροξυσμός <i>Paroxysmos</i>	Γαστρεντερολογία <i>Gastrenterology</i>	
Γάστερ <i>Gaster</i>	Γάστρο <i>Gastro</i>	Υπέρυθρος <i>Hyperythros</i>	Υπερ <i>Hyper</i>	Πάθος <i>Pathos</i>	Παθολογία <i>Pathology</i>
Γενετική	Ίκτερος	Ρεύμα	Ρευματολογία	Γυμνάζω	Ιατρός

<i>Genetics</i>	<i>Icterus</i>	<i>Rheuma</i>	<i>Rheumatology</i>	<i>Gymnazo</i>	<i>Iatros</i>
Σπασμός <i>Spasmos</i>	Δέρματος <i>Dermatos</i>	Καρκίνος <i>Karkinos</i>	Συμμετρία <i>Symmetria</i>	Διάμετρος <i>Diameter</i>	Κίρρωση <i>Cirrhosis</i>
Τύφος <i>Typhus</i>	Διάφραγμα <i>Diaphragm</i>	Κλώνος <i>klonos</i>	Θάνατος <i>Thanatos</i>	Θανατολογία <i>Thanatology</i>	Έμβρυο <i>Embryo</i>
Εμβρυολογία <i>Embryology</i>	Γυναικολογία <i>Gynecology</i>	Λάρυγγας <i>Larynx</i>	Θεωρία <i>Theory</i>	Υστερία <i>Hysteria</i>	Υστερεκτομή <i>Hysterectomy</i>

11.5 Φαρμακολογία

Δεν υπάρχουν πάρα πολλές πληροφορίες για την προ Ιπποκρατική περίοδο. Μπορούμε όμως να βγάλουμε έμμεσα συμπεράσματα από όλα όσα διαβάζουμε στα Ομηρικά και Ορφικά Έπη. Χρήσιμες πληροφορίες παίρνουμε από τις επιγραφές, τις αναθηματικές πλάκες. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η θεραπευτική τέχνη είχε θεοκρατικό χαρακτήρα. Οι άνθρωποι έκαναν προσευχές, έκαναν θυσίες έτσι ώστε να μπορέσει ο θεός να πάρει το κακό από επάνω τους. Οι ασθενείς-ικέτες πίστευαν ότι οι ασθένειες προέρχονταν από τους θεούς ως τιμωρία και αρμόδιοι για να μπορέσουν να γίνουν καλά ήταν οι ιερείς των ναών.

Στην προ μυκηναϊκή εποχή, στην Κρήτη λατρεύονταν τα ιερά δέντρα. Στην Κνωσό κατά τη διάρκεια των ανασκαφών βρέθηκαν βάζα με απεικονίσεις φυτών. Στη Θεογονία του Ησίοδου, 8^{ος} αιώνας υπάρχει η πρώτη γραπτή αναφορά για την μήκωνα την υπονόφορο, το φυτό από όπου εξάγεται το όπιο.

Στα ορφικά έπη, 6^{ος} αιώνας, αναφέρονται: ο κέδρος, το ψύλλιον, ο κνίκος, η αγχούσα, το χαλκάνθεμον, η ανεμώνη. Στα Ομηρικά έπη, καταγράφονται αρκετά φυτά όμως με ατελείς περιγραφές, ίσως επειδή ο Όμηρος να ήταν τυφλός. Τα ανδροφόνα ή θυμοφθόρα φάρμακα ή τοξικά φάρμακα. Ήταν δηλητηριώδη βότανα με τα οποία άλειφαν τα βέλη (ονομάστηκαν τοξικά επειδή τα χρησιμοποιούσαν οι τοξότες) η δηλητηρίασαν την τροφή. Τα ήπια ή οδυνήφατα φάρμακα ήταν τα παυσίπονα. Τα λυγρά ή κακά φάρμακα ήταν αυτά, που προκαλούσαν αμνησία. Πρόκειται για δρόγες με αντιχολινεργική δράση και εντονότατη κατασταλτική

επίδραση. Οι αρχαίοι Έλληνες ήδη από την αρχαϊκή εποχή γνώρισαν την επίδραση στον ψυχισμό φυτών με αντιχολινεργικά αλκαλοειδή. Τα Σολανώδη, όπως η μελαντόνα, ο υοσκύαμος, τα οποία προκαλούν αμνησία και παραλήρημα.

Η Ιπποκρατική συλλογή περιλαμβάνει περισσότερες από χίλιες πεντακόσιες συνταγές. Οι γνώσεις στη φαρμακολογία κατά τον 5^ο και 4^ο αιώνα π.Χ. περιέχονται στη Συλλογή. Κατά τη διάρκεια της μαθητείας οι εκπαιδευόμενοι γιατροί μάθαιναν όχι μόνο τα φάρμακα αλλά και την παρασκευή τους φαρμάκου, για συγκεκριμένους ασθενείς, ο δάσκαλος έδειχνε και συζητούσε με τους μαθητές του, τα συστατικά, τις αναλογίες, που έπρεπε να χρησιμοποιηθούν. Μπορούσαν επίσης να προσαρμόσουν τη συνταγή ανάλογα με την κατάσταση του ασθενή και με τις δρόγες που διέθεταν. Κατέγραφαν όλες τις συνταγές για τις διάφορες περιπτώσεις, τις παραλλαγές της, παρεκκλίσεις κατά περίπτωση καθώς και τη δράση του φαρμάκου. Δημιουργήθηκαν με τον καιρό μεγάλες λίστες συνταγών, οι οποίες δίνουν πληροφορίες για τα συστατικά, τις ποσότητες, για τα σκεύη που χρησιμοποιούνταν.

Οι σύγχρονοι μελετητές θεωρούν ότι ξεκίνησαν να γράφουν τις συνταγές για πρακτικούς λόγους, όπως η διδασκαλία, και για συμβολικούς λόγους ώστε να δώσουν κύρος και βαρύτητα στις διαγνώσεις τους.

Καταγράφοντας τις συνταγές είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν συνταγές διαμορφώνοντας το δικό τους ρεύμα υπήρχαν δρόγες στην συνταγές αυτές την από την ανατολική Μεσόγειο και σπάνια από την δυτική. Δεν μπορούμε να πούμε με μεγάλη σιγουριά κατά πόσο οι γείτονες πολιτισμοί χρησιμοποιούσαν τις ίδιες φαρμακολογικές μεθόδους ή τα ίδια συστατικά διότι δεν υπάρχουν παράλληλες μελέτες από γραπτά κείμενα που να το επιβεβαιώνουν. Πρέπει να σκεφτούμε ότι ένα μικρό μέρος των ιατρικών κειμένων έχει διασωθεί. Οι δρόγες από τις συνταγές της Ιπποκρατικής Συλλογής δεν ήταν εισαγόμενες αλλά υπήρχαν στην χλωρίδα της Ελλάδας. Το εμπόριο, η δημιουργία των ελληνικών αποικιών, η μεγάλη Ελλάδα, το άνοιγμα των Ελλήνων στη δυτική Μεσόγειο αλλά και τα προσωπικά ταξίδια των ιατρών, όπως έκανε και ο Ιπποκράτης, αύξησε τον αριθμό των δρογών που καταγράφονται στις συνταγές (106).

Πολλοί μελετητές έχουν προσπαθήσει να αποδώσουν αρκετές από τις συνταγές της Ιπποκρατικής συλλογής σε γνωστούς γιατρούς της αρχαιότητας. Η προσπάθεια απέτυχε διότι έχουν χαθεί τα κείμενά τους.

Οι συνταγές όμως είναι αποτέλεσμα συσσωρευμένης γνώσης και μπορούμε να πούμε ότι ο Ιπποκράτης αποτέλεσε για την ιατροφαρμακευτική, τη γέφυρα ανάμεσα στην αρχαϊκή και την κλασική περίοδο .

Φαρμακοτεχνικές μορφές εξωτερικής χρήσης ήταν: επιθέματα, λουτρά, εντριβές γαργαρίσματα, καταπλάσματα και κηρωτές, κολλύρια, ενώ εσωτερικής χρήσης ήταν: αφεψήματα, εγχύματα, τα δι' οίνου εμβρέγματα φυτών, οξυμέλιτα, μίγματα από κόνεις, τροχίσκοι, καταπότια, εκλείγματα, επιμήκεις μάζες (πεσσοί) ανάλογες προς τα σημερινά υπόθετα (107). (Πίνακας 3.)

Αλοιφές: στον όμηρο αλοιφή ήταν το χοιρινό λίπος

Μύρα: ελαιώδη έλαια

Κηρωτές ή κηρωτά ή κηρώματα: είδος εμπλάστρου (η κηρωτή του Γαληνού, επεβίωσε μέχρι σήμερα με το όνομα cold cream, είναι κρέμα με βάση το λάδι και το κερί κηρήθρας)

Έμπλαστρα, επιθέματα: είδος αλοιφών. Τα έμπλαστρα με τη σημερινή μορφή χρησιμοποιήθηκαν μετά τον 1^ο αιώνα π.Χ.

Μαλάγματα: καταπλάσματα με φυτικές κόνεις

Αποζέματα: φυτικά κατεργάσματα με έγχυση ή αφέψηση

Βάλανοι: είδος υπόθετου

Γαργαρίσματα

Διαπάσματα: εύοσμοι κοσμητικές κόνεις για το πρόσωπο και το σώμα.

Αρσικάκοσμα: αποσμητικά

Εκλεκτά: περιείχαν τα κύρια φάρμακα, περιείχαν μέλι, οπότε ήταν γλυκά και παχύρρευστα

Επιχρίσματα: ψιμύθια για το πρόσωπο

Θυμιάματα: γίνονταν με κάψιμο αρωματικών ουσιών πάνω σε αναμμένα κάρβουνα.

Ο ασθενής καθόταν σε διάτρητο κάθισμα και δεχόταν την αναθυμίαση

Καταπότια

Κολλύρια

Παραπαστά: κόνεις επιπάσεων

Πεσσοί: τεμάχιο υφάσματος ξαντό μάλλινο ή λινό, ποτισμένο με το φάρμακο, το οποίο τοποθετούνταν στις πληγές ή στις κοιλότητες του σώματος, είδος υπόθετου

Ποτήματα

Παρκικά
Υποκλύσματα
Φθοϊσκοι ή τροχίσκοι

Πίνακας 3. Φαρμακοτεχνικές μορφές

11.6 Φαρμακευτικά όργανα

Έχουν ανακαλυφθεί σε ανασκαφές πολλά φαρμακευτικά όργανα. Αναλυτικά στον Πίνακα 4 αναγράφονται όσα βρέθηκαν:

Πίνακας 4. Φαρμακευτικά όργανα

θυεία, θυία, ἔγδυς, ἔλμος: τα οποία αντιστοιχούν στο κοινό γουδί
δοίδυξ, ἔλετριβανος, ἔγδιοκόπανον, κώταλις, τριπτήρ, ἔπερος: γουδοχέρι
ναγεύς, λακτίς, ἔπερος, ἔπερον: το ξύλινο γουδοχέρι
κύμβη, κυμβίον: αγγείο προς πόση
λοπάς: πήλινο σκεύος, είδος χύτρας
τρυβλίον: πινάκιο ή μέτρον όσο η κοτύλη
σεισων: πήλινο καρβουδιστήρι
ἀπθέψης: σκεύος με δυο πυθμένες, ο κάτω σε επαφή με τη φωτιά και στον επάνω
τοποθετείται το υγρό προς βράσιμο (είδος αυτόκαυστου)
πανθέψης: αγγείο για το ψήσιμο
σκύφος, σκυφίον: ποτήρι
σκυφία: κάψα
ἔπνος: κλίβανος, κάμινος
τορύνη, τρυπήλη, τρυπηλίσ: μεγάλο κουτάλι (κύκηθρον), ξυλοκουτάλα
χειρομύλη: χειρόμυλος
υδρομύλη, υδραλέτης: υδρόμυλος

Βιβλιογραφία

1. Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, (World Health Organization, who.int) (unric.org)
2. Ιωάννης Γ. Λασκαράτος. Ιστορία της Ιατρικής. Π.Χ. Πασχαλίδης, Αθήνα, 2007
3. Χρήστος Σ. Μάρτης. Η Ιατρική από τον Ιπποκράτη στο DNA. Νέα Σύνορα Λιβάνης, Αθήνα, 2000
4. Ν. Κ. Λούρου. Αναδρομές. Γ. Κ. Παρισιάνος, Αθήνα
5. Ανθολογία Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας. Ησίοδος, Θεογονία. Θ.Κ. Στεφανόπουλος, Σ. Τσιτσιρίδη, Λ. Αντζουλή, Γ. Κριτσέλη
6. Ιστορία της Φαρμακευτικής. Εμμανουήλ Ε. 1948, Πυρσός, Αθήνα
7. Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής, 2003, 20 (1): 67-75)
8. Asklepios, Medicine and the Politics of Healing in Fifth-Century Greece: Between Craft and Cult, 1st Edition. BronwenL Wickkiser
9. Ησίοδος, Θεογονία, 918
10. Όμηρος, Ιλιάδα, Φ, 470
11. Ομήρου Ιλιάδα. Νίκος Καζαντζάκης, Ιωάννης Θ. Κακριδής (Μετάφραση). Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη Μ, Θεσσαλονίκη, 2015
12. Σιδέρης Ζ. Ομήρου Οδύσσεια. Οργανισμός έκδοσης διδακτικών βιβλίων. 10^η έκδοση (19^η) Αθήνα 1988
13. Ν. Σταυρακάκης. Τραυματισμοί και περίθαλψη στο Ομηρικό Έπος της Ιλιάδας. Ιστορία Της Ιατρικής. Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής 2021, 38 (2): 240-247
14. GALANAKOS SP, BOT AGJ, MACHERAS G. Pelvic and lower extremity injuries in Homer's Iliad: A review of the literature. J Trauma Acute Care Surg 2015, 78:204–208
15. Upper extremity injuries in Homer's Iliad.Hutchison RL, Hirthler MA.J Hand Surg Am. 2013 Sep;38(9):1790-3. Epub 2013 Aug 7
16. Hecamede: Homeric nurse of the battle-wounded in the Trojan War. Alexia P Balanika 1, Christos S Baltas. J Med Biogr. 2014 Feb;22(1):32-4. Epub 2013 Jul 9

17. Pelvic and lower extremity injuries in Homer's Iliad: a review of the literature Galanakos SP, Bot AG, Macheras GA. J Trauma Acute Care Surg. 2015 Jan; 78 (1): 204-8
18. Medical structures during war in the Homeric era: paramedics and expedition hospitals. Koutserimpas C, Samonis G.J. Wound Care. 2017 Mar 2; 26 (3): 152-153
19. Upper extremity injuries in Homer's Iliad. Hutchison RL, Hirthler MA. J Hand Surg Am. 2013 Sep; 38 (9): 1790-3
20. Helmet Use and Head Injury in Homer's Iliad. Swinney C. World Neurosurg. 2016, Jun; 90: 14-19. Review
21. Head Injuries in Homer's Iliad. Kayhanian S, Machado RJ. World Neurosurg. 2020, Nov; 143: 33-37. Review
22. Λασκαράτος Ι.Γ. (2012) ΙΣΤΟΡΙΑ της ΙΑΤΡΙΚΗΣ. Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης, Αθήνα
23. Λυπουρλής Δ. (2008) ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΜΗΡΟ ΣΤΟΝ ΙΠΠΟΚΡΑΤΗ. Εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη
24. Γερουλάνος Σ. & Bridler R. (1998) ΤΡΑΥΜΑ: ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΤΟΥ ΤΡΑΥΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ (Αιμ. Μαυρουδής & Αγγ. Δεληκάρη, Μτφρ.). ΜΙΕΤ, Αθήνα
25. Ορφικοί Ύμνοι. Ανθολογία. Παπαδίτσας Π. Δημήτριος. Κλασσική Γραμματεία-Φιλολογία Εκδότης Εστία, 2010
26. Οι ελληνικές αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας κατά την Αρχαϊκή εποχή. Μοράκης Ανδρέας. Εκδότης Καρδαμίτσα, 2019
27. Κάτω Ιταλία, Μεγάλη Ελλάδα. Roberto Aprile, 2003
28. Προσωκρατικοί. Αρχαία ελληνική Γραμματεία. Οι Έλληνες. Τέταρτος τόμος. Πυθαγόρας 1. Χρυσά έπη. Εκδότης Οδυσσέας Χατζόπουλος.
29. Προσωκρατικοί. Αρχαία ελληνική Γραμματεία. Οι Έλληνες. Τέταρτος τόμος. Πυθαγόρας 2. Εκδότης Οδυσσέας Χατζόπουλος
30. Ιάμβλιχος. Αρχαίοι Συγγραφείς. Περί του Πυθαγορικού Βίου. Εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2001
31. Μελέτες των εγκεφαλικών λειτουργιών από τη σχολή του Κρότωνα και του Σαλέρνο. Ανάργυρος Β. Καραπέτσας, Παναγιώτης Β. Μανδράκης. ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 55, 1-9, 2018

32. Kenneth Guthrie. Τα κείμενα των Πυθαγορείων. Εκδόσεις, Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1995
33. A.A. Long. Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2005
34. Πυθαγόρειοι. Μπάλλας Κωστής. Εκδότης Προσκήνιο, Αθήνα 2001
35. Ο Πυθαγόρας και η Μυστική διδασκαλία του Πυθαγορισμού. Γράβιγγερ Πέτρος. Εκδότης Ιδεοθέατρον, Μάρτιος 1998
36. Gregoire, Henri, Goossens, R. Mathieu, Asclepios, Apollon Smihteus et Rudra Ac. Roy. Belgique, Bryssels, 1950
37. Κορνούτος, Ἐπιδρομή τῶν κατά τῶν ἑλληνικὴν θεολογίαν παραδεδομένων, Cr. 33: «Ο Ασκληπιός ἔλαβε το ὄνομά του ἀπὸ τις ἥπιες θεραπείες και ἀπὸ το γεγονός ὅτι ἀνέβαλλε το μαρασμό που ἔρχεται με τον θάνατο» [Ἐνομήσθη δὲ ἡ ἄσκληπιός ἑπὶ τοῦ ἑπιθῶς ἔσθαι καὶ ἔναβλλεσθαι τῶν κατὰ τῶν θῆνατον γινομένων ἑπιἄσκλησιν]
38. Σχόλια εἰς Πίνδαρον, Πύθια Ὀδαί III, 102b, Edelstein και Edelstein 1998, τ. I, T. 55: ...τῶς ἔνωδυνῶας καὶ ἔγεῶας πρῶτατον κατασκευαστῶν ἔρωα....
39. Martin Roland, Metzger Henri. Η θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων. Εκδότης Καρδαμίτσα, 1992
40. Χατζηνικολάου Αντώνης, Το ασκληπιείο της Κω. Διδακτορική διατριβή, 1999, Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τομέας Κοινωνικής Ιατρικής. Σπουδαστήριο Ιστορίας της Ιατρικής
41. Πausanias, ἑλλάδος Περιήγησις, II, 26, 7
42. Πίνδαρος, Γ΄ Πυθιόνικος, 1-58
43. Αρχαία Ἀσκληπιεία, σανατόρια και τόποι λατρείας. Ἀγγελική Κώττη. The art newspaper Greece, 2022
44. Πausanias, Λακωνικά, III, 23,6
45. Σταυρόπουλος, 1996, σελ.62-65. Wickkiser, 2008, σελ. 111-112
46. Λουκιανός, Τραγωποδάγρα, στιχ. 271. Βλ. επίσης και Cojocaru, 2020, σελ. 25-28
47. Αραβαντινός, Α. (1907). Ἀσκληπιός και Ἀσκληπιεία. Λειψία
48. Ἰπποκράτης, Πρεσβευτικός, Ἄπαντα 17, σελ. 15
49. Πλάτων, Πρωταγόρας, 311 b-c
50. Γεώργιος Βιζυηνός, «Το ἀμάρτημα της μητρός μου», Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 199652

51. Η Λατρεία του Ασκληπιού στη Μακεδονία. Λιούλιας Στέργιος. Μεταπτυχιακή Εργασία, ΑΠΘ, Φιλοσοφική Σχολή, Τομέας Αρχαιολογίας. Θεσσαλονίκη, 2010
52. Ιωάννης Λασκαράτος, Ιστορία της Ιατρικής, 2012: 134
53. Φανταουτσάκη Χαρά. Η Ανασκαφή στο Ασκληπιείο της Ρόδου: οι πρώτες εκτιμήσεις. Μελέτες στη μνήμη της Χάρης Κάντζια. Τόμος Β΄. Υπουργείο Πολιτισμού, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών. 2004
54. Χατζηνικολάου Α. Το Ασκληπιείο της Κω. Διδακτορική Διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών 1999, σελ. 31
55. Ολυμπία Παναγιωτίδου. Ασθένεια και Θεραπεία στα Ιερά του Ασκληπιού: Μια γνωσιακή Προσέγγιση. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. 2014
56. Καϊιάφα Α. Συστήματα ύδρευσης και αποχέτευσης κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο στη Μακεδονία. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. 2008
57. Πausanias II, 27.6 II 10.2 VIII, 9.2
58. Ίασις. Υγεία, νόσος, θεραπεία. Από τον Όμηρο στον Γαληνό. Νικόλαος Σταμπολίδης, Γιώργος Τασούλας. Αθήνα 2014, μουσείο κυκλαδικής τέχνης. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
59. Δημήτριος Λυπουρλής. Ιπποκρατική Ιατρική. Όρκος περί ιερής νούσου, περί αέρων, υδάτων τόπων, προγνωστικών. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2015
60. Η ερμηνεία των ονείρων. Σίγκμουντ Φρόιντ. Εκδόσεις Επίκουρος, 2013
61. Πausanias, Ελλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά, XXVII
62. Κουρέτας Δ. Ερμηνεία των ιαμάτων του Ασκληπιού εις την Επίδαυρον, Αθήνα, 1961
63. Καββαδίας Π. Το Ιερό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο και η θεραπεία των Ασθενών. (Αθήνα), 2003
64. LiDonnici, L. R. The Epidaurian miracle inscriptions. Text, Translation and Commentary (Atlanta, Georgia) 1995
65. Meier C. A. Healing Dream and Ritual. Ancient Incubation and Modern Psychotherapy (Einsiedeln) 2003

66. Waddle C. W. Miracles of healing. *AZP, American Journal of Psychology*, 20, 219-268
67. Bates W. N. New Inscriptions from the Asclepieun at Athens. *AJA, American Journal of Archaeology*, 11, 307-314.
68. Dillon M.P. J. The Didactic Nature of the Epidaurian Iamata. *ZPE, Zeitschrift fur Papyrologie und Epigraphik*, 101, 239-260
69. Μαυρίδης Γ. Ο Ασκληπιός και οι απαρχές της Ιατρικής. Αθήνα, 1996
70. Αριστοφάνης: Πλούτος. Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς. Εκδοτική Θεσσαλονίκης.
71. Rifkison-Mann S: Cranial surgery in ancient Peru. *Neurosurgery*, 25: 411, 1988
- Τσούρος Α.Δ. Έρευνα σε προϊστορικά παθολογικά οστά. Το κρανίο των Αχαρνών. Άνθρωπος. Ι: 55-60, Αθήνα, 1974
72. Τσούρος Α.Δ. Έρευνα σε προϊστορικά παθολογικά οστά. Το κρανίο των Αχαρνών. Άνθρωπος. Ι: 55-60, Αθήνα, 1974
73. Grmek M: Les maladies a l' aube de la civilization occidentale. Ελληνική έκδοση. Χατζηνικολη, Αθήνα, 1989
74. Vara Lopez R: La craniectomia a traves de los siglos. Vallaloi: (no publisher), 148 pp, 1949
75. Κ. Σπ. Στάικος. Η Ιστορία της Βιβλιοθήκης στον Δυτικό Πολιτισμό, τόμ. ΙΙ, Αθήνα, Κότινος, 2005, σελ. 272-273
76. Ιστορία της Νοσηλευτικής. Από τη Φιλάνθρωπη Τέχνη στη Σύγχρονη Επιστήμη. Ρηγάτος Γεράσιμος. Εκδόσεις Βήτα, 2008
77. Έργα Ιπποκράτους Ι, 240, 252 ΙΙ, 10-11
78. Παπαμικρούλη Σ. Η Οδύσσεια της Νοσηλευτικής και η αναζήτηση της Ιθάκης, *Νοσηλευτική* 3: 125-133
79. Gurthie D. Nursing through ages. *Nursing Mirror*, 97, 19-25, 1953
80. King H. Using the past: Nursing and Medical profession in ancient Greece. Chapter in the book, Holden P and Littlewood J, *Antropology and Nursing*, Routlege, London, 1981
81. Antje Krug. Αρχαία Ιατρική. Επιστημονική και Θρησκευτική Ιατρική στην Αρχαιότητα. Εκδότης Παπαδήμας, 2008

82. Phanistrate and the Legitimization of Professional female Healers in Fourth Century Athens. Hannah Cremo, Bard College, Senior Projects Fall, 2021. Bard Digital Commons
83. Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου. Παναγιώτης Καββαδίας. Γράμματα, επιστήμες, Τέχνες. Αθήνα 2006
84. «Το εν Κω Ασκληπιείο», «Ασκληπιείο Περγάμου». Γερουλάνος Στέφανος, Ιστορικά 129, 30-35, 42-49. Αθήνα
85. «Οι μίμοι του Ηρώνδα», Μετάφραση Βας. Μαδηλαρά, βιβλίο, εκδότης Καρδαμίτσα, 1987
86. Τα Θυσιαστήρια δείπνα στη Ρωμαϊκή Κόρινθο. Φωτόπουλος Γιάννης. Εκδότης Πουρνάρας
87. Οδυσεύς, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Ασκληπιείο και Κρήνη Λέρνα, Σωκράτης Κουρσούμης
88. Θάνου Παπαθανασόπουλου, Το ιερό και το θέατρο του Διονύσου. Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993
89. Ιπποκράτους γένος και βίος κατά Σωρανόν, Magni Hippocratis Opera Omnia, Carl Gottlob Kuhn, Volume III, Lipsiae 1827, p.850-851
90. Λυπουρλής Δ. Γενική Εισαγωγή: Ιπποκράτης και Ιπποκρατική Συλλογή. Στο: «Ιπποκράτης-Ιατρική Θεωρία και Πράξη». Εκδόσεις Ζήτρος, 2000
91. Λυπουρλής Δ. Ιπποκράτης και Ιπποκρατική Συλλογή. Δυο Διαλέξεις και μια εισήγηση για τον Ιπποκράτη». Εκδόσεις Παρατηρητής, 1991
92. Αριστοτέλης, Πολιτικών Η. «Πολιτικά 3». Εκδόσεις Κάκτος, 1993, 4.1326^α
93. Λυπουρλής Δ. Βιογραφία του Ιπποκράτη. «Ιατρική στην Αρχαία Ελλάδα-Από τον Όμηρο στον Ιπποκράτη». Εκδόσεις Επίκεντρο, 2008, σελ. 145-148
94. Χριστοπούλου-Αλετρά Ε. Ιπποκράτης ο Κώος. «Εισαγωγή στην Ιπποκρατική Ιατρική-Ειδικά Θέματα». Ιατρικές Εκδόσεις Σιώκης, 2002
95. Hippocrates: The genuine works of Hippocrates. Transl. By F. Adams. Leipzig: C. Snoblochius, 26 Vols. 21: ccvi+736 pp, 1849
96. Hippocrates: Chouet S: Magni hippocratis medicorum omnium facile principis, opera omnia quae extant...nunc denuo latina interpretation and annotationibus illustrate a nuntio foesio. Geneva, 1657-1662

97. Hippocrates: on Wounds of the Head. Translated by Withington. Loeb Classical Library. Hippocrates. London: Heinemann, vol. 3, 1927
98. Margotte, R. (1996). Ιστορία της Ιατρικής. Μετάφραση: Γ. Ν. Αντωνακόπουλος. Αθήνα: Επιστημονικές εκδόσεις, Γρ. Παριζιάνου
99. Hippocrates: On Wounds of the Head. Translated by Withington. Loeb Classical Library. Hippocrates. London: Heinemann, Vol 3, 1927
100. Hippocrates: De capitis vulneribus (On injuries of the Head), in Adams F: The Genuine Works of Hippocrates. London: Sydenham Society, 1849
101. Ο «Νόμος» της Ιπποκρατικής συλλογής. Ερμηνεία και σύγχρονες προεκτάσεις. Κανακάρης Χ, Νικολοπούλου Τ, Χατζηκυριάκου Ρ. Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής. Archives of Hellenic Medicine, 35 (5): 698-705, 2018
102. Longrigg J. Greek Rational Medicine: Philosophy and medicine from Alcmaeon to the Alexandrians. Book 1st edition, Routledge, ebook published, 2013
103. Pollak K. Η ιατρική στην αρχαιότητα, Ελλάδα, Ρώμη, Βυζάντιο. Μετάφραση Μαυρουδής Δ. Αθήνα, 2007
104. Μάρτης Χ. Η Ιατρική από τον Ιπποκράτη στο DNA. Αθήνα. Εκδότης Λιβάνης, 2000
105. Asclepios, Medicine, and the Politics of Healing in Fifth-Century Greece: Between Craft and Cult by Bronwen L. Wickkiser (2008-12-30), John Hopkins University Press
106. Totelin L. Hipocratic recipes. Oral and Written Transmission of Pharmacological Knowledge in Fifth and Fourth Century Greece In: Scaborough J, Van der Eijk P, Hanson A., Siraisi N (Eds) Studies in Ancient Medicine. Voi. 34. Brill, Leiden, Boston, 2009
107. Εμμανουήλ Ε. Ιστορία της Φαρμακευτικής, Πυρσός, Αθήνα, 1948

